

**ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ СУЧАСНИХ ЗНАНЬ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА**

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

ГУДИМА ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ

УДК: 342.9:349.42:355.271(477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО
ПЕРІОДУ**

Спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право;
інформаційне право

Подається на здобуття наукового кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О.П. Гудима

Науковий керівник – Чорна Вікторія Григорівна, доктор юридичних наук,
професор

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Гудима О.П. Адміністративно-правове регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – ПВНЗ «Університет сучасних знань»; Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана Київ, 2026.

Обґрунтовано, що правова природа сільськогосподарської діяльності є подвійною: з одного боку, вона виступає спеціальним видом господарської діяльності, який може здійснюватися у підприємницьких і непідприємницьких формах; з іншого боку, є самостійним об'єктом публічного адміністрування, щодо якого держава реалізує владно-організаційний, дозвільний, контрольний та підтримувальний вплив. Встановлено, що така подвійність зумовлена особливим предметом цієї діяльності, її прив'язкою до землі, водних та інших природних ресурсів, використанням біологічних процесів, спеціальним суб'єктним складом, а також підвищеною залежністю від ветеринарного, фітосанітарного, екологічного, земельного та іншого адміністративно-правового регулювання.

Відзначено, що сільськогосподарська діяльність є самостійним об'єктом адміністративно-правового регулювання та спеціальним комплексним видом господарської діяльності аграрного спрямування, правова природа якого має подвійний характер і поєднує приватногосподарські та публічно-правові елементи; запропоновано авторське визначення сільськогосподарської діяльності як пов'язаної з використанням земель, водних та інших природних ресурсів комплексної господарської діяльності з виробництва, первинної обробки, переробки, зберігання, реалізації сільськогосподарської продукції та надання безпосередньо пов'язаних із цим послуг, спрямованої на забезпечення продовольчих та інших суспільно значущих потреб, а також доведено доцільність удосконалення законодавчої дефініції цього поняття шляхом відмежування його змісту від переліку видів сільськогосподарської діяльності та

нормативного закріплення її ключових ознак - природоресурсної зумовленості, біологічного характеру, комплексності, спеціального суб'єктного складу, суспільної значущості та підвищеної залежності від публічного адміністрування.

Запропоновано класифікувати сільськогосподарську діяльність за наступними критеріями: характером виробничого процесу: а) власне сільськогосподарське виробництво; б) первинну переробку; в) виконання сільськогосподарських робіт; г) надання послуг сільськогосподарського характеру; об'єктом сільськогосподарського впливу: а) рослинницька сільськогосподарська діяльність; б) тваринницька сільськогосподарська діяльність; в) аквакультурна сільськогосподарська діяльність; г) змішана (поліоб'єктна) сільськогосподарська діяльність; функціональною роллю відповідної діяльності у загальному аграрному циклі: а) основна виробнича; б) допоміжно-забезпечувальна; в) післяурожайно-завершальна; г) первинно-переробну діяльність; інтенсивністю спеціального публічно-правового режиму: а) звичайна діяльність; б) діяльність із підвищеними ветеринарними, фітосанітарними, екологічними, дозвільними вимогами; умовами здійснення: у звичайний період та в умовах особливого періоду;

Обґрунтовано, що особливий період є спеціальним комплексним правовим режимом, який не змінює сутнісної природи сільськогосподарської діяльності як різновиду господарської діяльності, однак зумовлює системну трансформацію її адміністративно-правового регулювання: зі звичайного галузевого режиму воно переходить у спеціальний, тимчасово посилений формат, для якого характерні розширення дискреції органів публічної влади, перерозподіл компетенції між загальними та спеціальними суб'єктами управління, спрощення або заміна дозвільних, реєстраційних, контрольних і наглядових процедур, а також запровадження тимчасових земельних, трудових, фітосанітарних, ветеринарних, логістичних і безпекових механізмів, легітимність яких зумовлюється потребами оборони, продовольчої безпеки, економічної стійкості держави та суспільної необхідності.

Визначено, що принципи адміністративно-правового регулювання у сфері сільського господарства - це фундаментальні засади, ідеї та вимоги, що визначають зміст, межі, способи й цілі публічного управлінського впливу на аграрні відносини з метою забезпечення законності, продовольчої безпеки, стабільності виробництва, охорони публічного інтересу та збалансування інтересів держави, виробника і споживача.

Принципи адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності запропоновано поділити на: 1) загально-правові принципи (законність, верховенство права, пропорційність, публічний інтерес і пріоритет безпеки); 2) спеціальні принципи (принцип безперервності аграрного виробництва; принцип продовольчої безпеки; принцип адаптивності регулювання; принцип державної підтримки виробника; принцип балансу приватних і публічних інтересів); 3) функціональні принципи (принцип оперативності адміністративних рішень; принцип координації; принцип антикризової спрямованості; принцип відновлювального характеру регулювання).

З'ясовано, що механізм адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності є цілісною, внутрішньо узгодженою системою адміністративно-правового інструментарію та суб'єктів публічної адміністрації, за допомогою яких здійснюється владно-організуючий вплив на суспільні відносини в аграрній сфері з метою їх упорядкування, охорони, забезпечення прав та законних інтересів учасників аграрної діяльності, стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та гарантування продовольчої безпеки.

Запропоновано систематизувати елементи механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності на три групи: основні (базові), функціонально-процедурні та забезпечувальні.

Доведено, що нормативно-правове регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду становить цілісну, але внутрішньо диференційовану систему правового впливу, в межах якої поєднуються загальні

засади воєнного, мобілізаційного, земельного, аграрного, фінансового та адміністративного законодавства. Встановлено, що особливість такого регулювання полягає у поєднанні загальнодержавних механізмів забезпечення продовольчої безпеки, стійкості аграрного виробництва та мобілізаційної готовності з регіональною і локальною конкретизацією цих завдань через акти місцевих органів публічної адміністрації. Обґрунтовано, що чинна система нормативно-правових актів потребує подальшої внутрішньої узгодженості, зокрема щодо земельних, кредитно-гарантійних, страхових, меліоративних і відновлювальних механізмів у сфері сільськогосподарської діяльності.

Удосконалено науковий підхід до розуміння адміністративно-правових відносин у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду - це самостійний різновид адміністративно-правових відносин із підвищеним рівнем імперативності, процедурної формалізації та безпеково-мобілізаційної спрямованості, що виникають між суб'єктами публічної адміністрації, аграрними товаровиробниками та іншими учасниками у зв'язку з організацією, координацією, контролем, забезпеченням і допустимим обмеженням сільськогосподарської діяльності з метою гарантування продовольчої безпеки, оборонних потреб держави та захисту прав учасників таких відносин.

Встановлено, що правосвідомість і правова культура суб'єктів публічного адміністрування у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду виступають не допоміжними соціально-психологічними явищами, а внутрішнім ціннісно-нормативним елементом механізму адміністративно-правового регулювання, від якого безпосередньо залежить якість правозастосування, законність і обґрунтованість адміністративних актів, дотримання меж дискреції та ефективність поєднання мобілізаційних, безпекових і продовольчих завдань держави із захистом прав та законних інтересів суб'єктів аграрної діяльності.

Доведено, що перспективними для вітчизняної правової системи є: нормативна системність аграрного законодавства за прикладом Франції; спеціалізоване регулювання обігу сільськогосподарських земель та інституційна

агенціалізація аграрної політики за прикладом Польщі; інтеграція аграрного регулювання з екологічними, кліматичними та контрольними механізмами за прикладом Нідерландів; публічно-правове регулювання водних ресурсів і продовольчої стійкості за прикладом Ізраїлю; а також поєднання післявоєнного відновлення аграрного сектору з розмінуванням земель і модернізацією публічного адміністрування за прикладом Хорватії.

Запропоновано адаптивно-циклічну модель підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду, зміст якої полягає в поєднанні нормативно-адаптаційного, інституційно-координаційного, цифрово-інтеграційного, процедурно-спрощувального, гарантійно-компенсаційного та відновлювально-резилієнтного блоків, що функціонують у мобілізаційно-підготовчому, воєнно-стабілізаційному та відновлювально-демобілізаційному режимах і спрямовані на забезпечення безперервності аграрного виробництва, правозахисної збалансованості адміністративного втручання та прискореного відновлення сільськогосподарської діяльності після зниження рівня безпекових загроз.

Ключові слова: сільськогосподарська діяльність; адміністративно-правове регулювання; аграрна сфера; державна аграрна політика; продовольча безпека; аграрні правовідносини; правова природа; державна підтримка сільського господарства.

ABSTRACT

Hudyma O.P. Administrative and legal regulation of agricultural activities in a special period. – *Qualifying scientific work on manuscript rights.*

Dissertation for the degree of Candidate of Legal Sciences (specialty 12.00.07 - Administrative Law and Procedure; Financial Law; Information Law). - University of Modern Knowledge; Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, 2026.

It is substantiated that the legal nature of agricultural activity is dual: on the one hand, it is a special type of economic activity that can be carried out in entrepreneurial

and non-entrepreneurial forms; on the other hand, it is an independent object of public administration, in relation to which the state exercises power-organizational, permitting, control and support influence. It is established that such duality is due to the special subject of this activity, its binding to land, water and other natural resources, the use of biological processes, a special subject composition, as well as increased dependence on veterinary, phytosanitary, environmental, land and other administrative and legal regulation. It is noted that agricultural activity is an independent object of administrative and legal regulation and a special complex type of economic activity of an agricultural direction, the legal nature of which is dual in nature and combines private economic and public legal elements; The author's definition of agricultural activity is proposed as a complex economic activity related to the use of land, water and other natural resources for the production, primary processing, processing, storage, sale of agricultural products and the provision of directly related services aimed at ensuring food and other socially significant needs, and the feasibility of improving the legislative definition of this concept by separating its content from the list of types of agricultural activity and normatively fixing its key features - natural resource dependence, biological nature, complexity, special subject composition, social significance and increased dependence on public administration is also proven.

It is proposed to classify agricultural activity according to the following criteria: the nature of the production process: a) agricultural production itself; b) primary processing; c) performance of agricultural work; d) provision of agricultural services; the object of agricultural influence: a) crop agricultural activity; b) livestock farming; c) aquaculture farming; d) mixed (multi-object) farming; the functional role of the relevant activity in the general agricultural cycle: a) main production; b) auxiliary and support; c) post-harvest and finishing; d) primary processing activity; the intensity of the special public legal regime: a) ordinary activity; b) activity with increased veterinary, phytosanitary, environmental, permit requirements; conditions of implementation: in the usual period and in the conditions of a special period;

It is substantiated that the special period is a special complex legal regime that does not change the essential nature of agricultural activity as a type of economic

activity, but causes a systemic transformation of its administrative and legal regulation: from the usual sectoral regime, it moves into a special, temporarily strengthened format, which is characterized by the expansion of the discretion of public authorities, the redistribution of competence between general and special management entities, the simplification or replacement of permitting, registration, control and supervisory procedures, as well as the introduction of temporary land, labor, phytosanitary, veterinary, logistical and security mechanisms, the legitimacy of which is determined by the needs of defense, food security, economic stability of the state and social necessity.

It is determined that the principles of administrative and legal regulation in the field of agriculture are fundamental principles, ideas and requirements that determine the content, boundaries, methods and goals of public administrative influence on agrarian relations in order to ensure legality, food security, production stability, protection of the public interest and balancing the interests of the state, producer and consumer.

The principles of administrative and legal regulation of agricultural activity are proposed to be divided into: 1) general legal principles (legality, rule of law, proportionality, public interest and priority of safety); 2) special principles (principle of continuity of agricultural production; principle of food security; principle of adaptability of regulation; principle of state support of the producer; principle of balance of private and public interests); 3) functional principles (principle of efficiency of administrative decisions; principle of coordination; principle of anti-crisis orientation; principle of restorative nature of regulation).

It was found that the mechanism of administrative and legal regulation of agricultural activity is a holistic, internally coordinated system of administrative and legal tools and subjects of public administration, through which a power-organizing influence is exerted on social relations in the agricultural sector in order to regulate them, protect them, ensure the rights and legitimate interests of participants in agricultural activity, stimulate the production of agricultural products and guarantee food security.

It is proposed to systematize the elements of the mechanism of administrative and legal regulation of agricultural activity into three groups: basic (basic), functional and procedural and supporting.

It is proved that the regulatory and legal regulation of agricultural activity in the conditions of a special period constitutes a holistic, but internally differentiated system of legal influence, within which the general principles of military, mobilization, land, agrarian, financial and administrative legislation are combined. It is established that the peculiarity of such regulation lies in the combination of national mechanisms for ensuring food security, the sustainability of agricultural production and mobilization readiness with regional and local specification of these tasks through acts of local public administration bodies. It is substantiated that the current system of regulatory and legal acts requires further internal consistency, in particular regarding land, credit and guarantee, insurance, land reclamation and restoration mechanisms in the field of agricultural activity.

The scientific approach to understanding administrative and legal relations in the field of agricultural activity in a special period has been improved - this is an independent type of administrative and legal relations with an increased level of imperativeness, procedural formalization and security-mobilization orientation that arise between public administration entities, agricultural producers and other participants in connection with the organization, coordination, control, provision and permissible restrictions of agricultural activity in order to guarantee food security, the defense needs of the state and protect the rights of participants in such relations.

It has been established that the legal awareness and legal culture of public administration entities in the field of agricultural activity in the conditions of a special period are not auxiliary socio-psychological phenomena, but an internal value-normative element of the mechanism of administrative and legal regulation, on which the quality of law enforcement, legality and justification of administrative acts, compliance with the limits of discretion and the effectiveness of combining the mobilization, security and food tasks of the state with the protection of the rights and legitimate interests of agricultural activity entities directly depend. It has been proven

that the following are promising for the domestic legal system: normative systematicity of agricultural legislation following the example of France; specialized regulation of agricultural land turnover and institutional agency of agricultural policy following the example of Poland; integration of agricultural regulation with environmental, climatic and control mechanisms following the example of the Netherlands; public legal regulation of water resources and food sustainability following the example of Israel; as well as the combination of post-war restoration of the agricultural sector with land demining and modernization of public administration following the example of Croatia.

An adaptive-cyclical model of increasing the efficiency of administrative and legal regulation of agricultural activity in a special period is proposed, the content of which consists in the combination of regulatory-adaptive, institutional-coordination, digital-integration, procedural-simplification, guarantee-compensation and restoration-resilience blocks, which operate in the mobilization-preparation, military-stabilization and restoration-demobilization regimes and are aimed at ensuring the continuity of agricultural production, the human rights balance of administrative intervention and the accelerated restoration of agricultural activity after the level of security threats decreases.

Key words: agricultural activity; administrative and legal regulation; agrarian sphere; state agrarian policy; food security; agrarian legal relations; legal nature; state support for agriculture.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних (IndexCopernicus):

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Гудима О. П. Правова природа сільськогосподарської діяльності як об'єкта адміністративно-правового регулювання. *Право та державне управління*. 2025. № 2. С. 447-452. DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.2.61>

2. Гудима О. П. Поняття, ознаки та особливості сільськогосподарської діяльності як об'єкта адміністративно-правового регулювання. *Право і суспільство*. 2025. № 4. Том 2. С. 420-426. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.2.59>

3. Гудима О. П. Види сільськогосподарської діяльності як передумова диференціації адміністративно-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 9. С. 468-471. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/101>

Стаття у зарубіжному науковому виданні

4. Гудима О. П. Вплив особливого режиму на трансформацію адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2025. № 6(74). С.155-161. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2025.6.23>

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Гудима О. П. Принципи адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду. *Modern Achievements in Legal Science and Practice (March 19–20, 2025 Riga, the Republic of Latvia)* : International scientific conference. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. Р. 253-256. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-550-4-73>

6. Гудима О. П. Поняття та особливості механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності. *Права людини та публічне врядування*: мат. VIII міжн. правн. Форуму (м. Чернівці, 30 травня 2025 р. Львів – Торунь) : Liha-Pres, 2025. С. 608-611.

7. Гудима О. П. Поняття нормативно-правових актів, якими регулюється сільськогосподарська діяльність в умовах особливого періоду. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права* : мат. XI міжн. наук.-практ. конф. (м. Кременчук, 5 грудня 2025 р.). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 218-224.

ЗМІСТ

ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ	23
1.1. Поняття, ознаки та правова природа сільськогосподарської діяльності як об'єкта адміністративно-правового регулювання	23
1.2. Диференціація адміністративно-правового регулювання за видами сільськогосподарської діяльності	38
1.3. Особливий період як правовий режим та його вплив на трансформацію адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності	55
1.4. Принципи адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду	73
Висновки до розділу 1	89
РОЗДІЛ 2 МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ	92
2.1. Поняття та структура механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності	92
2.2. Нормативно-правові акти, якими регулюється сільськогосподарська діяльність в умовах особливого періоду	103
2.3. Адміністративно-правові відносини у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду	133
2.4. Місце правосвідомості і правової культури суб'єктів публічного адміністрування у механізмі адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду	156
Висновки до розділу 2	171
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ	
3.1. Зарубіжний досвід щодо правового регулювання сільськогосподарської діяльності	179
3.2. Ефективність адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду	195
Висновки до розділу 3	203
ВИСНОВКИ	207
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	214
ДОДАТКИ	234

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, в умовах особливого періоду сільськогосподарська діяльність набуває не лише економічного, а й стратегічного значення, оскільки безпосередньо пов'язана із забезпеченням продовольчої безпеки держави, стабільністю внутрішнього ринку, підтриманням соціальної стійкості суспільства та збереженням експортного потенціалу України. Сучасні виклики, пов'язані зі збройною агресією РФ проти України, порушенням логістичних ланцюгів, тимчасовою окупацією окремих територій, мінуванням земель сільськогосподарського призначення, дефіцитом трудових і матеріально-технічних ресурсів, зумовлюють необхідність переосмислення ролі держави в організації, координації та правовому забезпеченні аграрної сфери. За таких умов особливого значення набуває саме адміністративно-правове регулювання, яке покликане забезпечити безперервність сільськогосподарського виробництва, належне функціонування дозвільних, контрольних, реєстраційних, мобілізаційних та координаційних механізмів, а також баланс між публічними інтересами держави та приватними інтересами сільськогосподарських товаровиробників.

Особливість адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду полягає в тому, що воно здійснюється в умовах підвищеної динамічності суспільних відносин, коли традиційні адміністративно-правові регуляторні інструменти часто виявляються недостатніми або потребують оперативної адаптації до нових безпекових, економічних і соціальних умов. Це стосується, зокрема, правового режиму використання земель сільськогосподарського призначення, бронювання працівників аграрного сектору, функціонування аграрної логістики, забезпечення паливом, насінням, добривами, технікою, проведення посівної та збиральної кампаній, відновлення виробництва на деокупованих територіях, а також компенсаційних та відновлювальних механізмів. У зв'язку з цим постає потреба в удосконаленні адміністративно-правових засобів впливу держави на відповідні

суспільні відносини, підвищенні їхньої результативності, узгодженості та адаптивності.

На сьогодні адміністративно-правове регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду характеризується значною кількістю спеціальних актів, прийнятих для оперативного реагування на виклики, що виникають у цій сфері. Водночас така регламентація нерідко має фрагментарний характер, супроводжується дублюванням повноважень різних суб'єктів публічної адміністрації, нестабільністю окремих правових рішень, недостатньою процедурною визначеністю та проблемами правозастосовної практики. Усе це негативно впливає на ефективність публічного управління аграрною сферою, створює додаткові адміністративні перешкоди для суб'єктів господарювання та ускладнює реалізацію ними своїх прав і законних інтересів. Усе зазначене свідчить про потребу вироблення цілісного наукового підходу до розуміння змісту, меж і механізмів адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності саме в умовах особливого періоду.

Науково-теоретичним підґрунтям дослідження стали праці науковців-адміністративістів: В. Б. Авер'янова, А. І. Берлача, Ю. П. Битяка, Т. О. Гуржія, Є. В. Доніна, А. В. Замриги, Л. В. Ковалю, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, О. Є. Користіна, А. Т. Комзюка, О. В. Кузьменко, Л. О. Кожури, Д. М. Лук'янця, Т. О. Мацелик, Р. С. Мельника, О. І. Миколенка, С. О. Мосьондза, А. В. Омельченка, В. Г. Чорної, В. К. Шкарупи та інших. Однак, попри наявність окремих наукових праць, присвячених правовому регулюванню аграрних відносин, продовольчій безпеці, правовому режиму воєнного стану та адміністративно-правовому забезпеченню господарської діяльності, комплексне дослідження адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду фактично відсутнє. Недостатній рівень теоретичного опрацювання цієї проблематики, її практична значущість для забезпечення стійкості аграрного сектору в особливий період та беззаперечна актуальність в умовах сучасних викликів зумовлюють необхідність проведення ґрунтовного наукового дослідження за обраною темою.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до законодавчих актів, що регулюють правовідносини у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду. Робота відповідає Цілям сталого розвитку України на період до 2030 року, затвердженим Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019; Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації, затвердженим Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 липня 2024 р. № 684-р.

Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Університету сучасних знань (протокол № 3 від 16.03.2015 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є шляхом аналізу законодавства України, практики його реалізації, наукових праць та зарубіжного досвіду розробити цілісну наукову концепцію адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду, визначити його сутність, зміст, елементи, особливості й напрями удосконалення.

Відповідно до мети дослідження було вирішено такі **завдання**:

- розкрити поняття, ознаки та правову природу сільськогосподарської діяльності як об'єкта адміністративно-правового регулювання;
- виокремити види та особливості сільськогосподарської діяльності як об'єкт адміністративно-правового регулювання;
- розкрити вплив особливого періоду на трансформацію адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності;
- з'ясувати принципи адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду;
- визначити поняття та структуру механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності;
- охарактеризувати зміст нормативно-правових актів, якими регулюється сільськогосподарська діяльність в умовах особливого періоду;
- розкрити зміст та структуру адміністративно-правових відносин у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду;

- визначити місце правосвідомості і правової культури суб'єктів публічного адміністрування у механізмі адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду;
- проаналізувати зарубіжний досвід правового регулювання сільськогосподарської діяльності та можливості його упровадження в Україні;
- запропонувати шляхи підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду.

Предметом дослідження є адміністративно-правове регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань були використані загальнонаукові, філософські та спеціальні юридичні методи наукового пізнання. Комплексне їх використання сприяло можливості проаналізувати адміністративно-правове регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду системно в єдності змісту і форми.

Діалектичний метод застосовано для з'ясування сутності, правової природи та динаміки трансформації адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду, а також для виявлення взаємозв'язку між загальними засадами публічного адміністрування, потребами продовольчої безпеки та спеціальним правовим режимом функціонування держави (підрозділ 1.1, 1.2, 1.3). За допомогою формально-логічного методу, зокрема прийомів аналізу, синтезу, індукції, дедукції, узагальнення, класифікації та дефініювання, сформульовано понятійно-категоріальний апарат дослідження, визначено поняття сільськогосподарської діяльності як об'єкта адміністративно-правового регулювання, її ознаки, види, принципи, а також поняття і структуру механізму адміністративно-правового регулювання (розділ 1, підрозділи 2.1). Формально-юридичний (догматичний) метод використано для аналізу норм Конституції України, законів України,

підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють сільськогосподарську діяльність в умовах особливого періоду, для з'ясування їх змісту, виявлення колізій, прогалин і проблем нормативної узгодженості (підрозділ 2.2). Системно-структурний метод дав змогу розкрити внутрішню побудову механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності, визначити його елементи, їх функціональне призначення та взаємозв'язки, а також охарактеризувати місце адміністративно-правових відносин, правосвідомості й правової культури в загальній системі регулятивного впливу (підрозділи 2.3, 2.4). Історико-правовий метод застосовано для дослідження становлення правового режиму особливого періоду та еволюції підходів до державного регулювання аграрної сфери в умовах кризових і воєнних викликів (підрозділ 1.3). Порівняльно-правовий метод використано під час аналізу зарубіжного досвіду правового регулювання сільськогосподарської діяльності, зокрема моделей Франції, Польщі, Нідерландів, Ізраїлю та Хорватії, а також для обґрунтування можливостей адаптації окремих елементів такого досвіду до правової системи України (підрозділ 3.1). Функціональний метод дав змогу з'ясувати компетенцію та роль суб'єктів публічного адміністрування у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду (підрозділ 2.3), а також визначити ефективність дії адміністративно-правових засобів (підрозділ 3.2). Метод правового моделювання використано при формулюванні пропозицій щодо вдосконалення адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду, зокрема в частині нормативного забезпечення, інституційної організації, контрольних механізмів та використання зарубіжного досвіду (підрозділи 1.3, 2.2, 3.1). Соціально-правовий та аксіологічний методи застосовано для дослідження правосвідомості і правової культури суб'єктів публічного адміністрування як ціннісного компонента адміністративно-правового регулювання (підрозділи 2.4). У сукупності застосовані методи забезпечили достовірність, обґрунтованість і повноту наукових результатів дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є одним із перших комплексних досліджень адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду в Україні з урахуванням досягнень науки адміністративного права, практики застосування законодавства та зарубіжного досвіду. За результатами проведеного дослідження здобувачем особисто сформульовано такі основні наукові положення і висновки:

уперше:

- аргументовано, що адміністративно-правове регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду закономірно трансформується із звичайного галузевого регулювання у режим спеціального публічно-правового супроводу аграрної сфери з метою забезпечення безперервності аграрного виробництва та гарантування продовольчої і національної безпеки;

- запропоновано авторське визначення механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності – як цілісної, внутрішньо узгодженої системи адміністративно-правового та владно-організуючого впливу на суспільні відносини в аграрній сфері з метою їх упорядкування, охорони, забезпечення прав та законних інтересів учасників аграрної діяльності, стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та гарантування продовольчої безпеки. Елементи такого механізму поділено на: основні (базові); функціонально-процедурні; забезпечувальні;

- доведено, що в умовах особливого періоду адміністративно-правові відносини у сфері сільськогосподарської діяльності мають такі суттєві ознаки: трансформуються зі звичайних галузево-управлінських відносин у комплексні публічно-владні правовідносини режимного типу; пріоритет публічного інтересу зумовлює розширення мобілізаційних, координаційних, контрольних і охоронних повноважень органів публічної адміністрації та змінює правовий статус як виконавців публічно значущих завдань у сфері продовольчої та

національної безпеки; поєднання регулятивного та охоронного змісту; підвищений рівень адміністративного контролю і юридичної відповідальності;

- розроблено відмінну від традиційних авторську адаптивно-циклічну модель підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду, що поєднує регулятивну, гарантійну й відновлювальну функції держави в межах одного механізму і містить шість взаємопов'язаних елементів: 1) нормативно-адаптаційний; 2) інституційно-координаційний; 3) цифрово-інтеграційний; 4) процедурно-спрощувальний; 5) гарантійно-компенсаційний; 6) відновлювально-резилієнтний;

- запропоновано внести зміни та доповнення до: Земельного кодексу України (п. 27 розділу X); законів України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» (доповнити розділом «Особливості державної аграрної політики в умовах особливого періоду»); «Про Державний земельний кадастр»; «Про оренду землі» (ст. 8); «Про фермерське господарство» (статті 9,11); «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» (статті 25);

удосконалено:

- наукові підходи до визначення окремого місця сільськогосподарської діяльності у системі видів господарської діяльності як спеціального комплексного виду господарювання аграрного спрямування та її відмежування від промислової, торговельної, сервісної, аграрної, продовольчої та власне виробничої діяльності за предметом, функціональним призначенням, природоресурсною основою, біологічним змістом і правовим режимом;

- класифікацію багаторівневої системи нормативно-правових актів, якими регулюється сільськогосподарська діяльність в умовах особливого періоду, з виокремленням класифікації актів місцевих органів публічної адміністрації за територіально-функціональним принципом на регіонально-відновлювальні, регіонально-секторальні, режимно-критеріальні та муніципально-продовольчі;

- науковий підхід до визначення правосвідомості та правової культури суб'єктів публічного адміністрування як самостійного ціннісного компонента

механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду;

дістали подальшого розвитку:

- положення про особливості адміністративно-правового регулювання різних видів сільськогосподарської діяльності, які поділено на окремі групи за такими критеріями: 1) характер виробничого процесу: а) власне сільськогосподарське виробництво; б) первинна переробка; в) виконання сільськогосподарських робіт; г) надання послуг сільськогосподарського характеру; 2) об'єкт сільськогосподарської діяльності: а) рослинницька сільськогосподарська діяльність; б) тваринницька сільськогосподарська діяльність; в) аквакультурна сільськогосподарська діяльність; г) змішана (поліоб'єктна) сільськогосподарська діяльність; 3) функціональна роль відповідної діяльності у загальному аграрному циклі: а) основна виробнича; б) допоміжно-забезпечувальна; в) післяурожайно-завершальна; г) первинно-переробна діяльність; 4) інтенсивність спеціального публічно-правового режиму: а) звичайна діяльність; б) діяльність із підвищеними ветеринарними, фітосанітарними, екологічними, дозвільними вимогами; 5) умови здійснення: а) у звичайний період; б) в умовах особливого періоду;

- система принципів адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду (загально-правові, спеціальні, функціональні) з обґрунтуванням трансформації їх змісту й функціонального призначення під впливом воєнних, мобілізаційних і кризових чинників та з виокремленням таких спеціальних принципів: безперервності аграрного виробництва продовольчої безпеки; адаптивності регулювання; державної підтримки виробника; балансу приватних і публічних інтересів;

- пропозиції про використання зарубіжного досвіду для вдосконалення адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в Україні в умовах особливого періоду, а саме щодо: нормативної системності аграрного законодавства та публічного контролю за обігом сільськогосподарських земель (Франція); спеціального земельного регулювання

й інституційної спеціалізації суб'єктів публічного адміністрування (Польща); інтеграції аграрної політики з екологічними, кліматичними та контрольними механізмами (Нідерланди); публічно-правового регулювання водних ресурсів і продовольчої безпеки (Ізраїль); поєднання післявоєнного відновлення аграрного сектору з розмінуванням земель, підтримкою малих фермерів та модернізацією публічного адміністрування (Хорватія);

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дослідженні висновки й пропозиції можуть бути використані у:

– *практичній діяльності* – під час внесення відповідних змін та доповнень до законів України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку»; «Про Державний земельний кадастр»; «Про оренду землі»; «Про фермерське господарство»; «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»;

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Адміністративне право», «Адміністративне процесуальне право України», «Адміністративне судочинство» тощо.

Апробація результатів дисертації. Теоретичні й практичні результати дослідження, висновки й рекомендації оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Modern Achievements in Legal Science and Practice» (Riga, the Republic of Latvia, March 19–20, 2025); «Права людини та публічне врядування» (м. Чернівці, 30 травня 2025 р.); «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Кременчук, 5 грудня 2025 р.).

Публікації. Основні положення дисертації знайшли своє відображення у 7 наукових публікаціях: чотирьох статтях, з них: три – в журналах, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна стаття – у науковому періодичному виданні іноземних держав (Республіка Польща), а також трьох тезах виступів на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків (до кожного підрозділу та до дисертації загалом), додатків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 234 сторінки, з них основного тексту – 201 сторінок.

РОЗДІЛ 1 Теоретико-правові засади адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду

1.1. Поняття, ознаки та правова природа сільськогосподарської діяльності як об'єкта адміністративно-правового регулювання

Сільськогосподарська діяльність не зводиться лише до виробництва продукції, а охоплює комплекс суспільних відносин, пов'язаних із використанням земель, природних ресурсів, забезпеченням якості й безпечності продукції, ветеринарним і фітосанітарним контролем, державною підтримкою та реалізацією продовольчої політики. Ця сфера перебуває знаходиться на перетині приватногосподарських інтересів, публічного управління та національної безпеки. Саме тому її правове регулювання не може обмежуватися нормами господарського чи аграрного права, а потребує спеціального адміністративно-правового осмислення. Актуальність такого дослідження зумовлена також тим, що сільськогосподарська діяльність має виразний суспільно значущий характер, оскільки безпосередньо впливає на продовольчу безпеку держави, стабільність внутрішнього ринку, розвиток сільських територій і збереження економічної стійкості країни. В умовах особливого періоду ця сфера набуває ще більшого значення, оскільки аграрне виробництво стає одним із ключових чинників забезпечення життєдіяльності населення, функціонування економіки та підтримання внутрішньої безпеки держави. За таких умов наукове дослідження дозволяє виявити межі, форми та інструменти допустимого владного впливу на суб'єктів сільськогосподарської діяльності.

Крім того, важливість наукового дослідження полягає в необхідності чіткого визначення місця сільськогосподарської діяльності в системі об'єктів адміністративно-правового регулювання. У чинному законодавстві це поняття переважно розкривається через перелік видів діяльності, однак недостатньо висвітлюються його юридичні ознаки, правова природа та критерії відмежування від суміжних категорій. Саме наукове дослідження дає змогу сформулювати цілісне

доктринальне розуміння цієї категорії, уточнити її зміст, систематизувати особливості та обґрунтувати необхідність спеціального правового режиму.

Отже, дослідження сільськогосподарської діяльності як об'єкта адміністративно-правового регулювання є важливим тому, що воно сприяє не лише розвитку адміністративно-правової науки, а й удосконаленню законодавства, підвищенню ефективності публічного адміністрування в аграрній сфері та формуванню належних правових засад забезпечення продовольчої, економічної й національної безпеки держави.

Будь-який вид діяльності виникає під впливом суспільних потреб і здійснюється в конкретних соціальних умовах. Психіка людини, зокрема її свідомий рівень, формується, розвивається та проявляється саме в діяльності. Через діяльність особа долучається до історично сформованої культури та загального цивілізаційного розвитку. Водночас соціальне середовище, а також зумовлені ним потреби й інтереси визначають суспільну спрямованість людської діяльності [1, с. 79]. Наприклад, Великий тлумачний словник сучасної української мови характеризує діяльність як застосування своєї праці до чого-небудь; працю, дії людей у якій-небудь галузі; поведінку, дії стосовно кого-, чого-небудь; учинки тощо [2, с. 228].

У Філософському енциклопедичному словнику діяльність у загальному вигляді трактується як специфічна форма людської активності, сутність якої полягає у цілеспрямованій зміні та перетворенні навколишнього світу [3, с. 151].

Таким чином, у словниковій літературі поняття «діяльність» визначено безпосередньо як активну діяльність особи, що полягає у вчиненні певних дій.

З позиції філософії діяльність визначено як зовнішньофізичну та внутрішньопсихічну активність людини, що має усвідомлюваний характер і спрямована на досягнення окресленої мети, визначеної потребою [4, с. 35].

С. Д. Максименко розуміє діяльність як свідому активність, що виявляється в системі дій, спрямованих на досягнення визначеної мети [5, с. 123].

Отже, представники філософії діяльність слід розуміти як специфічно людський, свідомий і цілеспрямований спосіб взаємодії зі світом, у процесі якого

людина не лише пристосовується до навколишньої дійсності, а й активно її змінює. Її сутність полягає у перетворенні зовнішнього середовища відповідно до потреб, інтересів, цінностей і поставленої мети. Через діяльність людина виявляє свою свідомість, волю, творчий потенціал і соціальну природу. Саме тому у філософії діяльність розглядається не просто як сукупність дій, а як фундаментальна форма людського буття та самореалізації.

Найбільш влучне в соціологічному аспекті визначення діяльності надали М. П. Лукашевич і М. В. Туленков, трактуючи її як специфічну людську форму активного ставлення до навколишньої дійсності, зміст якої становить доцільне перетворення [6, с. 52].

В системі видів господарської діяльності сільськогосподарська діяльність посідає місце спеціального, предметно визначеного виду господарювання, що поєднує загальні ознаки господарської діяльності з особливим об'єктом, засобами та результатами.

В Законі України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» визначено, що господарська діяльність - це діяльність у сфері суспільного виробництва, спрямована на виробництво та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [7]. Отже, сільськогосподарська діяльність належить до загальної системи господарської діяльності, але не вичерпується її абстрактною моделлю, оскільки має власну галузеву специфіку, пов'язану з виробництвом продукції рослинного і тваринного походження, використанням землі та інших природних ресурсів, а також із задоволенням суспільно значущих потреб у продовольстві.

Законодавче закріплення такого місця сільськогосподарської діяльності простежується в Законі України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку», який визначає її через широкий перелік видів діяльності: виробництво продукції рослинництва і тваринництва, її обробку, переробку, консервацію, окремі види лісгосподарської та рибогосподарської діяльності, а також надання послуг сільськогосподарського

характеру [14]. Таке нормативне рішення свідчить, що сільськогосподарська діяльність розуміється законодавцем не як окрема господарська операція, а як цілісний виробничо-господарський цикл, що охоплює первинне виробництво, супровідні технологічні процеси та доведення продукції до стану, придатного для споживання чи реалізації. Саме тому в системі видів господарської діяльності вона займає місце складного, комплексного та функціонально самодостатнього виду господарювання.

Правова природа сільськогосподарської діяльності полягає в тому, що вона є спеціальним, комплексним видом господарської діяльності, який поєднує приватноправовий та публічно-правовий елементи. З одного боку, за змістом Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» вона входить до загальної системи господарської діяльності як діяльність у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру; норми Закону України «Про фермерське господарство» прямо пов'язують діяльність фермерського господарства з виробництвом товарної сільськогосподарської продукції, її переробкою та реалізацією, що свідчить про підприємницький сегмент цієї діяльності [16]. Водночас Закон України «Про особисте селянське господарство» показує, що сільськогосподарська діяльність може здійснюватися і в неприємницькій формі для задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки, споживання продукції та реалізації її надлишків [17]. Звідси випливає важливий висновок: у системі господарської діяльності сільськогосподарська діяльність є спеціальним видом, який охоплює як комерційні, так і некомерційні форми господарювання, але в усіх випадках зберігає свій виробничо-аграрний зміст [8].

З іншого боку, на відміну від багатьох інших видів господарювання, сільськогосподарська діяльність має особливий предмет - виробництво продукції рослинництва, тваринництва, аквакультури, пов'язані з ними обробку, переробку, консервацію та окремі послуги сільськогосподарського характеру,

що прямо закріплено в Законі України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку». Саме ця спеціалізація, прив'язка до землі, біологічних процесів і продовольчого результату надає їй відокремленого правового статусу в системі видів господарської діяльності.

У межах цієї правової природи сільськогосподарська діяльність слід розглядати не лише як вид господарської діяльності, а і як самостійний об'єкт публічного адміністрування. Це зумовлено тим, що вона безпосередньо пов'язана із забезпеченням продовольчої безпеки населення, а Закон України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» прямо визначає, що державна політика у цій сфері охоплює бюджетну, кредитну, цінову, регуляторну та інші сфери державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, розвитку аграрного ринку та забезпечення продовольчої безпеки. Отже, ще на рівні закону сільськогосподарська діяльність визнається такою, що виходить за межі суто приватного інтересу товаровиробника й перебуває в полі сталого державного регуляторного впливу.

Сільськогосподарська діяльність має публічно-правовий характер, що виявляється також у тому, що її здійснення пов'язане з використанням земель та інших природних ресурсів, а отже - із спеціальними режимами їх охорони, цільового використання та контролю. Крім того, виробництво сільськогосподарської продукції безпосередньо пов'язане з ветеринарним, фітосанітарним і санітарним контролем, оскільки законодавство про безпечність харчових продуктів та державний контроль у цій сфері встановлює обов'язкові вимоги до операторів ринку щодо здоров'я тварин, благополуччя тварин, безпечності продукції, а також систему інспектування і державного нагляду. Це означає, що сільськогосподарська діяльність юридично неможлива поза системою адміністративних процедур перевірки, допуску, контролю й реагування держави.

Ще одним проявом її публічно-правової природи є залежність від державної підтримки та регуляторних механізмів. Для аграрної сфери

характерними є спеціальні інструменти стимулювання і впливу: державна підтримка, сертифікація, стандарти безпечності, окремі дозволи, вимоги до походження й обігу продукції, а в окремих секторах - квотування, спеціальні режими експорту чи обмеження обігу. Саме тому, правовий режим сільськогосподарської діяльності формується не лише нормами приватного чи господарського права, а й великою кількістю адміністративно-правових засобів, через які держава забезпечує баланс між інтересами товаровиробника, споживача і суспільства в цілому.

В умовах особливого періоду правова природа сільськогосподарської діяльності ще виразніше набуває мобілізаційно-безпекового виміру. Особливий період як правовий режим змінює умови функціонування економіки та систем життєзабезпечення держави, а сільське господарство в таких умовах перетворюється на один із ключових елементів підтримання внутрішньої стійкості, продовольчого забезпечення населення та економічної витривалості. Саме тому, в цей період сільськогосподарська діяльність об'єктивно потребує посиленого адміністративно-правового впливу через координацію ресурсів, підтримання виробництва, спрощення або зміну окремих процедур, посилення контролю за якістю і безпечністю продукції та узгодження її функціонування з безпековими завданнями держави.

Отже, правова природа сільськогосподарської діяльності є подвійною: вона одночасно виступає спеціальним видом господарської діяльності і об'єктом публічного адміністрування. Саме ця подвійність зумовлює її особливе місце в системі правового регулювання: з одного боку, вона ґрунтується на свободі господарювання, а з іншого перебуває під постійним владно-організаційним, контрольним, дозвільним і підтримувальним впливом держави.

В.М. Єрмоленко до змісту сільськогосподарської діяльності включає інше важливе відношення, що складаються у процесі не тільки виробництва, а й переробки та реалізації [9, с. 126]. Це цілком виправдано, адже практично кожний суб'єкт господарювання виробляє продукцію з метою подальшої реалізації,

зацікавлений у первинній її переробці продукції з метою «поліпшення якості виробленої продукції, її безпечності, що підвищує її ринкову вартість» [10, с. 61].

В.О. Федорович вважає, що сільськогосподарською діяльністю слід визнавати й обслуговування потреб зазначених суб'єктів господарювання на селі (ремонт техніки, матеріально-технічне обслуговування тощо), але ці відносини повинні носити лише допоміжний характер, тобто знаходитися поза рамками основної діяльності сільськогосподарських товаровиробників [11, с. 45].

О. В. Гафурова під сільськогосподарською діяльністю пропонує розуміти не будь-яка діяльність у сільській місцевості, а передусім виробничу діяльність у сфері створення сільськогосподарської продукції, яка є центральним об'єктом аграрних правовідносин; інші, пов'язані з нею види діяльності, визнаються юридично значущими лише як додаткові або обслуговуючі елементи. Судячи з доступних фрагментів, автор виходить із того, що домінуюче місце у змісті сільськогосподарської діяльності займають саме відносини з виробництва сільськогосподарської продукції, а інші види діяльності мають значення настільки, наскільки вони пов'язані з цим базовим процесом. Тобто поняття не зводиться лише до допоміжного обслуговування або супровідних операцій, а концентрується навколо первинного аграрного виробництва як його ядра. Таким чином, автор розмежує поняття «сільськогосподарська діяльність» і «сільськогосподарське виробництво», а також для обґрунтування того, що ця діяльність є самостійним об'єктом правового регулювання [12].

В.М. Єрмоленко під сільськогосподарською діяльністю розуміє як комплексну, виробничо-господарську, ресурсозалежну діяльність із виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, яка здійснюється спеціальними суб'єктами аграрного господарювання і має відмежовуватися від суто допоміжних або сервісних видів діяльності. Тобто йдеться не лише про власне вирощування чи виробництво продукції, а про ширший комплекс пов'язаних процесів, які утворюють завершений цикл аграрного господарювання [9].

М. С. Долинська, Н. Я. Заболотна, Х. М. Марич визначають, що сільськогосподарська діяльність органічно поєднується із землевикористанням, а землі виступають основним засобом виробництва, охоплює відносини з виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції [19, с.76].

Проаналізувавши наукові думки щодо розуміння поняття «сільськогосподарська діяльність», вважаємо, що наведені підходи загалом правильно відображають сутність сільськогосподарської діяльності, однак акцентують різні її сторони. Наукова позиція В.М. Єрмоленка є найбільш комплексною, оскільки охоплює не лише виробництво, а й переробку та реалізацію продукції, тобто дозволяє розглядати сільськогосподарську діяльність як завершений цикл аграрного господарювання. Науковий підхід О.В. Гафурової є цінним тим, що чітко визначає ядро цієї діяльності - саме виробництво сільськогосподарської продукції, та обґрунтовано відмежовує його від допоміжних і супровідних процесів, хоча дещо звужує зміст категорії порівняно з ширшим господарським підходом. Наукова думка В.О. Федоровича слушно звертає увагу на обслуговуючі види діяльності, однак їх доцільно розглядати не як самостійний зміст сільськогосподарської діяльності, а як інфраструктурне забезпечення її здійснення. Підхід М.С. Долинської, Н.Я. Заболотної та Х.М. Марич є важливим тим, що підкреслює органічний зв'язок сільськогосподарської діяльності із землевикористанням, а отже, дозволяє точніше розкрити її природоресурсну та правову специфіку.

Таким чином, у науковому розумінні це означає, що сільськогосподарська діяльність є не просто підвидом господарської діяльності, а самостійним правовим явищем, яке має власні ознаки: природоресурсну зумовленість, біологічний характер виробництва, сезонність, ризиковість, суспільну значущість та підвищену залежність від публічного регулювання. Саме сукупність цих рис і зумовлює її відокремлення в системі господарської діяльності, а для адміністративно-правового аналізу - виправдовує розгляд сільськогосподарської діяльності як самостійного об'єкта державного регуляторного впливу.

Узагальнюючи вищевикладене, відзначимо, що на нашу думку, **сільськогосподарська діяльність** - це пов'язана з використанням земель, водних та інших природних ресурсів комплексна господарська діяльність з вирощування, розведення, утримання, вилову, збирання, первинної обробки, переробки, зберігання та реалізації сільськогосподарської продукції, а також надання безпосередньо пов'язаних із цим послуг, спрямована на забезпечення продовольчих та інших суспільно значущих потреб [13].

З наукової точки зору сутність сільськогосподарської діяльності полягає у забезпеченні безперервного циклу аграрного господарювання, де визначальним ядром виступає саме виробництво сільськогосподарської продукції, а інші види діяльності мають юридичне значення настільки, наскільки вони функціонально пов'язані з цим процесом.

На законодавчому рівні поняття «сільськогосподарська діяльність» визначено в Законі України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» як:

1) виробництво продукції рослинництва, зокрема рослинних культур, а також вирощування ягід, фруктів та овочів, квітів та декоративних рослин (у відкритих або закритих ґрунтах), грибів, насіння, прянощів, саджанців та водоростей, а також її обробки, переробки та/або консервації;

2) виробництво продукції тваринництва, зокрема свійських сільськогосподарських тварин, птахівництва, кролівництва, бджільництва, а також розведення шовкопрядів, хробаків, равликів, молюсків, змій та інших плазунів або слимаків, інших наземних ссавців, безхребетних та комах, а також її обробки, переробки та/або консервації;

3) заліснення, у тому числі створення захисних лісових насаджень, збирання дикорослих грибів та ягід, інших дикорослих рослин, їх обробки та консервації;

4) розведення та/або утримання, та/або вирощування, та/або вилов прісноводної та/або морської риби, жаб, безхребетних, водоростей та інших гідробіонтів;

5) обробки та/або консервації риби або інших прісноводних чи морських безхребетних, інших об'єктів аквакультури, дикорослих водоростей;

6) надання послуг сільськогосподарського характеру (сіяння, збирання врожаю, зберігання сільськогосподарської продукції) [14].

Отже, наведене законодавче визначення дає підстави зробити висновок, що сільськогосподарська діяльність має комплексний, багатовидовий і функціонально розширений характер. Її особливістю є те, що вона не обмежується лише первинним виробництвом продукції рослинництва чи тваринництва, а охоплює також обробку, переробку, консервацію, окремі види природокористування, аквакультуру та надання послуг сільськогосподарського характеру. Це свідчить про законодавче закріплення широкого підходу, за якого сільськогосподарська діяльність розуміється як цілісний виробничо-господарський цикл, а не як ізольований акт вирощування чи утримання біологічних об'єктів.

Водночас із наведеного визначення випливають і ключові особливості сільськогосподарської діяльності: 1) біологічна зумовленість, оскільки вона пов'язана з використанням живих організмів та природних процесів; 2) ресурсозалежність, адже її здійснення нерозривно пов'язане із землею, водою, природними умовами та сезонністю; 3) багатогалузевість, бо вона охоплює рослинництво, тваринництво, лісогосподарські та рибогосподарські елементи; 4) технологічна і організаційна складність, оскільки включає не лише виробництво, а й подальшу переробку, зберігання та консервацію; 5) сервісна складова, що виявляється у законодавчому включенні до її змісту послуг сільськогосподарського характеру. Саме сукупність цих рис дозволяє розглядати сільськогосподарську діяльність як самостійний об'єкт адміністративно-правового регулювання, що потребує спеціального правового режиму через її значення для продовольчої безпеки, економічної стабільності та публічного інтересу.

Законодавче визначення, безперечно, має перевагу в деталізації, однак його головний недолік полягає в тому, що воно побудоване переважно як перелік видів

діяльності, а не як узагальнене юридичне поняття. Через це втрачається сутнісне ядро категорії: із наведеного тексту важко одразу зрозуміти, що саме об'єднує рослинництво, тваринництво, заліснення, аквакультуру та послуги сільськогосподарського характеру в одну правову категорію. Крім того, чинна редакція не підкреслює такі базові риси сільськогосподарської діяльності, як її біологічна зумовленість, зв'язок із землею та іншими природними ресурсами, сезонність, ризиковість, суспільна значущість і вплив на продовольчу безпеку, хоча саме ці ознаки зумовлюють спеціальний характер її правового регулювання. Ще один недолік полягає в тому, що до одного ряду поставлено основне сільськогосподарське виробництво і послуги сільськогосподарського характеру, хоча за своєю природою це не тотожні явища: перше є ядром діяльності, а друге - допоміжним або сервісним елементом. Також формулювання є надмірно казуїстичним, що робить його громіздким і менш придатним для наукового узагальнення та стабільного правозастосування.

На нашу думку, для унормування законодавчого розуміння поняття та його видів доцільно було б зберегти визначення наведеного поняття сільськогосподарська діяльність, яке наведене в ст.1 п.2.28 Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» у якості видів сільськогосподарської діяльності. Натомість саме поняття закріпити в абзаці 1 п.2.28 ст.1 даного Закону наступним чином: *«Сільськогосподарська діяльність - це пов'язана з використанням земель, водних та інших природних ресурсів комплексна господарська діяльність з вирощування, розведення, утримання, вилову, збирання, первинної обробки, переробки, зберігання та реалізації сільськогосподарської продукції, а також надання безпосередньо пов'язаних із цим послуг, спрямована на забезпечення продовольчих та інших суспільно значущих потреб».*

Окремо варто нормативно зазначити, що послуги сільськогосподарського характеру мають допоміжний характер щодо основного виробництва, а також зафіксувати зв'язок цієї діяльності з продовольчою безпекою та сталим сільським розвитком, що краще узгоджуватиметься з метою самого закону. Такий підхід

дозволив би поєднати нормативну конкретність із належною юридичною абстракцією та зробити визначення більш зрозумілим як для науки, так і для правозастосування.

В розумінні Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» можна розкрити поняття сільськогосподарської діяльності через види діяльності кооперативів та їх зв'язок із виробництвом, переробкою, заготівлею, зберіганням і збутом сільськогосподарської продукції [15].

Закон України «Про фермерське господарство» прямо не надає універсального доктринального визначення поняття «сільськогосподарська діяльність», але дозволяє виявити юридичні характеристики сільськогосподарської діяльності через предмет діяльності фермерського господарства: виробництво товарної сільськогосподарської продукції, її переробку та реалізацію. Це важливо для обґрунтування господарського характеру такої діяльності [16].

В Законі України «Про особисте селянське господарство», який показує, що сільськогосподарська діяльність може мати не лише підприємницьку, а й непідприємницьку організаційно-правову форму [17]. Це дає можливість вести мову, що поняття сільськогосподарської діяльності є ширшим ніж просто комерційне агровиробництво.

В Міжнародному стандарті бухгалтерського обліку 41 (МСБО 41). Сільське господарство поняття сільськогосподарська діяльність визначено як управління суб'єктом господарювання біологічною трансформацією та збір врожаю біологічних активів для продажу чи для переробки в сільськогосподарську продукцію або в додаткові біологічні активи. Сільськогосподарська діяльність охоплює різноманітні види діяльності, наприклад: тваринництво, лісництво, вирощення однорічних та багаторічних рослин, фруктових садів та насаджень, квітництво та водне господарство (зокрема, риборозведення) [18].

Таким чином, особливості законодавчого розуміння поняття «сільськогосподарська діяльність» полягають у тому, що законодавець підходить до нього не через абстрактну юридичну дефініцію, а через деталізований перелік

видів діяльності. Саме тому в законі сільськогосподарська діяльність охоплює не лише класичне рослинництво і тваринництво, а й переробку, консервацію, окремі види природокористування, аквакультуру та навіть надання послуг сільськогосподарського характеру. Такий підхід свідчить, що на нормативному рівні ця категорія розуміється як широкий, комплексний і функціонально розгалужений цикл господарської діяльності, а не лише як первинне виробництво продукції.

М. С. Долинська, Н. Я. Заболотна, Х. М. Марич виокремлюють наступні особливості сільськогосподарської діяльності: 1) її виробничий характер: вона пов'язана зі створенням сільськогосподарської продукції; 2) має комплексний характер, бо включає не лише виробництво, а й переробку та реалізацію; 3) здійснюється спеціальними суб'єктами - суб'єктами аграрного господарювання, для яких така діяльність є основною; 4) є пов'язаною з використанням природних ресурсів, насамперед земель сільськогосподарського призначення, що й надає їй специфіки порівняно з іншими видами господарської діяльності. Саме ця прив'язаність до землі та природних процесів у навчальних матеріалах прямо названа особливістю сільськогосподарської діяльності [19].

О.В. Гафурова особливостями сільськогосподарської діяльності називає: 1) її аграрно-виробничий характер - вона спрямована на створення сільськогосподарської продукції; 2) базовість для аграрних правовідносин, адже саме вона формує їх змістовне ядро; 3) комплексність, оскільки поряд із безпосереднім виробництвом можуть враховуватися й пов'язані з ним процеси; 4) похідний характер допоміжних видів діяльності: вони мають юридичне значення лише тоді, коли обслуговують основне сільськогосподарське виробництво, а не існують самостійно поза ним [12].

Отже, *особливостями сільськогосподарської діяльності в Україні*, на нашу думку, є:

1) сільськогосподарська діяльність має природоресурсний і біологічно зумовлений характер, оскільки її здійснення нерозривно пов'язане із землею, водою, біологічними процесами росту, відтворення та дозрівання, а отже - із

сезонністю, залежністю від природних умов і підвищеною вразливістю до зовнішніх чинників. Це підтверджується і законодавчим визначенням, яке охоплює рослинництво, тваринництво, аквакультуру, залісення та збирання дикорослих ресурсів;

2) має комплексне виробничо-господарське спрямування, адже вона охоплює не лише первинне виробництво, а й обробку, переробку, консервацію, зберігання та інші пов'язані операції. Для юридичного аналізу це важливо тому, що об'єктом правового регулювання виступає не одинична дія, а цілісний цикл аграрного господарювання;

3) має спеціальний суб'єктний склад, тобто здійснюється фермерськими господарствами, особистими селянськими господарствами, сільськогосподарськими кооперативами та іншими аграрними товаровиробниками, для яких закон встановлює окремі правові, економічні та організаційні засади діяльності. Саме тому, вона не може розглядатися як звичайний різновид загальної господарської діяльності;

4) її особливістю є поєднання підприємницьких і непідприємницьких форм здійснення. У правовому полі України сільськогосподарська діяльність може бути як товарною підприємницькою діяльністю фермерського господарства, так і непідприємницькою діяльністю особистого селянського господарства. Для правознавчого аналізу це означає, що її правова природа є складнішою, ніж у класичної комерційної діяльності;

5) сільськогосподарська діяльність має виразну суспільну та безпекову значущість, оскільки прямо пов'язана з продовольчим забезпеченням населення, функціонуванням аграрного ринку, розвитком сільських територій і продовольчою безпекою держави. Саме тому законодавець розглядає її як сферу, що потребує спеціальної державної аграрної політики та окремих регуляторних інструментів;

6) їй властива підвищена залежність від публічного адміністрування, що проявляється в наявності спеціальних адміністративних режимів: державної підтримки, контролю за якістю та безпечністю продукції, ветеринарних,

фітосанітарних, екологічних, земельних та інших вимог. Тобто сільськогосподарська діяльність із самого початку функціонує в умовах інтенсивного нормативного й організаційного впливу держави;

7) в умовах особливого періоду вона набуває стратегічного значення для держави, оскільки впливає не лише на економіку, а й на внутрішню стійкість, постачання продовольства та підтримання життєдіяльності населення. Таким чином, сільськогосподарська діяльність є не просто видом господарювання, а самостійним об'єктом адміністративно-правового регулювання, щодо якого держава реалізує владно-організаційний, контрольний і підтримувальний вплив.

Наявність подвійної правової природи дає можливість визначити місце сільськогосподарської діяльності в системі інших видів господарської діяльності. Відмежування сільськогосподарської діяльності від інших видів господарської діяльності слід здійснювати насамперед за предметом, функціональним призначенням та правовим режимом. Від промислової діяльності вона відрізняється тим, що її результат пов'язаний не з техногенною переробкою сировини як основним змістом виробництва, а з використанням біологічних процесів росту, відтворення та розвитку живих організмів. Від торговельної діяльності вона відмежовується тим, що для неї реалізація продукції не є самостійною кінцевою метою, а становить завершальний етап попереднього виробничого циклу. Від діяльності у сфері послуг відрізняється тим, що її ядром є створення матеріального результату у вигляді сільськогосподарської продукції, тоді як послуги сільськогосподарського характеру мають лише допоміжне значення і не формують сутності цієї категорії.

Водночас сільськогосподарську діяльність слід відмежовувати і від суміжних галузево близьких категорій. Аграрна діяльність є ширшим поняттям, оскільки охоплює весь комплекс відносин у сфері аграрної економіки, включаючи виробництво, аграрну інфраструктуру, агросервіс, державну підтримку та сільський розвиток. Сільськогосподарська діяльність становить її виробниче ядро. Аграрне виробництво, навпаки, є вужчим поняттям, бо охоплює передусім стадію безпосереднього створення продукції, тоді як

сільськогосподарська діяльність включає також її первинну обробку, переробку, консервацію та інші функціонально пов'язані операції [14]. Продовольча діяльність також не є тотожною сільськогосподарській, оскільки охоплює ширший процес забезпечення населення харчовими продуктами, включаючи переробку промисловість, торгівлю, логістику, резервування та контроль безпечності. Таким чином, сільськогосподарська діяльність посідає проміжне, але самостійне місце: вона є вужчою за аграрну й продовольчу діяльність, але ширшою за власне аграрне виробництво.

Отже, в системі видів господарської діяльності сільськогосподарська діяльність має бути визначена як спеціальний комплексний вид господарювання аграрного спрямування, який відмежовується від інших видів господарської діяльності за своїм предметом, природоресурсною основою, біологічним змістом, спеціальним суб'єктним складом і суспільною значущістю.

1.2. Диференціація адміністративно-правового регулювання за видами сільськогосподарської діяльності

Види сільськогосподарської діяльності доцільно розглядати як вихідну передумову диференціації адміністративно-правового регулювання, оскільки саме через їх виокремлення стає можливим встановлення належного правового режиму публічного впливу на відповідні аграрні відносини. Законодавець закріплює широке розуміння сільськогосподарської діяльності, відносячи до неї не лише виробництво продукції рослинництва і тваринництва, а й обробку, переробку та консервацію такої продукції, заліснення, збирання дикорослих ресурсів, аквакультуру, а також надання послуг сільськогосподарського характеру [14, п.2.28]. Водночас КВЕД побудовано за ієрархічною системою кодування, в межах якої секції деталізуються за рівнями розділу, групи і класу, а у сфері сільського господарства розділ 01 охоплює, зокрема, вирощування однорічних і дворічних культур, вирощування багаторічних культур, відтворення

рослин, тваринництво, змішане сільське господарство, допоміжну та післяурожайну діяльність [20].

Такий підхід має принципове значення для адміністративного права, адже дає можливість відмежувати власне сільськогосподарське виробництво від суміжних і сервісних процесів та, відповідно, пов'язати конкретний вид діяльності з відповідними процедурами публічного адміністрування, формами державної підтримки, реєстраційно-обліковими механізмами та контрольними заходами. Показово, що в Законі України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» прямо пов'язано облік виробників і здійснюваної ними сільськогосподарської діяльності з функціонуванням Державного аграрного реєстру, що ще раз підтверджує значення класифікації не лише як описового, а й як регулятивного інструменту. Саме тому подальше дослідження видів сільськогосподарської діяльності доцільно здійснювати не хаотично, а в межах чітко визначеної класифікаційної одиниці, передусім на рівні групи або класу КВЕД, оскільки такий підхід забезпечує послідовність аналізу та створює належну основу для виявлення особливостей адміністративно-правового регулювання кожного окремого виду діяльності.

Визначення критеріїв класифікації видів сільськогосподарської діяльності має не лише теоретичне, а й прикладне значення, оскільки саме від обраної класифікаційної основи залежить повнота подальшого розмежування адміністративно-правових режимів у аграрній сфері. КВЕД виходить із того, що види економічної діяльності групуються за ознакою виробництва подібних товарів чи послуг або використання подібних процесів, технологій і ресурсів, а сама система побудована за ієрархією «секція - розділ - група - клас», що створює формалізовану основу для поділу сільськогосподарської діяльності на окремі класифікаційні одиниці.

З огляду на це для цілей адміністративно-правового дослідження, вважаємо, що найбільш обґрунтованим є використання кількох взаємопов'язаних критеріїв класифікації сільськогосподарської діяльності:

- 1) за характером виробничого процесу;
- 2) за об'єктом сільськогосподарського впливу;
- 3) за функціональною роллю відповідної діяльності у загальному аграрному циклі;
- 4) за інтенсивністю спеціального публічно-правового режиму: звичайна діяльність, діяльність із підвищеними ветеринарними, фітосанітарними, екологічними, дозвільними вимогами;
- 5) за умовами здійснення: у звичайний період та в умовах особливого періоду.

Такий підхід узгоджується зі структурою розділу 01 КВЕД, у межах якого відмежовано вирощування однорічних і дворічних культур, вирощування багаторічних культур, відтворення рослин, тваринництво, змішане сільське господарство, а також допоміжну і післяурожайну діяльність, тобто законодавчо вже закладено поділ за самостійними видами аграрної активності. Водночас для адміністративно-правового регулювання принципово важливо, що така класифікація не залишається суто статистичною, а використовується в механізмах обліку, систематизації відомостей про виробників, адміністрування державної підтримки та документів дозвільного характеру через Державний аграрний реєстр. Саме тому, класифікація видів сільськогосподарської діяльності має розглядатися як методологічна передумова диференціації правового впливу держави, а подальше розкриття окремих видів доцільно здійснювати в межах чітко визначеної класифікаційної одиниці, насамперед на рівні групи або класу.

Розкриємо більш детально види сільськогосподарської діяльності.

У межах класифікації сільськогосподарської діяльності за характером виробничого процесу доцільно розрізняти власне сільськогосподарське виробництво, первинну переробку, виконання сільськогосподарських робіт і надання послуг сільськогосподарського характеру, оскільки саме така побудова найповніше відображає функціональну структуру аграрної діяльності та створює належну основу для диференціації адміністративно-правового регулювання. У

науковій літературі підкреслюється, що категорії «сільськогосподарська діяльність» і «сільськогосподарське виробництво» не є тотожними.

Так, Т. В. Курман обґрунтовує, що виробництво є процесом, тоді як сільськогосподарська діяльність є ширшою категорією і може охоплювати також роботи та послуги [21]; подібний підхід простежується і в працях А. М. Апарова, який пов'язує її не лише зі створенням сільськогосподарської продукції, а й із наданням послуг сільськогосподарського характеру [22]. О. В. Гафурова, своєю чергою, акцентує на тому, що відмежування сільськогосподарського виробництва від інших видів діяльності пов'язане з використанням земель сільськогосподарського призначення як основного засобу виробництва, а тому поділ видів за характером виробничого процесу має не лише економічне, а й чітке юридичне значення. Саме такий підхід дозволяє надалі послідовно показати, що різні види сільськогосподарської діяльності потребують різного адміністративно-правового інструментарію від реєстраційно-облікових процедур і дозвільних вимог до спеціальних правил державного контролю, підтримки та галузевого адміністрування.

Особливість запропонованої класифікації полягає в тому, що вона побудована не за формальним переліком галузей чи продуктів, а за характером виробничого процесу, тобто за тим, яке місце конкретна діяльність посідає в єдиному аграрному циклі; дає змогу відобразити повний функціональний ланцюг аграрної діяльності: від безпосереднього виробництва продукції до її первинної переробки, виконання спеціалізованих робіт і надання супровідних послуг. Саме тому, класифікація сільськогосподарської діяльності за критерієм характеру виробничого процесу є особливо цінною для адміністративно-правового регулювання, оскільки дозволяє диференціювати правові засоби впливу залежно не просто від виду продукції, а від функції діяльності в аграрному процесі: для виробництва, переробки, робіт і послуг об'єктивно потрібні різні правила обліку, контролю, допуску на ринок, державної підтримки та галузевого адміністрування.

А. М. Статівка зазначає, що донедавна предмет аграрного права формувала тріада «виробництво - переробка - реалізація», де виробництво було стрижнем, а інші стадії мали похідний характер [28]; А. М. Апаров, своєю чергою, підкреслює, що сільськогосподарська діяльність охоплює як сільськогосподарське виробництво, так і послуги сільськогосподарського характеру [22].

Виробництво є базовим видом сільськогосподарської діяльності, оскільки саме на цій стадії відбувається управління біологічними перетвореннями з метою отримання сільськогосподарської продукції та/або додаткових біологічних активів. У законодавстві це ядро видно найчіткіше: до сільськогосподарської діяльності прямо віднесено виробництво продукції рослинництва, тваринництва та діяльність щодо гідробіонтів, а доктрина розглядає виробництво як центральну ланку аграрного циклу. Особливість цього виду полягає в тому, що він має первинний біологічно-продукуючий характер: без нього інші процеси — переробка, зберігання, реалізація, сервісне забезпечення — або не виникають, або втрачають аграрну специфіку.

Переробка є наступним видом, який полягає у функціональному перетворенні сільськогосподарської сировини у продукт із новими споживчими або технологічними властивостями. Закон прямо включає до сільськогосподарської діяльності обробку, переробку та/або консервацію продукції рослинництва, тваринництва й аквакультури, а також передбачає державну підтримку будівництва цехів первинної переробки та придбання ліній переробки власно вирощеної продукції. Особливість переробки як виду сільськогосподарської діяльності полягає в тому, що вона зберігає аграрний характер доти, доки залишається органічно пов'язаною з продукцією власного виробництва; саме цей зв'язок відмежовує її від загальної харчової чи промислової переробки [14].

Зберігання у цій класифікації має найбільш цікаву правову природу, бо може виступати і як самостійна стадія аграрного циклу, і як елемент послуг сільськогосподарського характеру. Закон прямо називає зберігання

сільськогосподарської продукції серед послуг сільськогосподарського характеру, а також пов'язує державну підтримку з будівництвом холодильників та інших об'єктів для зберігання власно виробленої аграрної продукції. Водночас КВЕД розрізняє післяурожайну діяльність у межах секції сільського господарства і загальне складське господарство як окремий, вже не суто аграрний вид економічної діяльності. Звідси випливає ключова особливість: зберігання є сільськогосподарською діяльністю тоді, коли воно функціонально підпорядковане власному аграрному виробництву або безпосередньому аграрному сервісу, а коли воно перетворюється на універсальне складське обслуговування товарів, воно виходить за межі власне сільськогосподарської діяльності.

Реалізація є завершальною стадією руху сільськогосподарської продукції, однак її місце в структурі саме сільськогосподарської діяльності є найбільш дискусійним. З одного боку, А. М. Статівка прямо включає реалізацію до традиційної тріади аграрного права, а законодавець у визначенні суб'єкта агропромислового комплексу оперує формулою «виробництво, переробка, збереження та реалізація сільськогосподарської продукції» [28]. Крім того, у сфері сільськогосподарської кооперації нормативно фіксуються збут і продаж сільськогосподарської продукції як основні види діяльності кооперативу. З іншого боку, у вузькому сучасному легальному розумінні сільськогосподарської діяльності акцент зроблено передусім на виробництві, переробці та послугах. Тому особливість реалізації полягає в її прикордонному статусі: у широкому аграрному циклі вона безумовно належить до аграрної діяльності, але в вузькому розумінні є вже переходом від власне виробництва до ринкового обігу продукції.

Послуги сільськогосподарського характеру становлять окремий вид сільськогосподарської діяльності, який не створює аграрну продукцію безпосередньо, але забезпечує або супроводжує її виробництво, збирання та збереження. Закон прямо називає серед таких послуг сіяння, збирання врожаю та зберігання сільськогосподарської продукції, а КВЕД у межах розділу 01 окремо виокремлює допоміжну діяльність у рослинництві та тваринництві, а також

післяурожайну діяльність. У статті А. М. Апарова ця логіка підтверджується тим, що автор характеризує сільськогосподарську діяльність як таку, що охоплює не лише виробництво, а й послуги сільськогосподарського характеру [22]. Вважаємо, що особливість цього виду полягає у його сервісно-похідній природі: він не замінює виробництво, але забезпечує його здійснення, технологічну завершеність і практичну результативність.

Отже, класифікація за характером процесу дозволяє побачити сільськогосподарську діяльність не як однорідне явище, а як послідовність різних функціонально взаємопов'язаних процесів, у межах яких виробництво становить ядро, переробка і зберігання забезпечують трансформацію та збереження результату, реалізація переводить його у сферу аграрного обігу, а послуги сільськогосподарського характеру створюють сервісну основу всього аграрного циклу.

Наступним видом є поділ сільськогосподарської діяльності за об'єктом сільськогосподарського впливу. Правова підстава можливості такого поділу випливає з того, що законодавець уже розмежовує діяльність за тим, на який біологічний об'єкт вона спрямована: у чинному визначенні сільськогосподарської діяльності окремо названо виробництво продукції рослинництва, продукції тваринництва, розведення й вирощування риби та інших гідробіонтів, а КВЕД додатково поділяє сферу на вирощування однорічних і багаторічних культур, відтворення рослин, тваринництво та змішане сільське господарство [14; 20]. Такий підхід узгоджується і з доктриною: А. М. Апаров пов'язує сільськогосподарську діяльність із технологічним процесом вирощування сільськогосподарських культур і тварин, а О. В. Гафурова та автори підручника за ред. Т. В. Курман підкреслюють, що аграрне виробництво безпосередньо залежить від природних об'єктів і живих біологічних організмів [21; 22; 23].

Т. О. Коваленко та С. І. Марченко пропонують класифікувати сільськогосподарську діяльність на: рослинництво, тваринництво, аквакультура, збирання дикорослих ресурсів сільськогосподарської діяльності, а й конкретні її

види. Окремими видами виокремлено: насінництво і розсадництво, виробництво, зберігання та реалізацію зерна, виробництво та реалізацію цукру, виноградарство і виноробство, бджільництво, виробництво молока і молочних продуктів, а також рибництво (аквакультуру) та рибальство [23].

В межах даного виду сільськогосподарської діяльності, на нашу думку, варто виділяти: 1) рослинницька сільськогосподарська діяльність; 2) тваринницька сільськогосподарська діяльність; 3) аквакультурна сільськогосподарська діяльність; 4) змішана (поліоб'єктна) сільськогосподарська діяльність.

Об'єктом рослинницької сільськогосподарської діяльності є культурні рослини та їх репродуктивний матеріал, а правовою підставою для виокремлення виступають як п. 2.28 ст. 1 Закону про державну підтримку сільського господарства [14], так і КВЕД, де окремо виділено однорічні та дворічні культури, багаторічні культури і відтворення рослин. Додатково спеціальне законодавство прямо фіксує, що насінництво є галуззю рослинництва, а наукові праці з цієї тематики акцентують, що саме рослинний об'єкт зумовлює особливий режим сортоохорони, сертифікації, карантину, застосування пестицидів та державного контролю за якістю насіння і садивного матеріалу. У цьому сенсі цінним є підхід А. М. Апарова, який відносить до рослинницької діяльності насінництво, вирощування рослин, садівництво, виноградарство, хмелярство, а також сучасні роботи з насінництва, де ця діяльність описується як така, що поєднує виробництво, розмноження, контроль і сертифікацію.

Особливість рослинницького виду полягає в тому, що тут адміністративно-правове регулювання концентрується не лише навколо кінцевої продукції, а й навколо стану біологічного циклу рослини: сорту, насіннєвого матеріалу, фітосанітарного стану, сезонності та залежності від природно-кліматичних факторів. Саме тому для цього виду характерне поєднання загального аграрного режиму з режимами насінництва, карантину рослин, охорони прав на сорти рослин та контролю обігу засобів захисту [24]. Таким чином, рослинництво є монооб'єктивним видом сільськогосподарської діяльності, об'єктом якого

виступає не лише рослина як біологічний організм, а й її репродуктивний потенціал (насіння, садивний матеріал, сорт), що зумовлює багаторівневий адміністративно-правовий режим.

Наступним підвидом є тваринницька сільськогосподарська діяльність. Її об'єктом є сільськогосподарські тварини, а в широкому законодавчому розумінні - також свійська птиця, кролі, бджоли, шовкопряди, равлики, молюски, плазуни, інші наземні ссавці, безхребетні та комахи. Правове підґрунтя цього виду утворюють п. 2.28 ст.1 Закону про державну підтримку сільського господарства, КВЕД-рубрика «Тваринництво», Закон «Про племінну справу у тваринництві» та Закон України «Про ідентифікацію та реєстрацію тварин», який поширюється на осіб, що займаються розведенням та утриманням тварин.

Особливість тваринницького виду в тому, що його правовий режим охоплює не лише виробництво продукції, а й ветеринарне благополуччя, племінну справу, ідентифікацію, переміщення, утримання та гуманне поводження. Саме через це тваринництво значно більше, ніж рослинництво, прив'язане до режимів простежуваності, біобезпеки та державного контролю за станом живих організмів.

Окремо варто сказати про бджільництво як підвид сільськогосподарської діяльності. Закон України «Про бджільництво» визначає його як галузь сільськогосподарського виробництва [25], а сучасні дослідження підкреслюють, що юридична наука розглядає його як субінститут правового регулювання тваринництва, хоча фактично воно має і сильний зв'язок із рослинництвом через запилення. Таким чином, бджільництво є спеціальним підвидом тваринницької діяльності із функціональним виходом у рослинництво, що потребує комплексного, а не суто галузево-ізолюваного правового режиму.

Наступним підвидом є аквакультурна сільськогосподарська діяльність. Її об'єктом є гідробіонти, тобто риба, жаби, водні безхребетні, водорості та інші організми, що розводяться, утримуються або вирощуються в умовах аквакультури. Закон України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» прямо включає таку діяльність до

сільськогосподарської, а спеціальний Закон України «Про аквакультуру» визначає об'єкти аквакультури саме як гідробіонти та встановлює окремі правила власності, користування водними об'єктами, екологічних обов'язків і державної політики у цій сфері. У науковій літературі Л. О. Кожура прямо зазначає, що аквакультура належить до провідної сфери сільського господарства [26], а Т. К. Оверковська показує, що її правове регулювання не може зводитися лише до виробництва, бо потребує самостійного режиму охорони водних біоресурсів [27].

Особливість аквакультурного виду полягає у його подвійному правовому підпорядкуванні: це одночасно аграрна діяльність і діяльність, тісно пов'язана з водним, екологічним і рибогосподарським правом. Саме тут найвиразніше видно, що об'єкт сільськогосподарського впливу не зводиться до «живого організму» як такого, а включає і середовище його існування. Це пояснює, чому в доктрині акцентується на прогалинах контролю і нагляду у сфері аквакультури та на необхідності спеціальних охоронних заходів щодо водних біоресурсів. Таким чином, аквакультура є не підвидом загального тваринництва, а самостійним гідробіологічним видом сільськогосподарської діяльності, в якому об'єктом правового впливу виступають і гідробіонти, і водне середовище їх існування, що зумовлює міжгалузевий адміністративно-правовий режим.

Останнім підвидом є змішана (поліоб'єктна) сільськогосподарська діяльність. Її об'єктом є поєднання рослинних і тваринних біологічних об'єктів у межах одного господарського циклу. Правова підстава для виокремлення тут найбільш очевидна в КВЕД, де прямо передбачено клас 01.50 «Змішане сільське господарство». На відміну від простого сусідства двох видів діяльності, змішане господарство є інтегрованою моделлю, у якій рослинництво і тваринництво функціонують у технологічній взаємозалежності: корми, органічні добрива, сівозміна, утримання тварин і використання земельного банку формують єдиний виробничий цикл.

Особливість цього виду полягає в тому, що він потребує накладення кількох адміністративно-правових режимів одночасно: фітосанітарного, ветеринарного, земельного, екологічного, а в окремих випадках ще й водного чи насінневого.

Саме тому, його не варто розглядати як поєднання рослинництва і тваринництва. Таким чином, змішане сільське господарство є самостійним поліоб'єктним видом сільськогосподарської діяльності, в якому об'єктом регулювання є не окремі рослини чи тварини, а інтегрована агроєкосистема, що вимагає комплексної координації адміністративно-правових засобів. Хоча законодавець у широкому визначенні сільськогосподарської діяльності включає також заліснення і збирання дикорослих грибів, ягід та інших рослин, для класифікації саме за об'єктом сільськогосподарського впливу ці види не утворюють ядра сільськогосподарської діяльності, бо тут об'єктом є не культивований аграрний біооб'єкт у керованому виробничому циклі, а природний ресурс або напівприродне середовище.

У підсумку слід констатувати, що класифікація сільськогосподарської діяльності за об'єктом сільськогосподарського впливу має не лише теоретичне, а й прикладне адміністративно-правове значення, оскільки дає змогу точніше визначити межі правового регулювання відповідних аграрних відносин. У межах такого підходу обґрунтовано доцільність розмежування **об'єктно-ядрових** видів сільськогосподарської діяльності, до яких належать рослинницька, тваринницька, аквакультурна та змішана діяльність, та **об'єктно-периферійних** видів, які законодавчо охоплюються широким поняттям сільськогосподарської діяльності, однак не формують її класичного біологічно-виробничого змісту. Запропонований підхід дозволяє поглибити доктринальне розуміння внутрішньої структури сільськогосподарської діяльності та слугує методологічною основою для подальшої диференціації адміністративно-правового регулювання залежно від специфіки об'єкта правового впливу.

Отже, можемо запропонувати об'єктно-структурний підхід до класифікації видів сільськогосподарської діяльності, який заснований на виокремленні її ядрових і периферійних видів як самостійних класифікаційних груп.

За критерієм функціональної ролі сільськогосподарської діяльності у загальному аграрному циклі доцільно виокремлювати основну виробничу, допоміжно-забезпечувальну, післяурожайно-завершальну та первинно-

переробну діяльність. Правовою підставою такого поділу є те, що чинне законодавче визначення сільськогосподарської діяльності вже охоплює виробництво продукції рослинництва і тваринництва, аквакультуру, обробку, переробку та/або консервацію продукції, а також надання послуг сільськогосподарського характеру, тоді як КВЕД окремо виділяє змішане сільське господарство, допоміжну діяльність у рослинництві і тваринництві, післяурожайну діяльність та оброблення насіння для відтворення. Саме тому цей критерій є доктринально обґрунтованим: він спирається не на об'єкт впливу, а на місце конкретної діяльності в єдиному аграрному циклі.

Першим видом є основна виробнича сільськогосподарська діяльність, тобто діяльність, у межах якої безпосередньо створюється сільськогосподарська продукція через керування біологічними перетвореннями. Її ядром є рослинництво, тваринництво, аквакультура та змішане сільське господарство, а особливість полягає в тому, що саме тут виникає первинний аграрний результат, навколо якого вибудовуються інші стадії циклу [9]. У цьому аспекті доктрина є доволі послідовною: Т. В. Курман та А. М. Статівка [28, с.94-98] підкреслюють, що в основі аграрного права тривалий час перебувала тріада «виробництво - переробка - реалізація», причому саме виробництво виступало її стрижнем, а інші стадії мали похідний характер.

Другим видом є допоміжно-забезпечувальна сільськогосподарська діяльність, функція якої полягає не у створенні нового аграрного продукту як такого, а в організаційному, технологічному чи сервісному забезпеченні виробничого процесу. Її правова основа простежується і в КВЕД, який окремо закріплює допоміжну діяльність у рослинництві та тваринництві, і в законодавчому визначенні сільськогосподарської діяльності, де прямо названо послуги сільськогосподарського характеру, зокрема сіяння, збирання врожаю та зберігання продукції. Особливість цього виду полягає в тому, що він має сервісно-похідну природу: самостійно не формує первинного біологічного результату, але забезпечує його досягнення або збереження.

Третім видом є післяурожайно-завершальна діяльність, яка виконує функцію доведення вже виробленої продукції до стану, придатного для подальшого обігу, зберігання чи наступної переробки. Її нормативним виявом є окреме виділення в КВЕД післяурожайної діяльності та оброблення насіння для відтворення; тому в межах аграрного циклу вона займає проміжне місце між власне виробництвом і переробкою. Особливість цього виду полягає в тому, що він завершує біологічну стадію аграрного циклу, але ще не переходить повністю у промислово-переробну площину, а тому потребує самостійного правового осмислення.

Четвертим видом є первинно-переробна сільськогосподарська діяльність, що полягає у перетворенні сільськогосподарської сировини у частково перероблений продукт. Законодавство прямо включає обробку, переробку та/або консервацію продукції рослинництва, тваринництва й аквакультури до сільськогосподарської діяльності, а Закон України «Про аграрні ноти» окремо визначає первинну переробку як перетворення сировини рослинного або тваринного походження у частково перероблений продукт, що є сировиною для виробництва харчів або кормів [29]. Саме цей вид найкраще показує перехідний характер аграрного циклу: він уже виходить за межі «чистого» виробництва, але ще зберігає безпосередній зв'язок із власною аграрною сировиною.

Отже, за цим критерієм сільськогосподарська діяльність доцільно розглядати як послідовність функціонально різних, але взаємопов'язаних стадій аграрного циклу: створення продукції, забезпечення виробництва, завершення біологічного циклу та первинне перетворення результату.

За інтенсивністю спеціального публічно-правового режиму сільськогосподарська діяльність поділяється на: звичайна діяльність, діяльність із підвищеними ветеринарними, фітосанітарними, екологічними, дозвільними вимогами.

Звичайна сільськогосподарська діяльність - це така діяльність, яка здійснюється в межах загального аграрного, земельного, господарського та податкового режиму без додаткового спеціального контролю. До неї умовно

можна віднести звичайне вирощування польових культур, ягід, ведення змішаного сільського господарства, післяурожайну діяльність або допоміжні роботи у рослинництві й тваринництві, якщо вони не пов'язані з карантинними об'єктами, особливими ветеринарними ризиками, спеціальним водокористуванням, роботою з пестицидами чи видами діяльності, що підлягають оцінці впливу на довкілля. Її особливість полягає в тому, що тут діє загальний правовий режим аграрного господарювання, а спеціальні адміністративні обтяження не є визначальними.

Діяльність із підвищеними ветеринарними вимогами охоплює насамперед тваринництво, птахівництво, бджільництво, розведення та утримання тварин, аквакультуру у тій частині, де вона пов'язана зі здоров'ям тварин, а також обіг продуктів тваринного походження й побічних продуктів. Закон «Про ветеринарну медицину та благополуччя тварин» прямо встановлює спеціальні правові та організаційні засади у сферах захисту здоров'я та благополуччя тварин, ветеринарної практики, ветеринарних препаратів і побічних продуктів тваринного походження, тому для таких видів аграрної діяльності загального режиму вже недостатньо [30]. Їхня особливість полягає у високій інтенсивності державного контролю, простежуваності, біобезпеки та санітарних вимог, оскільки об'єктом впливу є живі організми і продукція, що прямо пов'язана з безпечністю харчового ланцюга.

Діяльність із підвищеними фітосанітарними вимогами характерна для рослинництва у тих його сегментах, де існує ризик поширення шкідливих організмів або здійснюється обіг рослин, продуктів рослинного походження, насіння, садивного матеріалу чи засобів захисту рослин. Закон України «Про карантин рослин» встановлює загальні правові, організаційні та фінансово-економічні основи карантину рослин, а новий Закон «Про державне регулювання сфери захисту рослин» визначає правові засади фітосанітарного захисту, поводження із засобами захисту рослин та державного контролю у цій сфері [31]. Тому підвищений фітосанітарний режим мають не всі рослинницькі процеси, а насамперед ті, що пов'язані з карантинними ризиками, сертифікацією,

переміщенням регульованих об'єктів і професійним використанням засобів захисту рослин.

Діяльність із підвищеними екологічними вимогами виникає тоді, коли аграрне виробництво здатне істотно впливати на довкілля через масштаби, технологію або використання природних ресурсів. Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» прямо відносить до такої діяльності, зокрема, потужності для вирощування птиці від 40 тисяч місць, свиней від 1 тисячі місць, свиноматок від 500 місць, великої та дрібної рогатої худоби від 1 тисячі місць, кролів та інших хутрових тварин від 2 тисяч голів, а також інтенсивну аквакультуру з продуктивністю 10 тонн на рік і більше або на територіях природно-заповідного фонду [32]. Додатково екологічно посилений режим характерний для органічного виробництва, де діє окреме законодавство, державне управління, контроль і спеціальні детальні правила виробництва.

Діяльність із підвищеними дозвільними вимогами має місце там, де для її провадження потрібні спеціальні дозволи, посвідчення, реєстрація потужностей або інші адміністративні передумови. Класичними прикладами є спеціальне водокористування для сільськогосподарських і рибогосподарських потреб, у тому числі для цілей аквакультури, а також роботи, пов'язані з транспортуванням, зберіганням, застосуванням і торгівлею пестицидами та агрохімікатами, для яких закон і урядовий порядок передбачають посвідчення та допуск [33]. Особливість цієї групи полягає в тому, що тут правовий режим посилюється не стільки через сам об'єкт аграрного впливу, скільки через необхідність попереднього публічного дозволу або спеціального адміністративного статусу.

За критерієм умов здійснення сільськогосподарську діяльність доцільно поділяти на діяльність, що провадиться у звичайний період, та діяльність, що здійснюється в умовах особливого періоду. Такий поділ має доктринальний характер, але спирається на легальні категорії: законодавство визначає особливий період як час функціонування органів влади, національної економіки, підприємств і організацій, який настає з моменту оголошення мобілізації або

введення воєнного стану та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після завершення бойових дій. Отже, «звичайний період» слід розуміти як період функціонування аграрної сфери поза межами цього спеціального правового стану.

Сільськогосподарська діяльність у звичайний період здійснюється в межах загального аграрного, земельного, господарського, ветеринарного, фітосанітарного та екологічного режимів без надзвичайних тимчасових відступів від звичайних процедур. Її особливість полягає в тому, що тут домінують стабільність правового регулювання, плановість виробничого циклу, звичайні правила користування землями сільськогосподарського призначення, стандартні механізми обігу майна, договірної забезпечення, державної підтримки та контролю. Саме в такому режимі сільськогосподарська діяльність реалізує свою базову економічну функцію - виробництво, переробку, зберігання, реалізацію аграрної продукції та надання послуг сільськогосподарського характеру в умовах правової передбачуваності [14].

Сільськогосподарська діяльність в умовах особливого періоду характеризується тим, що вона зберігає аграрну природу, але набуває спеціального публічно-правового режиму, підпорядкованого потребам оборони, продовольчої безпеки та стійкості держави. Умови воєнного стану прямо зумовлюють особливий порядок діяльності органів влади, підприємств та організацій, а в аграрній сфері це проявилось, зокрема, у спеціальних правилах регулювання земельних відносин: Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану” від 24 березня 2022 року № 2145-IX був ухвалений саме для створення умов забезпечення продовольчої безпеки, а Земельний кодекс України на час воєнного стану отримав окремі тимчасові особливості, включно з автоматичним поновленням на один рік окремих договорів користування землями сільськогосподарського призначення без волевиявлення сторін і без внесення відомостей до реєстру [34; 35]. Додатково в умовах воєнного стану діє механізм передачі, примусового відчуження або

вилучення майна для потреб держави, що також може впливати на аграрних товаровиробників.

Особливість цієї класифікації полягає в тому, що вона показує не різницю в об'єкті чи процесі аграрної діяльності, а зміну інтенсивності адміністративно-правового впливу залежно від зовнішніх умов її здійснення. У науковій літературі це підтверджується тим, що С. І. Марченко, аналізуючи аграрну політику щодо санітарних і фітосанітарних заходів у період воєнного стану, прямо вказує на принципи екстериторіальності, дерегуляції та пріоритетності безпеки як характерні саме для воєнного режиму, а не для звичайного функціонування аграрної сфери [36]. Тому з позицій адміністративного права звичайний період і особливий період слід розглядати як два самостійні режими здійснення сільськогосподарської діяльності: перший ґрунтується на стабільності та ординарності правового регулювання, а другий - на тимчасовій спеціалізації, посиленому публічному втручанні та пріоритеті публічного інтересу над звичайною господарською автономією.

Отже, пропонуємо сільськогосподарську діяльність поділяти наступним чином [37]:

1) за характером виробничого процесу: а) власне сільськогосподарське виробництво; б) первинну переробку; в) виконання сільськогосподарських робіт; г) надання послуг сільськогосподарського характеру;

2) за об'єктом сільськогосподарського впливу: а) рослинницька сільськогосподарська діяльність; б) тваринницька сільськогосподарська діяльність; в) аквакультурна сільськогосподарська діяльність; г) змішана (поліоб'єктна) сільськогосподарська діяльність;

3) за функціональною роллю відповідної діяльності у загальному аграрному циклі: а) основна виробнича; б) допоміжно-забезпечувальна; в) післяурожайно-завершальна; г) первинно-переробну діяльність;

4) за інтенсивністю спеціального публічно-правового режиму: а) звичайна діяльність; б) діяльність із підвищеними ветеринарними, фітосанітарними, екологічними, дозвільними вимогами;

5) за умовами здійснення: у звичайний період та в умовах особливого періоду.

1.3. Особливий період як правовий режим та його вплив на трансформацію адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності

У сучасній юридичній науці особливий період доцільно розглядати крізь призму категорії спеціального правового режиму, насамперед адміністративно-правового, оскільки його запровадження пов'язане зі зміною звичайного порядку функціонування публічної влади, національної економіки, підприємств, установ, організацій та громадян у зв'язку з виникненням загроз обороні держави. У доктрині адміністративного права адміністративно-правовий режим визначається як особлива форма або особливий порядок правового регулювання, що базується на поєднанні юридичних, організаційних і технічних засобів впливу, має імперативний характер та спрямований на забезпечення публічного інтересу в особливих умовах [38; 39]. Саме тому особливий період логічно вписується у систему надзвичайних адміністративно-правових режимів, хоча й не зводиться повністю до режиму воєнного стану.

Нормативне визначення поняття «особливий період» закріплене одночасно у двох базових актах оборонного законодавства, однак їхні формулювання нині не є повністю тотожними. Так, Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» визначає особливий період як період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, сил оборони і сил безпеки, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію, доведення рішення про приховану мобілізацію або з моменту введення воєнного стану і охоплює час мобілізації, воєнний час і час демобілізації після закінчення

воєнних дій [40]. Водночас Закон України «Про оборону України» зберігає інше формулювання, за яким особливий період охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [34]. Отже, вже на рівні законодавчо визначених дефініцій видно, що особливий період є ширшим за власне бойову фазу та охоплює і подальшу стадію функціонування держави після завершення активних воєнних дій, хоча законодавець не до кінця уніфікував її назву і зміст.

З наукової точки зору поняття «особливий період» містить свої особливості. М. М. Прохоренко та В. М. Хляня особливий період прямо називають як спеціальний правовий режим, який визначає особливості правового статусу громадян, органів влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, особливий порядок організації діяльності сил оборони та включає періоди мобілізації, воєнного стану, воєнного часу і повоєнної фази [41].

П. Ясиновський особливий період розглядає як комбіновану ознаку, що поєднує час, обстановку, а в разі введення воєнного стану - і місце вчинення правопорушення; водночас він охоплює період мобілізації, введення воєнного стану та частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [42].

З урахуванням законодавчих формулювань та наукових підходів основними ознаками особливого періоду, на нашу думку, слід вважати:

по-перше, його спеціальний публічно-правовий характер, оскільки він змінює звичайний порядок функціонування публічної влади, економіки та суспільства;

по-друге, всеохопний суб'єктний склад, адже його дія поширюється не лише на військові формування, а й на органи державної влади, місцеве самоврядування, підприємства, установи, організації та громадян;

по-третє, оборонно-безпекову мету, що полягає в забезпеченні оборони держави, стійкості управління та функціонування економіки;

по-четверте, імперативність і підвищений ступінь державного впливу, коли різко зростає частка обов'язків, заборон, контрольних механізмів і адміністративного примусу;

по-п'яте, тимчасовість, хоча й без завжди чітко визначених часових меж [43].

Особливу увагу слід звернути на підстави настання особливого періоду. На відміну від воєнного стану, який запроваджується у спеціальному процедурному порядку, особливий період не потребує окремого самостійного акта про його введення. Він настає *ex lege* з моменту оголошення рішення про мобілізацію, доведення рішення про приховану мобілізацію або з моменту введення воєнного стану. Отже, у правовому сенсі доцільніше говорити не стільки про «запровадження» особливого періоду, скільки про його настання за наявності визначених законом юридичних фактів. Наприклад, Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 69/2022 «Про загальну мобілізацію», яким було оголошено і проведено загальну мобілізацію, а також Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», яким воєнний стан було введено з 05:30 24 лютого 2022 року. На підзаконному рівні механізм реалізації цього режиму конкретизується, зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 року № 560, яка затвердила Порядок проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період [44].

Співвідношення особливого періоду з воєнним станом є одним із ключових теоретичних питань. Воєнний стан, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», є особливим правовим режимом, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу і передбачає надання додаткових повноважень органам влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям, а також тимчасове обмеження конституційних прав і свобод [35]. Його запровадження має чітко визначену конституційно-законодавчу процедуру: Пропозиції щодо введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях на розгляд Президентів України подає Рада національної безпеки і оборони України. У разі прийняття рішення щодо необхідності введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях Президент України видає указ про введення воєнного стану в

Україні або в окремих її місцевостях і негайно звертається до Верховної Ради України щодо його затвердження та подає одночасно відповідний проект закону. Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України, підлягає негайному оголошенню через медіа або оприлюдненню в інший спосіб [35, ст.5]. На відміну від цього, особливий період є ширшим часовим і функціональним поняттям: він включає період дії воєнного стану, але може існувати і без нього, якщо оголошено мобілізацію. Саме тому в доктрині адміністративного права слушно підкреслюється, що особливий період і воєнний стан є взаємопов'язаними, але не тотожними категоріями, а воєнний стан є більш інтенсивним і радикальним режимом через можливість обмеження прав і свобод.

Не менш важливим є співвідношення особливого періоду з мобілізацією. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» визначає мобілізацію як комплекс заходів, спрямованих на планомірне переведення національної економіки, органів влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України та інших формувань - на організацію і штати воєнного часу [40].

Отже, мобілізація не є тотожною особливому періоду: вона виступає однією з підстав його настання і водночас одним із його змістовних компонентів. Через мобілізацію особливий період набуває організаційно-правового наповнення: змінюється робота державного апарату, перерозподіляються ресурси, діють правила бронювання, військового обліку, обмеження щодо певного майна та особливі процедури взаємодії між публічною владою і суб'єктами господарювання. Саме це дає підстави розглядати мобілізацію як функціональний механізм реалізації особливого періоду, а не як його синонім.

Ще складнішим є співвідношення особливого періоду зі станом війни та воєнним часом. Конституція України встановлює, що Президент вносить до Верховної Ради подання про оголошення стану війни, а Верховна Рада за таким поданням оголошує стан війни і схвалює рішення Президента про використання

Збройних Сил України у разі збройної агресії. Водночас Закон України «Про оборону України» передбачає, що у разі збройної агресії Президент приймає рішення про мобілізацію, введення воєнного стану, застосування Збройних Сил та вносить подання про оголошення стану війни, але органи влади та військового управління, не чекаючи оголошення стану війни, вживають заходів для відсічі агресії. Більше того, Закон України «Про оборону України» прямо встановлює: з моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій настає воєнний час, який закінчується у день і час припинення стану війни [34, ст.4]. Отже, стан війни є насамперед конституційно-правовим рішенням держави, тоді як воєнний стан - це часовий адміністративно-правовий режим, який може настати і за фактичного початку воєнних дій. Особливий період, у свою чергу, є ще ширшим явищем, оскільки охоплює не лише воєнний час, а й мобілізаційний етап та поствоєнну/демобілізаційну фазу.

Таким чином, **особливий період** слід визначати як *спеціальний комплексний правовий режим публічно-владного, оборонного та соціально-економічного характеру, який настає у передбачених законом випадках мобілізації або введення воєнного стану, охоплює мобілізаційний етап, воєнний час та завершальну фазу після закінчення воєнних дій і спричиняє трансформацію правового статусу громадян, повноважень органів влади, порядку функціонування національної економіки та режиму діяльності підприємств, установ і організацій.*

Його самостійне теоретичне значення полягає в тому, що він є ширшим за воєнний стан і мобілізацію, але водночас виступає правовим контекстом, у межах якого ці інститути реалізуються. Слід відзначити, що чинне законодавство потребує подальшої уніфікації дефініції особливого періоду, оскільки паралельне існування різних нормативних визначень у спеціальних законодавчих актах ускладнює правозастосування та побудову цілісної адміністративно-правової моделі регулювання суспільних відносин в умовах особливого періоду.

Сільськогосподарська діяльність є особливо чутливою до режиму особливого періоду, оскільки вона одночасно належить до сфери

господарювання, природокористування і забезпечення базових життєвих потреб населення. На відміну від багатьох інших видів економічної діяльності, аграрне виробництво залежить від землі як основного засобу виробництва, сезонності, біологічних циклів, погодних умов, доступу до трудових ресурсів, логістики, енергозабезпечення, ветеринарних і фітосанітарних процедур.

Р.П. Сухацький підкреслює, що потреба в державному регулюванні сільського господарства пояснюється саме «особливими умовами функціонування» цієї галузі, зокрема високою капіталоемністю, часовим розривом між витратами й отриманням доходу, а також її впливом на порядок постачання населення продовольством [45]. За таких умов будь-яка правова чи фактична дестабілізація в період мобілізації, воєнного стану або післявоєнного переходу безпосередньо трансформується у ризики для продовольчого ринку та економічної стійкості держави.

Передусім чутливість сільськогосподарської діяльності до особливого періоду зумовлена її фундаментальним значенням для продовольчої безпеки. У законодавстві продовольча безпека визначається як захищеність життєвих інтересів людини, що виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу до продуктів харчування [46].

Закон України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» прямо пов'язує державну аграрну політику зі стимулюванням виробництва сільськогосподарської продукції та забезпеченням продовольчої безпеки населення [14], а Кабінет Міністрів України у Стратегії продовольчої безпеки до 2027 року [47] виходить із того, що ця сфера має самостійне значення для державної політики. Відтак сільськогосподарська діяльність у період дії спеціальних правових режимів не може розглядатися лише як приватна господарська ініціатива, адже її безперервність напряду пов'язана із забезпеченням базових прав людини та стабільності внутрішнього ринку.

Не менш вагомим є те, що сільськогосподарська діяльність в умовах особливого періоду виконує функцію економічного стабілізатора держави. За оцінками Національного банку України, аграрний експорт і надалі залишався

визначальним джерелом валютних надходжень, а в умовах охолодження світової економіки агропродукція зберігала стійкий зовнішній попит. Національний банк України також прямо пов'язував очікуване зростання економіки у 2025-2026 рр., зокрема, зі збільшенням врожаїв, тобто із результативністю аграрного сектору [48; 49]. Це означає, що сільськогосподарська діяльність у правовому значенні є не лише галуззю виробництва продовольства, а й ключовим елементом макроекономічної рівноваги: вона підтримує валютний ринок, формує експортну виручку, сприяє податковим надходженням і зменшує інфляційний тиск через внутрішню пропозицію продовольства. Саме тому в особливий період держава об'єктивно змушена посилювати адміністративно-правове забезпечення сільськогосподарської діяльності.

Крім того, значення сільськогосподарської діяльності для функціонування національної економіки проявляється в її системоутворюючому характері. Аграрний сектор забезпечує не лише виробництво сировини та харчових продуктів, а й роботу суміжних галузей - транспорту, складського господарства, переробної промисловості, торгівлі, експортної логістики, ветеринарної та фітосанітарної інфраструктури. Т.В. Курман справедливо наголошує, що в умовах воєнного стану порушення агровиробничих процесів безпосередньо ставить під загрозу не тільки продовольче забезпечення населення України, а й функціонування цілих ланцюгів постачання, включаючи міжнародний вимір [50]. Окрім того, на думку автора, державна аграрна політика є вагомим складником національної політики України, а пріоритетність розвитку аграрного сектору зумовлюється винятковою значущістю та незамінністю продукції рослинництва і тваринництва для життєдіяльності людини і суспільства, а також визначальною роллю України як одного зі світових лідерів-виробників аграрної продукції та гаранта глобальної продовольчої безпеки. Т. В. Курман пов'язує агробізнес із фінансовою стабільністю суб'єктів господарювання, повоєнним відродженням аграрного сектору економіки України, цифровою трансформацією агросфери та системною державною підтримкою в умовах війни. Саме це

джерело найсильніше підходить для аргументу, що сільськогосподарська діяльність є однією з опор функціонування національної економіки [51].

С. І. Марченко акцентує увагу, що сільськогосподарська діяльність має системне значення для національної економіки через потребу безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарських товарів навіть в умовах воєнного стану. Авторка підкреслює, що членство України у СОТ і рух до стандартів ЄС вимагають від держави застосовувати санітарні та фітосанітарні інструменти для захисту інтересів національного аграрного виробника як на внутрішньому, так і на зовнішньому аграрних ринках. Отже, сільськогосподарська діяльність у неї виступає не лише продовольчою, а й економіко-регуляторною основою функціонування держави. Крім того, сама логіка воєнних змін, яку описує авторка, виходить із того, що аграрне виробництво й постачання мають бути збережені як безперервний сектор економіки [36].

І. В. Ігнатенко, А. С. Кречик та К. О. Перепелиця сільськогосподарську діяльність розкривають через категорію продовольчої безпеки, але цей зв'язок має і загальноекономічне значення. Автори наголошують, що довгострокове вирішення проблем продовольчої безпеки можливе лише за дотримання принципу самозабезпечення, справедливого доступу до стабільних поставок продовольства та розвитку сільського господарства, а розвиток національної продовольчої безпеки кожної країни підвищує світову безпеку загалом. Тобто в цій праці сільськогосподарська діяльність постає як базис стабільності внутрішнього ринку, земельних відносин і загальної економічної спроможності держави забезпечувати населення продовольством [52].

Отже, чутливість сільськогосподарської діяльності до особливого періоду полягає ще й у тому, що вона є вузловою точкою, через яку спеціальний правовий режим впливає на ширші економічні зв'язки.

Саме цим пояснюється поява в період війни спеціальних рішень держави, спрямованих на підтримання аграрного виробництва. Уже в березні 2022 року було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів

України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» [53], яким передбачено створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану, яким запроваджено особливості регулювання земельних відносин щодо земель сільськогосподарського призначення, зокрема автоматичне поновлення окремих договорів користування. У квітні 2022 року Кабінет Міністрів України затвердив план заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану, який охоплює моніторинг стану продовольчої безпеки, аналіз балансів попиту і пропозиції та організацію виконання відповідних заходів до припинення або скасування воєнного стану. У юридичній літературі наголошується, що аграрна політика у воєнний час має бути спрямована на створення сприятливих умов для безперебійного виробництва й постачання сільськогосподарських товарів, а також на підтримку агробізнесу як передумови сталості агросфери.

Отже, сільськогосподарська діяльність є чутливою до режиму особливого періоду тому, що в ній поєднуються одразу три публічно значущі виміри: гарантування продовольчої безпеки, забезпечення економічної стійкості держави та підтримання функціонування національної економіки як цілісної системи. У звичайних умовах ці властивості вже зумовлюють підвищену інтенсивність державного регулювання, а в особливий період вони набувають ще більшої ваги, оскільки будь-які збої в аграрній сфері швидко перетворюються на ризики для населення, територіальних громад, оборони, фінансової стабільності та міжнародних зобов'язань України. Саме тому адміністративно-правове регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду закономірно трансформується із звичайного галузевого регулювання у режим спеціального публічно-правового супроводу аграрної сфери.

Центральним проявом впливу особливого періоду на сферу сільськогосподарської діяльності є те, що він змінює не лише інтенсивність державного впливу, а й саму конструкцію адміністративно-правового регулювання. Якщо в умовах звичайного правового режиму аграрна діяльність регулюється через відносно стабільну систему повноважень, дозвільних

процедур, державного контролю та реєстраційних механізмів, то в умовах особливого періоду ця система набуває рис тимчасової функціональної перебудови, орієнтованої на досягнення пріоритетних публічних цілей - продовольчої безпеки, збереження виробництва, безперервності аграрних циклів і підтримання національної економіки. У цьому аспекті слушною є позиція С. І. Марченко, яка показує, що воєнний стан у сфері санітарних і фітосанітарних заходів запровадив принципи екстериторіальності, дерегуляції та пріоритетності безпеки, а отже, трансформація правового регулювання відбувається не випадково, а за логікою зміни функцій держави в кризових умовах [36].

Першим блоком такої трансформації є **зміна повноважень органів публічної влади**. Так, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24 березня 2022 року № 2145-ІХ, прийнятий саме для створення умов забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану, не лише запровадив нові правила землекористування, а й фактично перерозподілив окремі владні функції між органами публічної адміністрації. Так, державна реєстрація спеціальних воєнних договорів оренди земель сільськогосподарського призначення, договорів про передачу права землекористування та ведення спеціальної Книги реєстрації землеволодінь і землекористувань в умовах воєнного стану покладені на районні військові адміністрації, що є відступом від звичайної моделі реєстрації прав через загальні державні реєстри [53]. Крім того, органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування дістали можливість передавати землі сільськогосподарського призначення в оренду на строк до одного року без земельних торгів, а центральний орган, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, одержав спеціальну інформаційну роль у прийнятті та обробці технічної документації, яка надсилається електронною поштою. Отже, особливий період спричинив не просто модифікацію процедур, а тимчасове переформатування компетенції між класичними органами управління та військовими адміністраціями.

Другим напрямом трансформації є *перебудова дозвільних процедур*. Загальною нормативною основою цього процесу стала постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» від 18 березня 2022 року № 314, яка закріпила можливість провадження значної кількості видів господарської діяльності на підставі декларації про провадження господарської діяльності замість попереднього отримання окремих дозвільних документів, крім тих видів діяльності, що прямо віднесені до винятків [54]. Вона також передбачила електронну форму подання декларацій через Портал Дія та поклала на органи ліцензування і дозвільні органи обов'язок оприлюднювати переліки поданих декларацій. Для аграрної сфери це означало істотне зниження адміністративного бар'єра входу і продовження діяльності в умовах війни, коли швидкість прийняття рішень і безперервність виробництва набули пріоритетного значення порівняно з ординарною процедурною повнотою. Саме тому, дозвільна система в особливий період трансформувалася з моделі попереднього адміністративного дозволу у модель декларативного допуску з подальшим контролем.

Спеціальною і більш галузево орієнтованою є трансформація дозвільних процедур у фітосанітарній, ветеринарній та суміжних сферах. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану» від 12 травня 2022 року № 2246-IX [55], ухвалений щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану, суттєво змінив дозвільну архітектуру в аграрній сфері. Ним, зокрема, встановлено, що для державної реєстрації пестицидів і агрохімікатів наявність позитивного висновку державної санітарно-епідеміологічної експертизи тимчасово не вимагається; запроваджено можливість існування фітосанітарного сертифіката та фітосанітарного сертифіката на реекспорт як у паперовій, так і в електронній формі; розширено коло суб'єктів, які можуть здійснювати огляд та відбір зразків для фітосанітарної експертизи; а уповноваження фітосанітарних лабораторій поставлено у прискорений часовий режим - рішення має прийматися

протягом шістнадцяти робочих годин. Таким чином, дані зміни можна розглядати як прояв воєнної дерегуляції та пристосування санітарних і фітосанітарних процедур до умов ризику, мобільності та потреб експорту [14].

С. І. Марченко доводить, що в умовах воєнного стану застосування санітарних і фітосанітарних заходів ґрунтується на принципах екстериторіальності, дерегуляції та пріоритетності безпеки, а основні зміни охоплюють заходи для безперебійного виробництва і постачання сільськогосподарських товарів, безпечного здійснення процедур і спеціального супроводу експортних операцій. Усе це свідчить про перехід від класичної процедури адміністративного контролю до гнучкого ризик-орієнтованого й безпекового регулювання.

Третім блоком є *трансформація реєстраційних процедур*. Найвиразніше вона простежується у сфері земельних відносин, де законодавець фактично створив паралельний, воєнно-спеціальний режим реєстрації аграрного землекористування. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» передбачив, що право оренди земельної ділянки, переданої в оренду відповідно до спеціальних воєнних правил, не підлягає державній реєстрації як речове право, натомість державній реєстрації підлягає сам договір, яку здійснює районна військова адміністрація; водночас земельна ділянка може формуватися без внесення відомостей до Державного земельного кадастру і без присвоєння кадастрового номера, а в самому договорі такі відомості можуть не зазначатися. Поряд з цим вважаються поновленими на один рік без волевиявлення сторін окремі договори користування землями сільськогосподарського призначення (наприклад, договорів оренди, суборенди земельних ділянок, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту у випадках, визначених підпунктом 1 пункту 27 розділу Х "Перехідні положення" Земельного кодексу України).

Як переконливо показують Т. О. Коваленко та О. І. Заєць, ці правила становлять систему обмежень земельних прав громадян в умовах воєнного стану

і водночас свідчать про пріоритет публічного інтересу у забезпеченні безперервності агровиробництва над звичайними речово-правовими гарантіями [56].

Четвертий напрям пов'язаний із *трансформацією контрольних і наглядових процедур*. На загальному рівні постанова Кабінету Міністрів України «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) в умовах воєнного стану» від 13 березня 2022 року № 303 встановила припинення проведення планових та позапланових заходів державного нагляду (контролю) на період воєнного стану, що означало загальний рух до обмеження адміністративного тиску на суб'єктів господарювання [57]. Однак в аграрній сфері цей мораторій не означав повного згортання контролю: замість звичайної моделі тотального та регулярного нагляду було запроваджено селективний, ризик-орієнтований і функціонально спеціалізований контроль. Це підтверджується постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання проведення заходів державного контролю за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин, державного ветеринарно-санітарного контролю і ввезення вантажів на митну територію України у період воєнного стану» № 537 від 7 травня 2022 року, яка спеціально врегулювала проведення заходів державного контролю у сферах харчових продуктів, кормів, побічних продуктів тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин, державного ветеринарно-санітарного контролю й ввезення вантажів на митну територію України в період воєнного стану [58]. Таким чином, нагляд у сільському господарстві не був скасований, а переформатований: держава відмовилася від повсякденного ординарного контролю, але зберегла й адаптувала ті його сегменти, які безпосередньо пов'язані з безпекою харчового ланцюга та епізоотичними ризиками.

Окрему роль у цій трансформації відіграє постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення фітосанітарних заходів та процедур, заходів державного контролю у сферах ветеринарної медицини, безпечності та окремих

показників якості харчових продуктів в умовах воєнного стану» від 1 квітня 2022 року № 398 [59], яка закріпила особливості здійснення фітосанітарних заходів та процедур, заходів державного контролю у сферах ветеринарної медицини, безпечності та окремих показників якості харчових продуктів в умовах воєнного стану. Із самого змісту акта випливає, що в його основі лежить поєднання двох цілей: з одного боку, створення безпечних умов для спеціалістів і суб'єктів господарювання, а з іншого - зменшення бюрократичного навантаження на аграріїв. Це означає, що контрольна діяльність у період особливого режиму перетворюється з класичного інструмента дисциплінування на гнучкий безпеково-сервісний механізм, покликаний не блокувати, а підтримувати безперебійність аграрного циклу.

П'ятий аспект трансформації полягає у появі *спеціальних, спрощених або тимчасових механізмів правового впливу*, які в звичайний період були б або неможливими, або юридично нетиповими. Насамперед це стосується земельної сфери: передача земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності в оренду на строк до одного року без проведення земельних торгів; укладення договорів лише в електронній формі; можливість передачі права землекористування без згоди власника на підставі спеціального письмового договору; незастосування правил щодо мінімального строку договору оренди; заборона безоплатної передачі державних і комунальних земель у приватну власність; скасування нових торгів щодо прав оренди, емфітевзису і суперфіцію на аграрні землі. У науковому плані це свідчить про формування тимчасового спеціального адміністративно-земельного режиму [39; 56; 60], в якому процедурна економія та швидкість доступу до ресурсу стали важливішими за класичні конкурентні способи розпорядження землею.

Ще одним спеціальним механізмом є *кадрово-адміністративне забезпечення аграрної діяльності в умовах мобілізації та воєнного часу*. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації положень Закону України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію” щодо бронювання

військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час» від 27 січня 2023 року № 76 затвердила Порядок бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час, що поширюється, зокрема, на працівників підприємств, які є критично важливими для функціонування економіки та життєдіяльності населення [61]. З даного приводу В. В. Латишева зазначає, що критерії визначення підприємств сільського господарства для бронювання їх працівників мають враховувати економічні, соціальні, стратегічні та оборонні аспекти, оскільки безперервність аграрних процесів прямо пов'язана з продовольчою безпекою і стабільністю держави [62]. Відзначимо, що у поєднанні з воєнно-трудовими нормами, із спеціальними правилами землекористування, із розмінуванням аграрних земель та із загальними повноваженнями військового командування і військових адміністрацій за Законом про воєнний стан це формує особливий безпековий контур аграрної діяльності.

Сьомим напрямком трансформації виступає *логістика й обіг аграрної продукції*. Саме війна продемонструвала, що адміністративно-правове регулювання сільського господарства не може обмежуватися стадією виробництва, оскільки порушення логістики постачання ресурсів і збуту продукції безпосередньо впливає на продовольчу безпеку та функціонування аграрного ринку. Х. А. Григор'єва прямо вказує, що воєнний стан загострив для аграріїв проблеми логістики постачання ресурсів і збуту виробленої продукції [63], а С. І. Марченко окремо наголошує на спеціальних фітосанітарних процедурах щодо експорту об'єктів регулювання за ініціативою безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів [36]. Отже, у сфері обігу аграрної продукції особливий період трансформував регулювання у бік експортно-безпекової та логістично-адаптивної моделі, де держава одночасно спрощує частину процедур і посилює координацію критично важливих каналів постачання.

Восьмим напрямком є *державна підтримка агровиробників*, яка в умовах особливого періоду набуває не допоміжного, а системоутворюючого значення. Т.В. Курман обґрунтовує, що в умовах воєнного стану державна аграрна політика

повинна бути науково обґрунтованою, системною і стабільною, а одним із її пріоритетних напрямів має стати грантова підтримка агробізнесу як різновид фінансової підтримки вітчизняного агробізнесу [51]. Авторка також прямо пов'язує таку підтримку зі сталим розвитком агросфери, збереженням аграрного потенціалу та післявоєнним відродженням аграрного сектору економіки України. Тому в особливий період адміністративно-правове регулювання змінюється від моделі нейтрального спостереження до моделі активної протекційної участі держави у збереженні виробничої спроможності агросектору.

Дев'ятим напрямом є *трудова забезпечення аграрного сектору*, оскільки особливий період змінює не лише майново-ресурсні засади аграрної діяльності, а й режим праці в агросфері. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» встановив спеціальні правила трудових відносин у період дії воєнного стану для працівників усіх підприємств незалежно від галузі, а отже, і для сільськогосподарських підприємств сільськогосподарських підприємств [64]. У науковому плані В. В. Латишева показує, що для аграрної сфери це має особливе значення, бо бронювання працівників сільськогосподарських підприємств від мобілізації має ґрунтуватися на комплексному підході, який враховує економічні, соціальні, стратегічні та оборонні аспекти і покликаний забезпечити безперебійне функціонування критично важливих сільськогосподарських процесів. Відтак трудовий блок у сільському господарстві трансформується у спеціальний кадрово-безпековий режим.

Окремої уваги потребує напрямок *співвідношення публічного інтересу і приватної автономії суб'єктів сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду*. У звичайному стані аграрні правовідносини переважно розгортаються в межах свободи договору, автономії волі землекористувача, свободи підприємництва та звичайної конкурентної моделі доступу до ресурсів. Натомість правовий режим воєнного стану за самим своїм визначенням передбачає надання додаткових повноважень органам державної влади, військовому командуванню і військовим адміністраціям та допускає тимчасові

обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб. Саме тому в аграрній сфері посилення державного втручання - у формі спрощеного розподілу земель, спеціальної реєстрації договорів, декларативного допуску до господарської діяльності, цільової фінансової підтримки, селективного контролю, бронювання працівників і розмінування - виступає юридично виправданим не само по собі, а через пріоритет оборони, продовольчої безпеки.

При цьому межі такого втручання не можуть бути довільними. Навіть у воєнний період науковці, які аналізують земельні обмеження, підкреслюють, що правові обмеження мають бути спрямовані на збалансування потреб безпеки і прав власності, а після завершення воєнного стану має відбутися поступове повернення до звичайної моделі прозорого і відкритого землекористування. Звідси випливає висновок, що адміністративно-правова трансформація аграрної сфери в умовах особливого періоду є легітимною лише за трьох умов: вона має бути прямо встановлена законом чи підзаконним актом, бути функціонально необхідною для захисту публічного інтересу та зберігати тимчасовий, а не постійний характер. Саме в такому балансі між публічним інтересом і приватною автономією, на нашу думку, і полягає сучасна адміністративно-правова парадигма регулювання сільськогосподарської діяльності.

Отже, адміністративно-правове регулювання особливого періоду охоплює не лише дозвіл, контроль і реєстрацію, а й перерозподіл трудового ресурсу через спеціальні владні рішення, що є суттєвою ознакою воєнної трансформації аграрної сфери.

До системи нових тимчасових механізмів правового впливу слід віднести і гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення, без якого у значній кількості випадків сама можливість провадження аграрної діяльності є відсутньою. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення компенсації витрат за гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення» від 12 березня 2024 року № 284 [65] затвердила порядок використання бюджетних коштів для компенсації витрат за

гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення, а вже з 15 квітня 2024 року компенсація таких витрат могла здійснюватися у розмірі 100 відсотків вартості послуг. Варто підкреслити, що мінування сільськогосподарських земель фактично блокує аграрне використання територій і тому вимагає не лише технічних, а й спеціальних адміністративно-правових рішень. Відтак розмінування слід розглядати не як зовнішню для аграрної сфери безпекову діяльність, а як складову спеціального правового режиму відновлення доступу до сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду.

Таким чином, вплив особливого періоду на адміністративно-правове регулювання сільськогосподарської діяльності проявляється не у фрагментарному коригуванні окремих правил, а в системній трансформації всієї моделі правового впливу держави на аграрну сферу. Змінюється компетенція публічної адміністрації, спрощується або замінюється дозвільний механізм, перебудовується система державного контролю, запроваджується спеціальний реєстраційний контур, з'являються тимчасові земельні, трудові, фітосанітарні та безпекові механізми.

Отже, особливий період не змінює сутнісної природи сільськогосподарської діяльності як різновиду господарської діяльності, спрямованої на виробництво, переробку, зберігання, реалізацію сільськогосподарської продукції та надання послуг сільськогосподарського характеру. Її економічне призначення, об'єктна основа, функціональна роль у забезпеченні продовольчих потреб населення та значення для національної економіки залишаються незмінними. Водночас саме в умовах особливого періоду відбувається суттєва трансформація адміністративно-правового регулювання цієї сфери, оскільки держава змушена пристосовувати правові механізми впливу до потреб оборони, продовольчої безпеки, безперервності аграрного виробництва та суспільної стійкості.

У зв'язку з цим адміністративно-правовий режим сільськогосподарської діяльності переходить зі звичайного у спеціальний, тимчасово посилений формат регулювання, для якого характерні розширення дискреції органів публічної

влади, перерозподіл компетенції між загальними та спеціальними суб'єктами управління, спрощення або заміна окремих дозвільних і реєстраційних процедур, модифікація контрольних механізмів, а також запровадження спеціальних інструментів забезпечення доступу до земельних, трудових, логістичних та інших ресурсів. Саме тому особливий період слід розглядати не як чинник зміни самої сільськогосподарської діяльності, а як правовий контекст, у межах якого її адміністративно-правове забезпечення набуває підвищеної інтенсивності, функціональної гнучкості та виразної орієнтації на публічний інтерес.

1.4. Принципи адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду

Етимологія слова «принцип» походить від лат. «*principium*» – «основа», «початок» і трактується як: 1) основні, вихідні положення якої-не-будь системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.; основний закон якої-небудь точної науки; 2) особливість покладена в основу здійснення або створення чогось; 3) правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства і т. ін. [66, с. 941].

Принципи є комплексним поняттям, їх розглядають у філософському, соціальному, юридичному та інших розуміннях. В юридичній науці увага приділяється принципам права та принципам певної діяльності. До цього часу немає єдино-го, загальноприйнятого визначення поняття правових принципів, але, стосовно основних позицій погляди вчених збігаються [67]. Зокрема, в теорії права принципи права розглядаються як об'єктивно властиві праву відправні начала, не-заперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які ставляться до учасників суспільних відносин із метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів [68, с. 221].

Принципи адміністративного права вказують на суттєві ознаки, фундаментальні характеристики, його зміст і суспільне призначення. Вони

впливають з окремих правових норм або формуються на основі групи норм даної галузі і пов'язані з іншими принципами, що регулюють суспільну поведінку людей [69, с.37].

На думку Р. С. Мельника, принципи адміністративного права можна визначити як основні ідеї, положення, вимоги, що характеризують зміст адміністративного права, відображають закономірності його розвитку і визначають напрями й механізми адміністративно-правового регулювання суспільних відносин [70, с.51]. Як вважає Н. Максименцева, принципи адміністративного права, передусім, визначають механізм правового (адміністративного) регулювання відносин, є підґрунтям права, впливають на його формування та розвиток, тобто фактично виражають природу адміністративного права, визначають його особливості тощо [71, с.115].

А. А. Пухтецька розглядає розуміння принципів адміністративного права як: 1) системи принципів однієї з фундаментальних галузей права в Україні, що виокремлюється поряд із цивільним і кримінальним правом, що також визнаються фундаментальними галузями права за ознакою окремого предмета та методу правового регулювання; 2) орієнтир та пріоритетні засади правового регулювання у сфері державного управління, що визначають і конкретизують цілепокладання, створюють умови для реалізації прав та свобод людини і громадянина, інших суб'єктів в означеній сфері, взаємопов'язані з гарантіями забезпечення реалізації означених прав, забезпечені засобами адміністративного примусу, а їх недотримання може бути оскаржене в судовому порядку; 3) детермінованих функціями адміністративного права ключових вимог, положень, принципів організації та діяльності публічної адміністрації, що фіксуються в кодексах, законах та інших актах адміністративного законодавства, зокрема містять вимоги до діяльності керівних суб'єктів і керованих об'єктів у сфері організації та діяльності органів виконавчої влади центрального та місцевого рівнів тощо [72, с.77].

С. В. Ківалова і проф. Л. Білої-Тіунової під принципами адміністративного права можна розуміти основоположні засади адміністративного права, які

визначають його зміст, цілі та напрями розвитку і відображають універсальні цінності, що забезпечують реалізацію суспільного призначення публічної адміністрації в демократичній, правовій, соціальній державі [69, с.38].

З урахуванням наведених доктринальних підходів, **принципи адміністративно-правового регулювання** доцільно визначати як основоположні, керівні засади, ідеї та вимоги, що визначають зміст, спрямованість, межі й механізм владно-управлінського впливу публічної адміністрації на суспільні відносини, врегульовані нормами адміністративного права.

З урахуванням наведених підходів **принципи адміністративно-правового регулювання у сфері сільського господарства** доцільно визначати як *фундаментальні засади, ідеї та вимоги, що визначають зміст, межі, способи й цілі публічного управлінського впливу на аграрні відносини з метою забезпечення законності, продовольчої безпеки, стабільності виробництва, охорони публічного інтересу та збалансування інтересів держави, виробника і споживача [73].*

Таке розуміння узгоджується з сучасними працями, у яких агропромисловий комплекс характеризується як стратегічно важливий об'єкт адміністративно-правового регулювання, від належної організації публічного управління яким залежить не лише стабільність аграрного сектору, а й національна безпека загалом. С. Романескул також слушно підкреслює, що сучасне правове регулювання аграрної сфери має поєднувати державний контроль, ліцензування, сертифікацію, екологічний нагляд і систему підтримки агровиробників [74].

Значення цих принципів полягає в тому, що вони виконують не лише орієнтаційну, а й системоутворюючу функцію. Через них визначається, яким має бути співвідношення дозволу, припису, контролю, підтримки та відповідальності у правовому регулюванні аграрної діяльності. К. А. Котух звертала увагу, що державно-правове регулювання аграрної сфери охоплює не лише управління і контроль за додержанням аграрного законодавства, а й державну регуляторну

діяльність, а дозвільний характер окремих процедур виступає адміністративно-правовим засобом впливу держави на суб'єктів господарювання [75]. Саме тому, принципи в аграрній сфері мають задавати межі такого впливу, щоб він залишався правомірним, пропорційним і функціонально спрямованим на збереження суспільно значущого аграрного виробництва.

Особливий період спричинив значний вплив на зміну механізмів державного управління аграрною сферою. Насамперед слід виходити з того, що в законодавстві України особливий період визначено як період функціонування національної економіки, органів влади, підприємств і організацій, що настає з моменту мобілізації або введення воєнного стану та охоплює час мобілізації, воєнний час і демобілізацію після закінчення воєнних дій. Отже, з цього визначення випливає, що особливий період є ширшою юридичною категорією, ніж власне воєнний стан, і він безпосередньо змінює правила функціонування економіки та порядок управління нею. У науковій літературі також підкреслюється, що під час дії особливих правових режимів посилюється владний вплив публічної адміністрації, зростає ризик обмеження прав та інтересів приватних осіб, а самі принципи адміністративного права адаптуються до виключних обставин, змінюючи пріоритети регулювання.

Для аграрної сфери це означає зміну самої логіки публічного управління: від переважно ординарного регуляторного впливу - до антикризового, безпекового та мобілізаційного управління. У цьому контексті Т. В. Курман наголошує на потребі формування цілісного механізму правового забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану [76], а О. Ю. Пустовіт підкреслює, що з початку воєнного стану було прийнято низку законодавчих актів, спрямованих саме на забезпечення безперешкодного, стабільного та якісного виробництва сільськогосподарської продукції [77]. Ю. Ю. Бакай та Я.А. Гончаренко своєю чергою, показують, що повномасштабна війна змінила організаційну структуру виробництва, структуру використання сільськогосподарських угідь і територіальне розміщення товаровиробників [78],

а отже, звичні інструменти державної підтримки вже не можуть застосовуватися без переосмислення.

У нормативному вимірі ця трансформація проявилася у переході до спрощених і прискорених правових механізмів. Наприклад, запровадження особливостей регулювання земельних відносин під час воєнного стану, зокрема автоматичне поновлення на рік окремих договорів користування земельними ділянками сільськогосподарського призначення без волевиявлення сторін і без внесення змін до реєстру. Запровадження даного механізму було спрямовано на безперебійне виробництво та постачання сільськогосподарської продукції, зокрема спрощення окремих вимог щодо реєстрації пестицидів і агрохімікатів. Також, як приклад, можна навести запровадження механізму бронювання військовозобов'язаних для критично важливих підприємств, що прямо вплинуло на кадрову стабільність аграрних виробників у особливий період.

Науково це дає підстави стверджувати, що в умовах особливого періоду механізми публічного адміністрування сільськогосподарською діяльністю трансформуються у трьох напрямках. По-перше, спрощуються адміністративні процедури там, де від них залежить безперервність виробництва. По-друге, посилюється безпекова та мобілізаційна функція держави, зокрема щодо ресурсів, кадрів, землі та логістики. По-третє, зростає значення адресної державної підтримки, цифрових реєстрів і швидкої адаптації управлінських рішень.

Отже, теоретичне значення принципів адміністративно-правового регулювання у сфері сільського господарства полягає в тому, що вони задають нормативну модель допустимого й належного публічного впливу на аграрні відносини, а в умовах особливого періоду ще й визначають межі переходу від звичайного регулювання до спеціального режиму управління, зорієнтованого на продовольчу безпеку, збереження виробничого потенціалу та стійкість держави.

На нашу думку, систему принципів адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності доцільно формувати саме за критерієм характеру регулятивного впливу, який полягає в тому, що такий підхід дає змогу

показати не лише зміст принципів, а й їх реальну роль у механізмі адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду. Така класифікація є обґрунтованою ще й тому, що в особливий період адміністративно-правове регулювання змінюється не лише за змістом, а й за способом дії: поряд із законністю та верховенством права зростає значення оперативності, адаптивності, безперервності виробництва та продовольчої безпеки. Отже, саме критерій характеру регулятивного впливу дозволяє найбільш повно систематизувати принципи відповідно до того, як саме вони впливають на організацію, стабілізацію та забезпечення стійкості аграрної діяльності в умовах особливого періоду.

За цього підходу принципи адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності доцільно поділити на: 1) загально-правові принципи - відображають універсальні засади правового впливу держави; 2) спеціальні принципи - конкретизують особливості аграрної сфери як об'єкта публічного управління; 3) функціональні принципи характеризують практичну спрямованість адміністративних рішень в умовах воєнних, мобілізаційних та кризових викликів.

Загально-правові принципи адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду становлять базові засади, що визначають межі, зміст і спрямованість владного впливу держави на аграрну сферу. До загально-правових принципів адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду, на нашу думку, варто віднести: законність, верховенство права, пропорційність, публічний інтерес і пріоритет безпеки.

Принцип законності у цій сфері означає, що будь-які адміністративні рішення щодо землекористування, державної підтримки агровиробників, контролю за якістю продукції, логістики, бронювання працівників чи спеціальних обмежень у період війни мають ухвалюватися виключно на підставі закону, в межах повноважень і у спосіб, передбачений Конституцією та законами України. Закон України «Про адміністративну процедуру» прямо закріплює, що

адміністративний орган здійснює провадження лише на такій правовій основі [79]. Отже, навіть за умов дефіциту часу та ресурсів публічна адміністрація не може підміняти право міркуваннями доцільності. Для аграрної сфери це особливо важливо, оскільки саме в особливий період виникає спокуса розширювального адміністративного втручання у земельні, майнові та господарські відносини.

Принцип верховенства права вимагає, щоб у центрі адміністративно-правового регулювання перебувала людина, її права і свободи, а не лише інтереси державного апарату. Конституція України закріплює верховенство права як засадничий конституційний принцип, а Закон «Про адміністративну процедуру» конкретизує, що права і свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Тому у сфері сільського господарства навіть під час особливого періоду держава повинна будувати регуляторні, дозвільні, контрольні та підтримувальні механізми так, щоб вони не перетворювалися на свавільне втручання у право власності, свободу підприємництва чи право на ефективний захист. Інакше кажучи, верховенство права в аграрній сфері виконує стримувальну функцію щодо надмірної мілітаризації управлінських рішень.

Принцип пропорційності означає необхідність дотримання належного балансу між цілями публічного управління та обсягом обмежень, які покладаються на аграрних товаровиробників та інших учасників аграрних правовідносин. Закон України «Про адміністративну процедуру» вимагає, щоб негативні наслідки для прав, свобод і законних інтересів особи та публічних інтересів були найменшими, а М. Р. Дзіковський слушно підкреслює, що зміст цього принципу полягає у правильному співвідношенні між публічними і приватними інтересами та між обмеженням прав і легітимною метою [80]. У площині сільськогосподарської діяльності це означає, що спеціальні вимоги воєнного часу - від логістичних обмежень до мобілізаційних і контрольних заходів - можуть визнаватися правомірними лише тоді, коли вони є необхідними, придатними для досягнення безпекової чи продовольчої мети та не створюють для виробника надмірного тягара.

Принцип публічного інтересу у сфері аграрного регулювання відображає орієнтацію публічної адміністрації на забезпечення потреб держави, суспільства, територіальних громад і великої кількості осіб та виражається у забезпеченні продовольчої безпеки, стабільності внутрішнього ринку, збереженні посівного та виробничого потенціалу, а також у підтриманні безперервності постачання продовольства населенню. Закон України «Про адміністративну процедуру» прямо визначає публічний інтерес як інтерес держави, суспільства, територіальної громади, а також важливі для великої кількості осіб інтереси та потреби. В. В. Галуцько та Б. Б. Мельниченко при цьому підкреслюють, що йдеться не про механічну суму приватних інтересів, а про їх узгоджену суспільно значущу квінтесенцію [81; 82]. У сільському господарстві в умовах особливого періоду публічний інтерес матеріалізується передусім у потребі забезпечення посівної кампанії, збереження врожаю, стабільності продовольчого ринку, функціонування аграрної логістики та недопущення продовольчої кризи. Саме тому, цей принцип легітимує активні форми державного втручання, але одночасно вимагає, щоб таке втручання було спрямоване на дійсно суспільно значущу мету.

Принцип пріоритету безпеки в умовах особливого періоду набуває для аграрної сфери самостійного змістовного значення, оскільки сільське господарство функціонує не лише як сектор економіки, а й як елемент національної, продовольчої та гуманітарної безпеки. Конституція України покладає на державу обов'язок захищати життя людини, а сучасні дослідження продовольчої безпеки підкреслюють, що в умовах воєнного стану адміністративно-правові механізми повинні бути гнучкими й адаптивними для безперебійного функціонування продовольчого сектору [83]. Л. І. Купчення також обґрунтовує, що гарантування продовольчої безпеки під час війни можливе лише за наявності ефективного механізму державної підтримки сільського господарства [84]. Тому зміст цього принципу полягає у пріоритетності рішень, спрямованих на захист працівників аграрного сектору, безпечне використання земель, збереження аграрної інфраструктури, безпечне транспортування і

зберігання продукції, а також на недопущення збоїв у продовольчому забезпеченні населення.

Отже, загально-правові принципи адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду слід розглядати як взаємопов'язану систему: законність визначає межі владного втручання; верховенство права його людиноцентричну спрямованість; пропорційність - допустимий обсяг обмежень; публічний інтерес - суспільну мету регулювання, а пріоритет безпеки - спеціальну домінанту функціонування аграрної сфери в умовах війни та мобілізації. Саме в такій сукупності вони формують теоретичну й практичну основу сучасного адміністративно-правового впливу держави на аграрні відносини.

Наступна група принципів адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду є спеціальні принципи. До яких доцільно відносити ті засади, які безпосередньо відображають воєнно-кризову специфіку аграрної сфери. Спеціальні принципи адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду відображають не абстрактні цінності, а конкретні вимоги до дій публічної адміністрації: зберігати безперервність виробництва, гарантувати продовольчу безпеку, гнучко адаптувати правові механізми, підтримувати виробника та постійно узгоджувати публічні потреби з приватними правами. Саме через ці принципи аграрне регулювання набуває антикризового, безпекового і водночас правозберігаючого характеру. До даної групи принципів, ми пропонуємо віднести: принцип безперервності аграрного виробництва; принцип продовольчої безпеки; принцип адаптивності регулювання; принцип державної підтримки виробника; принцип балансу приватних і публічних інтересів.

Принцип безперервності аграрного виробництва означає, що діяльність публічної адміністрації має бути спрямована на недопущення зупинення основних циклів сільськогосподарського виробництва - посіву, обробітку, збирання, зберігання і постачання продукції. Саме цим пояснюється прийняття

Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану» від 12 травня 2022 року № 2246-IX про безперебійне виробництво та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану, а також Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24 березня 2022 року № 2145-IX, який спеціально створював умови для забезпечення продовольчої безпеки через спрощення земельних процедур; отже, зміст цього принципу полягає в юридичному пріоритеті безперервності виробничого процесу над надмірною процедурною формалізацією.

Принцип продовольчої безпеки відображає спрямованість адміністративно-правового регулювання на гарантування фізичної наявності, доступності та стабільності постачання продовольства населенню. Його значення підтверджується тим, що у 2023 році Рада Національної безпеки і оборони України окремо розглядала стан забезпечення продовольчої безпеки в період воєнного стану [85], а у 2024 році Кабінет Міністрів схвалив Стратегію продовольчої безпеки України на період до 2027 року. Тобто, гарантування продовольчої безпеки слід розглядати як одне з головних завдань правового забезпечення агробізнесу в умовах війни.

Принцип адаптивності регулювання означає здатність держави оперативно змінювати правові та організаційні механізми управління аграрною сферою відповідно до воєнних ризиків, територіальних втрат, переміщення виробництва та зміни структури землекористування. Саме тому Ю. Ю. Бакай і Я. А. Гончаренко наголошують, що повномасштабна війна змінила організаційну структуру виробництва і територіальне розміщення товаровиробників, а законодавець у відповідь запровадив спеціальні, спрощені режими у сфері земельних відносин і виробництва сільськогосподарської продукції [78]. Отже, адаптивність регулювання слід розуміти як обов'язок

публічної адміністрації не лише застосовувати чинні правила, а й своєчасно коригувати їх відповідно до фактичного стану аграрної сфери.

Принцип державної підтримки виробника сільськогосподарської діяльності в особливий період означає, що публічна адміністрація не може обмежуватися лише контролем, наглядом і встановленням обов'язків для аграрних суб'єктів, а має активно забезпечувати збереження їх виробничої спроможності через фінансові, організаційні, кадрові та правові інструменти. Такий підхід узгоджується із Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України», який визначає економічні, фінансові, правові та організаційні засади підтримки галузі, а також із Законом України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку», що закріплює державну аграрну політику як складову забезпечення сталого розвитку сільського господарства. У науковій літературі Т. В. Курман підкреслює, що в умовах воєнного стану саме належне правове забезпечення фінансової і грантової підтримки агробізнесу є необхідною умовою збереження аграрного потенціалу держави [76], а Ю. Ю. Бакай і Я. А. Гончаренко доводять, що державна підтримка агробізнесу під час війни потребує спеціального законодавчого переосмислення через зміну структури виробництва, землекористування і розміщення товаровиробників [78].

Зміст цього принципу в особливий період полягає в тому, що держава має створювати для виробника реальні умови безперервного виробництва, а не лише декларативно визнавати аграрну сферу пріоритетною. Саме тому на практиці державна підтримка охоплює спрощення окремих процедур для агровиробництва, спеціальні механізми фінансової підтримки, а також інструменти збереження кадрового потенціалу, зокрема бронювання працівників критично важливих підприємств у порядку. О. Ю. Пустовіт обґрунтовує, що з початку воєнного стану було прийнято низку нормативних актів, спрямованих на забезпечення безперешкодного, стабільного та якісного виробництва сільськогосподарської продукції, а отже державна підтримка в цих умовах виступає вже не факультативним елементом аграрної політики, а спеціальним

принципом адміністративно-правового регулювання [77]. Тому цей принцип доцільно розуміти як обов'язок держави застосовувати комплекс правових і організаційних засобів для збереження виробника як ключового суб'єкта продовольчої безпеки, економічної стійкості та відновлення держави в особливий період.

Принцип балансу приватних і публічних інтересів у сфері сільськогосподарської діяльності в особливий період означає, що адміністративно-правове регулювання має одночасно забезпечувати охорону прав і законних інтересів аграрного товаровиробника та реалізацію суспільно значущих цілей держави. До приватних інтересів у цій сфері належать, зокрема, право власності, свобода підприємницької діяльності, стабільність користування землею, договірна визначеність і можливість безперешкодного ведення господарства, тоді як публічний інтерес виражається у продовольчій безпеці, безперервності постачання продовольства, збереженні аграрного потенціалу держави та підтриманні економічної стійкості в умовах війни. Конституція України гарантує право власності та право на підприємницьку діяльність, а Закон України «Про адміністративну процедуру» прямо орієнтує діяльність публічної адміністрації на забезпечення і захист прав, свобод та законних інтересів особи.

У змістовому вимірі цей принцип означає, що держава в особливий період може посилювати регулятивний вплив на аграрну сферу, але таке втручання не повинно перетворюватися на свавільне або надмірне обмеження прав виробника. На нашу думку, баланс приватних і публічних інтересів у цій сфері досягається тоді, коли адміністративні рішення щодо землекористування, доступу до ресурсів, державної підтримки, логістики, бронювання працівників чи спеціальних обмежень мають чітку правову основу, переслідують легітимну суспільну мету та не руйнують економічну основу діяльності сільськогосподарського виробника. Саме такий підхід узгоджується із загальною логікою Закону України «Про адміністративну процедуру» та з конституційною моделлю обмеження прав лише на правомірних і обґрунтованих підставах.

В умовах особливого періоду значення цього принципу суттєво зростає, оскільки аграрна сфера перетворюється не лише на об'єкт економічного регулювання, а й на інструмент забезпечення продовольчої та національної безпеки. Т. В. Курман наголошує, що гарантування продовольчої безпеки в умовах воєнного стану є одним із ключових завдань держави, а законодавство про державну підтримку сільського господарства вже закріплює серед принципів такої підтримки прозорість, прогнозованість, справедливість, пропорційність розподілу допомоги та її спрямованість на мінімізацію ризиків виробництва і гарантування продовольчої безпеки [76]. Отже, принцип балансу приватних і публічних інтересів слід розглядати як спеціальну засаду, яка не допускає ні абсолютизації інтересів держави, ні ігнорування суспільної потреби у стабільному аграрному виробництві, а забезпечує їх правомірне й функціонально виправдане узгодження.

Третьою групою принципів адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду є функціональні принципи – це засади, які характеризують не стільки загальну ціннісну основу права, скільки практичний режим дії публічної адміністрації в умовах війни, мобілізації та ресурсних обмежень. Їх виокремлення є виправданим, оскільки наукові праці про публічне управління у воєнний час прямо пов'язують ефективність держави з адаптивністю системи управління, гнучкими механізмами координації, швидким реагуванням на загрози та підтриманням безперервності управлінських процесів. До даної групи принципів належать: принцип оперативності адміністративних рішень; принцип координації; принцип антикризової спрямованості; принцип відновлювального характеру регулювання.

Принцип оперативності сільськогосподарської діяльності в особливий період означає, що публічна адміністрація повинна приймати управлінські рішення у найкоротший строк, достатній для досягнення правомірної мети, коли зволікання може спричинити зрив посівної кампанії, втрату врожаю, порушення логістики, дефіцит ресурсів або ускладнення продовольчого забезпечення

населення. Його нормативна основа простежується в Законі України «Про адміністративну процедуру», який закріплює принцип своєчасності і розумного строку та вимагає, щоб адміністративний орган розглядав і вирішував справу протягом розумного строку, тобто у найкоротший строк, достатній для здійснення провадження. В умовах аграрної сфери це означає, що дозвільні, реєстраційні, контрольні, логістичні й підтримувальні рішення мають ухвалюватися не формально у межах строків, а саме тоді, коли вони ще здатні реально забезпечити безперервність виробничого циклу.

У змістовому вимірі цей принцип виражає перехід від звичайного адміністративного темпу до режиму прискореного публічного реагування, обумовленого воєнними ризиками. Це підтверджується тим, що Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану» від 12 травня 2022 року № 2246-IX був спеціально ухвалений для безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану, а отже сам законодавець визнав необхідність скорочення бюрократичних процедур там, де від швидкості рішення залежить функціонування аграрного сектору. У науковій літературі також наголошується, що воєнний стан трансформує діяльність адміністративних органів, розширює їх повноваження для оперативного реагування та змінює пріоритети публічного управління в бік ефективності й стійкості держави в кризових умовах.

Отже, принцип оперативності у сфері сільськогосподарської діяльності в особливий період доцільно розуміти як функціональну засаду адміністративно-правового регулювання, відповідно до якої органи публічної влади зобов'язані діяти швидко, своєчасно й результативно, не допускаючи процедурної затримки там, де вона може поставити під загрозу продовольчу безпеку, стійкість аграрного виробництва та економічну стабільність держави. Саме тому оперативність у цих умовах є не лише організаційною вимогою, а й самостійною правовою характеристикою належного державного управління аграрною сферою.

Принцип координації сільськогосподарської діяльності в особливий період означає, що адміністративно-правове регулювання аграрної сфери має здійснюватися через узгоджену взаємодію центральних органів виконавчої влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, територіальних органів контролю та самих агровиробників. Його сутність полягає в тому, що за умов воєнного стану держава не може ефективно забезпечити посівну, збирання врожаю, логістику, доступ до ресурсів, безпечність харчових продуктів і кадрову стабільність через ізольовані рішення окремих органів; навпаки, потрібне погоджене управління, оскільки Закон України «Про правовий режим воєнного стану» прямо визначає правові засади діяльності органів влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств і організацій в умовах воєнного стану та покладає на них обов'язок сприяти запровадженню й здійсненню відповідних заходів [35].

У галузевому вимірі цей принцип означає також інституційну узгодженість саме в аграрному секторі: чинне Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України закріплює, що міністерство координує діяльність центральних органів виконавчої влади у відповідній сфері, а сучасні наукові праці підкреслюють [86] потребу в посиленні координації між державними органами, стабілізації інституційного середовища та злагодженій взаємодії державних, приватних і громадських інституцій у підтримці аграрного сектору [87]. Тому в особливий період принцип координації слід розуміти як обов'язкову функціональну засаду, за якою всі суб'єкти публічного управління мають діяти не розрізнено, а в єдиному управлінському режимі, спрямованому на безперервність аграрного виробництва, продовольчу безпеку та стійкість сільських територій.

Принцип антикризової спрямованості сільськогосподарської діяльності в особливий період означає, що адміністративно-правове регулювання аграрної сфери має бути орієнтоване не на звичайне поточне адміністрування, а на попередження, локалізацію та мінімізацію наслідків кризових явищ для

виробництва, обігу і постачання сільськогосподарської продукції. Його зміст полягає в тому, що публічна адміністрація повинна діяти превентивно й оперативно: забезпечувати правові умови для посівної та збиральної кампаній, збереження земельного фонду, доступу до ресурсів, підтримання логістики, кадрової спроможності виробників і недопущення збоїв у продовольчому забезпеченні населення. Саме такий підхід впливає з того, що під час воєнного стану законодавець спеціально запровадив норми щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки та безперебійного виробництва і постачання сільськогосподарської продукції, а уряд у 2024 році схвалив Стратегію продовольчої безпеки України на період до 2027 року. Отже, цей принцип слід розуміти як обов'язок держави формувати такі правові й організаційні механізми управління аграрною сферою, які забезпечують її стійкість, безперервність і відновлюваність в умовах воєнних та інших надзвичайних викликів.

Отже, сутність функціональних принципів полягає в тому, що вони задають динамічну модель адміністративно-правового регулювання аграрної сфери: діяти швидко, узгоджено, антикризово та з орієнтацією на відновлення. Саме завдяки цим принципам адміністративно-правове регулювання сільськогосподарської діяльності в особливий період набуває практичної придатності до реальних викликів війни.

Отже, система загально-правових, спеціальних і функціональних принципів адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду формує цілісну нормативну основу забезпечення її стійкості, безперервності та адаптивності до воєнних і кризових викликів. Саме через ці принципи забезпечується належне поєднання законності, публічного інтересу, продовольчої безпеки, державної підтримки виробника, оперативності адміністративних рішень та координації дій суб'єктів публічного управління. На нашу думку, в умовах особливого періоду зазначені принципи набувають не лише регулятивного, а й безпекового, стабілізаційного та відновлювального значення, оскільки спрямовані на збереження аграрного потенціалу держави та гарантування продовольчої стійкості суспільства. Відтак

їх слід розглядати як концептуальну основу трансформації адміністративно-правового регулювання аграрної сфери, орієнтованої на ефективне функціонування сільськогосподарської діяльності в екстраординарних умовах.

Висновки до розділу 1

Обґрунтовано, що правова природа сільськогосподарської діяльності є подвійною: з одного боку, вона виступає спеціальним видом господарської діяльності, який може здійснюватися у підприємницьких і непідприємницьких формах; з іншого боку, є самостійним об'єктом публічного адміністрування, щодо якого держава реалізує владно-організаційний, дозвільний, контрольний та підтримувальний вплив. Встановлено, що така подвійність зумовлена особливим предметом цієї діяльності, її прив'язкою до землі, водних та інших природних ресурсів, використанням біологічних процесів, спеціальним суб'єктним складом, а також підвищеною залежністю від ветеринарного, фітосанітарного, екологічного, земельного та іншого адміністративно-правового регулювання.

Відзначено, що сільськогосподарська діяльність є самостійним об'єктом адміністративно-правового регулювання та спеціальним комплексним видом господарської діяльності аграрного спрямування, правова природа якого має подвійний характер і поєднує приватногосподарські та публічно-правові елементи; запропоновано авторське визначення сільськогосподарської діяльності як пов'язаної з використанням земель, водних та інших природних ресурсів комплексної господарської діяльності з виробництва, первинної обробки, переробки, зберігання, реалізації сільськогосподарської продукції та надання безпосередньо пов'язаних із цим послуг, спрямованої на забезпечення продовольчих та інших суспільно значущих потреб, а також доведено доцільність удосконалення законодавчої дефініції цього поняття шляхом відмежування його змісту від переліку видів сільськогосподарської діяльності та нормативного закріплення її ключових ознак - природоресурсної зумовленості,

біологічного характеру, комплексності, спеціального суб'єктного складу, суспільної значущості та підвищеної залежності від публічного адміністрування.

Запропоновано класифікувати сільськогосподарську діяльність за наступними критеріями: характером виробничого процесу: а) власне сільськогосподарське виробництво; б) первинну переробку; в) виконання сільськогосподарських робіт; г) надання послуг сільськогосподарського характеру; об'єктом сільськогосподарського впливу: а) рослинницька сільськогосподарська діяльність; б) тваринницька сільськогосподарська діяльність; в) аквакультурна сільськогосподарська діяльність; г) змішана (поліоб'єктна) сільськогосподарська діяльність; функціональною роллю відповідної діяльності у загальному аграрному циклі: а) основна виробнича; б) допоміжно-забезпечувальна; в) післяурожайно-завершальна; г) первинно-переробну діяльність; інтенсивністю спеціального публічно-правового режиму: а) звичайна діяльність; б) діяльність із підвищеними ветеринарними, фітосанітарними, екологічними, дозвільними вимогами; умовами здійснення: у звичайний період та в умовах особливого періоду.

Обґрунтовано, що особливий період є спеціальним комплексним правовим режимом, який не змінює сутнісної природи сільськогосподарської діяльності як різновиду господарської діяльності, однак зумовлює системну трансформацію її адміністративно-правового регулювання: зі звичайного галузевого режиму воно переходить у спеціальний, тимчасово посилений формат, для якого характерні розширення дискреції органів публічної влади, перерозподіл компетенції між загальними та спеціальними суб'єктами управління, спрощення або заміна дозвільних, реєстраційних, контрольних і наглядових процедур, а також запровадження тимчасових земельних, трудових, фітосанітарних, ветеринарних, логістичних і безпекових механізмів, легітимність яких зумовлюється потребами оборони, продовольчої безпеки, економічної стійкості держави та суспільної необхідності.

Визначено, що принципи адміністративно-правового регулювання у сфері сільського господарства - це фундаментальні засади, ідеї та вимоги, що

визначають зміст, межі, способи й цілі публічного управлінського впливу на аграрні відносини з метою забезпечення законності, продовольчої безпеки, стабільності виробництва, охорони публічного інтересу та збалансування інтересів держави, виробника і споживача.

Принципи адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності запропоновано поділити на: 1) загально-правові принципи (законність, верховенство права, пропорційність, публічний інтерес і пріоритет безпеки); 2) спеціальні принципи (принцип безперервності аграрного виробництва; принцип продовольчої безпеки; принцип адаптивності регулювання; принцип державної підтримки виробника; принцип балансу приватних і публічних інтересів); 3) функціональні принципи (принцип оперативності адміністративних рішень; принцип координації; принцип антикризової спрямованості; принцип відновлювального характеру регулювання).

РОЗДІЛ 2 МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ

2.1. Поняття та структура механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності

Правове регулювання є необхідною складовою соціального регулювання та становить системний вплив держави на суспільні відносини за допомогою сукупності юридичних засобів з метою їх упорядкування, охорони та подальшого розвитку. У системі правового впливу воно посідає провідне місце, оскільки охоплює реалізацію права у сфері суспільного життя та впливає на правосвідомість, поведінку й діяльність учасників правовідносин [88, с.7].

Правове регулювання суспільних відносин реалізується за допомогою механізму правового регулювання. Важливість механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності полягає в тому, що саме через нього держава впорядковує аграрні відносини, визначає правила публічного управління у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах і забезпечує реалізацію державної аграрної політики та політики сільського розвитку. Це має принципове значення, оскільки чинне законодавство прямо пов'язує аграрну політику з гарантуванням продовольчої безпеки, розвитком аграрного сектору та створенням умов для сталого функціонування сільського господарства. Крім того, такий механізм є важливим як інструмент правового забезпечення взаємодії між публічною адміністрацією та суб'єктами аграрної діяльності, адже Закон України «Про адміністративну процедуру» встановлює загальні засади прийняття адміністративних актів, захисту прав і законних інтересів осіб та вимоги до належної діяльності органів публічної влади. Саме тому адміністративно-правове регулювання у сфері сільського господарства виконує не лише організаційну, а й гарантійну функцію, забезпечуючи законність, передбачуваність і результативність державного впливу на аграрну сферу.

В умовах особливого періоду значення цього механізму ще більше зростає, оскільки від його ефективності залежить безперервність аграрного виробництва, стабільність продовольчого ринку, адаптація управлінських рішень до кризових викликів і підтримання загальної стійкості держави. Отже, механізм адміністративно-правового регулювання слід розглядати як одну з ключових юридичних передумов збереження виробничого потенціалу аграрної сфери та належного виконання нею економічної і безпекової функцій. Розглянемо більш ґрунтовно поняття та елементи механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності.

У теорії права усталилася позиція, відповідно до якої правове регулювання розглядається як процес упорядкування суспільних відносин за допомогою норм права. Надалі ця концепція отримала подальший розвиток і підтримку серед науковців [89, с. 413-416].

На думку О.Ф. Скакун механізм правового регулювання – це узятя в єдності система правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок («належне» у праві стає «сущим») [90; с.498].

О.М. Куракін визначає механізм правового регулювання як: «динамічну систему, що має поєднувати поведінкову й організаційну складову. Такий підхід дозволить виокремити зв'язки й співвідношення його елементів через розкриття певних особливостей предмету, функцій та цілей правового регулювання, місця й ролі об'єктивних і суб'єктивних чинників, що безпосередньо впливають на ефективність вказаного механізму в цілому, а також надасть можливість здійснювати превентивні заходи відносно неприпустимості можливих прорахунків правового регулювання в умовах сучасного етапу функціонування Української держави» [91, с.3].

На нашу думку, **механізм правового регулювання** доцільно визначати як цілісну, внутрішньо узгоджену систему правових засобів, способів, форм і процедур, за допомогою яких здійснюється нормативний вплив на суспільні

відносини з метою їх упорядкування, охорони та забезпечення реалізації прав і законних інтересів суб'єктів права. На відміну від суто статичного розуміння, такий механізм слід розглядати як динамічну конструкцію, у межах якої норми права, юридичні факти, правовідносини, акти реалізації права та акти його застосування взаємодіють для досягнення правового результату. Саме тому сутність механізму правового регулювання полягає не лише у сукупності правових інструментів, а й у забезпеченні їх послідовного та ефективного функціонування у процесі перетворення нормативних приписів у реальну правомірну поведінку [92].

Видовим елементом механізму правового регулювання є механізм адміністративно-правового регулювання, що характеризується особливістю елементів.

І.М. Шопіна, В.А. Завгородній, О.П. Струневич пропонують під поняттям механізм адміністративно-правового регулювання розглядати суто інструментальним кутом зору, тобто крізь призму засобів (юридичного інструментарію), завдяки яким забезпечується результативний вплив на суспільні відносини [93, с. 121-123; 94, с. 84, 86-87; 95, с. 144-148]. На нашу думку, дане твердження є вдалим у тому аспекті, що воно акцентує увагу на практичній, прикладній природі механізму адміністративно-правового регулювання, тобто на тих юридичних засобах, через які публічна адміністрація реально впливає на суспільні відносини. Його перевага полягає в тому, що воно дозволяє розглядати механізм регулювання не абстрактно, а як сукупність конкретного правового інструментарію - норм, актів, процедур, способів реалізації та застосування права. Водночас таке розуміння видається дещо звуженим, оскільки механізм адміністративно-правового регулювання не можна зводити лише до інструментів: він охоплює також зв'язки між ними, стадії їх дії, суб'єктний склад, цілі та результат правового впливу. Тому це визначення доцільно визнати змістовним, але таким, що потребує розширення через включення до нього динамічного, функціонального та структурного аспектів механізму адміністративно-правового регулювання.

С. Г. Стеценко також підтримує схожу точку зору, визначаючи механізм адміністративно-правового регулювання як правову категорію, через яку розкривається процес трансформації нормативності адміністративного права в упорядкованість тих суспільних відносин, що входять до предмета його регулювання [96, с.32]; сукупність юридичних інструментів, за допомогою яких забезпечується правове впорядкування суспільних відносин, що належать до сфери адміністративного права [97; с.63].

Нам близька позиція професора І. П. Голосніченка, який тлумачить це поняття як сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється вплив на суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації виконавчої влади [98, с. 20-21]. Водночас, як уточнює І. Д. Пастух, такий вплив відбувається у межах реалізації адміністративних обов'язків публічної адміністрації [101, с. 38].

О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко розглядають механізм адміністративно-правового регулювання як владний вплив держави на суспільні відносини, що здійснюється за допомогою всієї сукупності юридичних засобів і спрямований на їх упорядкування, закріплення, охорону та розвиток [99, с. 154].

О. В. Надьон обґрунтовує, що специфіка механізму адміністративно-правового регулювання виявляється не лише в особливостях адміністративно-правових норм, а й у тому, що саме адміністративне право дає змогу розкрити форми та методи діяльності органів державної влади [100, с. 18-19].

Автори підручника «Курс лекцій з адміністративного права» визначають механізм адміністративно-правового регулювання як сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється вплив на суспільні відносини, що виникають у процесі виконання публічною адміністрацією своїх адміністративних обов'язків. До структури цього механізму, на думку авторів підручника, належать норми адміністративного права, закріплені в законах та інших нормативно-правових актах, адміністративно-правові відносини, акти застосування і тлумачення норм

адміністративного права, а також правосвідомість, правова культура і законність. [101].

В ряді дисертаційних досліджень поняття «механізм адміністративно-правового регулювання» розуміється як:

- система елементів (обов'язкових та факультативних), які урегульовують суспільні відносини, що виникають в сфері публічного управління в процесі виконання владними суб'єктами своїх прав та обов'язків з метою задоволення публічних інтересів громадян [102, с.94];

- сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких урегульовуються суспільні відносини, відповідно до загальноприйнятих європейських стандартів, які направлені на задоволення публічних інтересів та потреб суспільства [90, с.79];

- система взаємопов'язаних елементів за допомогою яких урегульовуються суспільні відносини, які направлені на задоволення публічних інтересів та потреб суспільства [103, с.89];

- систему взаємопов'язаних елементів, які здійснюють правовий вплив на поведінку суб'єктів за допомогою спеціальних правових засобів з метою забезпечення дітей грудного та раннього віку достатнім, високоякісним та безпечним дитячим харчуванням та їх конституційного права на життя та охорону здоров'я [104, с.87].

Отже, особливостями механізму адміністративно-правового регулювання в адміністративному праві є: 1) його публічно-владний характер, оскільки він реалізується через діяльність суб'єктів публічної адміністрації; 2) спрямованість на упорядкування відносин у сфері публічного управління; 3) орієнтація на забезпечення прав, свобод і законних інтересів осіб поряд із публічним інтересом; 4) системність і структурованість механізму: у науковій літературі його описують як упорядковану сукупність правових засобів, між якими існують внутрішні зв'язки, а до його складу зазвичай відносять норми адміністративного права, адміністративно-правові відносини, акти реалізації й тлумачення права, а також правосвідомість і законність; 5) охоплює цілу систему юридичних

елементів, що діють у взаємозв'язку; б) є динамічним та процедурним, тобто він забезпечує перехід від нормативних приписів адміністративного права до реальної впорядкованої поведінки учасників правовідносин. Саме тому в доктрині наголошується, що цей механізм поєднує органічні елементи, як-от норми, форми, методи й правовідносини, із функціональними — юридичними фактами, актами застосування, актами тлумачення та правовою свідомістю.

Отже, **механізм адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності** - це цілісна, внутрішньо узгоджена система адміністративно-правового інструментарію та суб'єктів публічної адміністрації, за допомогою яких здійснюється владно-організуючий вплив на суспільні відносини в аграрній сфері з метою їх упорядкування, охорони, забезпечення прав та законних інтересів учасників аграрної діяльності, стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та гарантування продовольчої безпеки.

На нашу думку, особливостями механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності є:

по-перше, його публічно-владний характер, оскільки він реалізується через діяльність суб'єктів публічної адміністрації у формі прийняття та виконання адміністративних актів;

по-друге, галузева спрямованість, адже цей механізм обслуговує саме сферу державної аграрної політики, яка охоплює бюджетні, кредитні, цінові, регуляторні та інші напрями державного впливу на аграрний сектор;

по-третє, поєднання регулятивної і гарантійної функцій, бо він не лише впорядковує аграрні відносини, а й має забезпечувати права, законні інтереси виробників та продовольчу безпеку;

по-четверте, має комплексний і динамічний характер, оскільки охоплює не лише норми адміністративного права, а й адміністративно-правові відносини, процедури, акти застосування права, діяльність уповноважених органів та фактичну поведінку учасників аграрних відносин;

по-п'яте, є адміністративно-процедурною впорядкованістю, оскільки правовий результат досягається через визначені законом правила ухвалення рішень, їх реалізації, оскарження та контролю, а в умовах особливого періоду - ще й через підвищену адаптивність до завдань продовольчої безпеки, безперервності виробництва та стійкості аграрного сектору. Це дає підстави розглядати його не як просту сукупність інструментів, а як цілісну функціональну систему адміністративно-правового впливу.

Теоретики права визначають, що механізм правового регулювання є динамічною категорією, який складається як з обов'язкових елементів (норма права, правові відносини, суб'єкти правового регулювання, акти реалізації), так і з факультативних (правова культура, правова свідомість). Традиційно в науці теорії держави та права виділяють класичну структуру механізму правового регулювання, яку складають чотири основні блоки: юридичні норми; індивідуальні приписи застосування права (факультативний елемент); правовідносини; акти реалізації прав та обов'язків [105, с. 220].

П.М. Рабінович до основних елементів механізму правового регулювання відносять також юридичні факти, правосвідомість, законність, інтерпретаційно-правові акти та акти застосування правових норм також входять до структури механізму правового регулювання [106, с. 147-148]. Вважаю, що підхід П. М. Рабіновича є ширшим і більш придатним для пояснення саме механізму адміністративно-правового регулювання, оскільки він охоплює не лише формально-юридичні елементи, а й ті складові, без яких неможливо зрозуміти реальне функціонування публічного управління, зокрема законність, правосвідомість, юридичні факти та акти застосування права.

В.В. Копейчиков, до елементів механізму правового регулювання відносить: норми права, правові відносини та акти реалізації прав і обов'язків. Також автор зазначає, що існує низка явищ, які на всіх етапах правового регулювання суттєво впливають на процес правового регулювання суспільних відносин. Такими чинниками є: а) законність; б) правосвідомість; в) правова культура [105, с.220]. Концепція В. В. Копейчикова є цінною своєю структурною чіткістю, адже

дозволяє виокремити базове ядро механізму - норми права, правовідносини та акти реалізації прав і обов'язків, а інші явища розглядати як умови його ефективного функціонування. На нашу думку, для адміністративного права більш переконливим є синтетичний підхід, за яким до структури механізму адміністративно-правового регулювання слід включати як основні юридичні елементи, так і забезпечувальні компоненти, оскільки у сфері публічної адміністрації правовий результат залежить не лише від норми, а й від законності діяльності органів влади, рівня правосвідомості та належного застосування й тлумачення адміністративно-правових приписів. Саме тому механізм адміністративно-правового регулювання доцільно розглядати як не лише нормативно-структурну, а й функціонально-забезпечувальну систему.

Отже, у загальнотеоретичній юриспруденції переважає підхід, відповідно до якого механізм правового регулювання розглядається крізь призму класичної структури його основних елементів, зокрема норми права, правовідносин та актів реалізації прав і обов'язків. Водночас у публічно-правовій зазначена категорія набуває специфічного змісту, що зумовлено особливостями предмета адміністративно-правового регулювання. Саме тому механізм адміністративно-правового регулювання доцільно розглядати не лише як загальнотеоретичну модель правового впливу, а як особливу систему, орієнтовану на впорядкування суспільних відносин у сфері публічного управління.

У дисертаційному дослідженні при аналізі механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності ми виходитимемо з класичного підходу адміністративно-правової науки до визначення його елементного складу. Зокрема, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух та інші вчені розглядають цей механізм як багатокомпонентну систему засобів, що забезпечують упорядкування суспільних відносин. До її складу, зокрема, відносять норми адміністративного права, адміністративно-правові принципи, адміністративно-правові відносини з їх суб'єктами, об'єктами та юридичними фактами, акти застосування і тлумачення норм адміністративного права, адміністративно-правові режими, адміністративні процедури, а також

правосвідомість, правову культуру, законність та інші елементи [107, с. 257-258; 101, с. 38].

В той же час, в науці адміністративного права є і інші точки зору, які до елементів розглядуваного механізму відносять принципи, цілі, об'єкт, предмет, суб'єкти, методи та форми адміністративно-правового регулювання [108, с. 14]. На нашу думку, такий підхід потребує чіткого розмежування власне елементів механізму та його концептуально-функціональних характеристик. Принципи, цілі, предмет, об'єкт, суб'єкти, методи і форми адміністративно-правового регулювання дійсно визначають зміст і спрямованість адміністративно-правового впливу, але не всі з них однаковою мірою доцільно включати саме до структурних елементів механізму.

З позиції наведених точок зору адміністративістів вважаємо, що суб'єкти, форми, методи, адміністративні процедури, акти застосування норм, адміністративно-правові режими, правовідносини та норми права можуть розглядатися як безпосередні складові механізму, оскільки саме через них реалізується регулятивний вплив публічної адміністрації. Натомість цілі, предмет і об'єкт регулювання доцільніше характеризувати як категорії, що визначають спрямованість, межі та сферу дії механізму, а не його власне структурні елементи.

Досліджуючи зазначену правову категорію С.В. Ківалов зауважує, що: «необхідним складовим елементом механізму адміністративно-правового регулювання є адміністративно-правові норми, які визначають правила поведінки, встановлені або санкціоновані державою, і обов'язкові до виконання. Ці норми мають особливе значення в системі права не лише в Україні, але й у багатьох інших країнах, оскільки вони регулюють особливі суспільні відносини, зокрема в сфері публічного управління. Вони забезпечують організацію та функціонування публічної адміністрації, а також взаємодію між громадянами та державою. Особлива увага повинна бути приділена ролі адміністративно-правових норм в умовах адміністративної реформи, де вони відіграють ключову роль у забезпеченні конституційного принципу: взаємовідносини між людиною

та державою, зокрема в сфері публічних органів, з фокусом на центральну роль людини» [109, с. 16].

Т. О. Коломоець та С. Г. Стеценко пропонують поділяти елементи механізму адміністративно-правового регулювання на дві групи - органічні та функціональні. Під органічними елементами науковці розуміють ті складові, що формують сутність цього механізму і без яких його існування та реалізація є неможливими. До таких елементів науковці відносять: норми права, акти реалізації норм права та правовідносини. Водночас функціональні елементи, на їхню думку, не визначають саму природу механізму, однак істотно впливають на особливості його прояву та рівень ефективності. До цієї групи вони зараховують юридичні факти, правосвідомість, законність, акти тлумачення норм права та акти застосування норм права [97, с.64-66; 110].

Адміністративісти В.К. Колпаков та О.В. Кузьменко до елементів механізму адміністративно-правового регулювання відносять: «1) норми адміністративного права, об'єктивно виражені в законах та інших нормативних актах; 2) адміністративно-правові відносини; 3) акти застосування норм адміністративного права; 4) акти тлумачення норм адміністративного права; 5) правосвідомість; 6) правова культура; 7) законність» [101].

С.В. Ківалов і Л.Р. Біла елементами механізму адміністративно-правового регулювання називають, що: «обов'язковим елементом механізму адміністративно-правового регулювання є адміністративно-правові норми, тобто правила поведінки, які встановлюються або санкціонуються державою і є обов'язковими для виконання» [109, с. 14].

Отже, дотримуючись класичного підходу адміністративно-правової науки до розуміння механізму адміністративно-правового регулювання, вважаємо за доцільне елементи механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності систематизувати на: основні (базові); функціонально-процедурні та забезпечувальні. Переконані, що такий підхід дає змогу, з одного боку, зберегти традиційну конструкцію механізму адміністративно-правового регулювання, а з іншого - врахувати специфіку

сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду, коли аграрна сфера виконує не лише економічну, а й продовольчу, соціальну та безпекову функції.

До основних (базових) елементів механізму слід віднести: норми адміністративного права; принципи адміністративно-правового регулювання, юридичні факти та адміністративно-правові відносини. Саме ці елементи формують змістовну основу механізму, оскільки визначають межі, цілі, предмет і характер владно-організуючого впливу на суспільні відносини в аграрній сфері. В умовах особливого періоду їх особливість полягає в тому, що вони орієнтовані не лише на впорядкування сільськогосподарської діяльності, а й на забезпечення продовольчої безпеки, безперервності аграрного виробництва, державної підтримки виробника та стійкості аграрного сектору.

До функціонально-процедурних елементів доцільно включити: акти застосування норм адміністративного права, акти їх тлумачення, адміністративні процедури та адміністративно-правові режими. Через ці елементи механізм адміністративно-правового регулювання реалізується на практиці, набуваючи конкретного юридичного вираження у формі управлінських рішень, дозвільних, контрольних, реєстраційних, координаційних та інших процедур. В особливий період значення цієї групи елементів зростає, оскільки саме через них забезпечується оперативність адміністративних рішень, спрощення окремих процедур, режимна організація аграрної діяльності та адаптація правового регулювання до воєнних і кризових викликів.

До забезпечувальних елементів слід віднести: законність, правосвідомість і правову культуру. Хоча вони не завжди розглядаються як безпосередні структурні складові механізму, саме від них залежить його належне функціонування, ефективність і результативність. У сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду ці елементи набувають особливого значення, оскільки забезпечують правомірність діяльності суб'єктів публічної адміністрації, належне сприйняття спеціальних правових режимів

агровиробниками та формують підґрунтя для узгодження приватних і публічних інтересів у процесі реалізації державної аграрної політики.

Отже, механізм адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в особливий період слід розглядати як багаторівневу систему, у якій основні елементи формують його змістовне ядро, функціонально-процедурні забезпечують практичну реалізацію адміністративно-правового впливу, а забезпечувальні - створюють необхідні умови для його законності, стабільності та ефективності. Саме така побудова найбільш повно відображає як класичні підходи адміністративістів до елементного складу механізму, так і сучасні потреби правового регулювання аграрної сфери в умовах особливого періоду.

2.2. Нормативно-правові акти, якими регулюється сільськогосподарська діяльність в умовах особливого періоду

Нормативно-правове регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду доцільно розглядати крізь призму адміністративно-правового впливу держави на аграрну сферу. Систему нормативно-правових актів, якими регулюється сільськогосподарська діяльність в умовах особливого періоду, доцільно розглядати як багаторівневу та таку, що охоплює акти міжнародного, загальнодержавного і локального характеру. Її основу становлять міжнародні акти, законодавчі акти, що визначають правовий режим воєнного стану, мобілізаційної підготовки, засади державної аграрної політики, правовий режим земель, організацію фермерських господарств, кооперації, державної підтримки сільського господарства, безпечності харчових продуктів, карантину рослин, використання насіння, пестицидів та агрохімікатів, а також функціонування ринку зерна; акти Президента України, якими вводиться та продовжується воєнний стан, оголошується і продовжується загальна мобілізація, а також визначаються стратегічні орієнтири у сфері продовольчої

безпеки; акти Кабінету Міністрів України та акти центральних органів виконавчої влади, якими конкретизуються механізми провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану, бронювання працівників, державної підтримки агровиробників, страхування сільськогосподарської продукції, гуманітарного розмінування земель сільськогосподарського призначення, функціонування Державного аграрного реєстру, а також реалізації стратегічних документів у сфері продовольчої безпеки та розвитку сільського господарства.

Разом з тим, істотне значення мають акти місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, якими затверджуються регіональні програми розвитку агропромислового комплексу, критерії визначення критично важливих підприємств, а також локальні заходи із забезпечення продовольчої безпеки територіальних громад. Таким чином, нормативно-правове регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду характеризується комплексністю, ієрархічністю та поєднанням загальнодержавних і локальних механізмів впливу на аграрну сферу.

Отже, під **нормативно-правовим регулюванням сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду** пропонується розуміти *систему нормативно-правових актів і правозастосовних рішень суб'єктів публічної адміністрації, за допомогою яких упорядковуються земельні, організаційно-управлінські, фінансово-забезпечувальні, дозвільні, контрольні та інші відносини в аграрній сфері з метою гарантування продовольчої безпеки, стійкості аграрного сектору та збереження виробничого потенціалу держави [111].*

Наявність цілісної й ефективної системи такого регулювання є необхідною передумовою результативної державної аграрної політики, належного функціонування механізму публічного управління у сільському господарстві та адаптації аграрної сфери до умов особливого періоду.

В Конституції України закріплено базові конституційні засади, на яких ґрунтується адміністративно-правове регулювання сільськогосподарської діяльності. Насамперед, це норми про землю як об'єкт права власності Українського народу (ст.13 Конституції України), про землю як основне

національне багатство під особливою охороною держави, а також про обов'язок держави захищати права всіх суб'єктів права власності і господарювання (ст.14 Конституції України) [83].

Для сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду визначальними є також конституційні гарантії права власності, права на підприємницьку діяльність, права на працю та на належні, безпечні й здорові умови праці. Водночас Конституція України прямо передбачає, що в умовах воєнного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії таких обмежень, а отже саме на цій основі законодавець може вводити спеціальні правила для аграрної сфери під час війни. Крім того, Конституція України закріплює безпековий та організаційний фундамент такого регулювання: захист суверенітету, територіальної цілісності й економічної безпеки є найважливішими функціями держави; Президент України приймає рішення про мобілізацію і введення воєнного стану; Кабінет Міністрів забезпечує економічну самостійність держави, проведення фінансової, цінової, інвестиційної, податкової та екологічної політики, розробляє загальнодержавні програми розвитку, управляє об'єктами державної власності та координує роботу органів виконавчої влади. Саме ці положення створюють конституційну основу для спеціального адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в особливий період.

Законодавчі акти безпосередньо урегульовують суспільні відносини в сфері провадження сільськогосподарської діяльності в особливий період. Так, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» насамперед урегульовує загальний правовий режим функціонування підприємств, органів влади та місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, а отже створює правову основу для спеціальних обмежень, трудової повинності, діяльності військових адміністрацій і безперервної роботи аграрних підприємств як суб'єктів господарювання. Сам закон визначає правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій у період воєнного стану, а

серед заходів цього режиму передбачає, зокрема, трудову повинність, що прямо може впливати на кадрове забезпечення аграрного сектору [35].

Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» регулює вже безпосередньо відносини, пов'язані з переведенням національної економіки, підприємств та організацій на функціонування в умовах особливого періоду, тобто охоплює й аграрних товаровиробників. Він визначає поняття особливого періоду, мобілізаційного плану, мобілізаційних завдань (замовлень), порядок їх доведення до підприємств, укладення договорів, контроль за мобілізаційною готовністю, а також бронювання військовозобов'язаних працівників, що має ключове значення для збереження трудових ресурсів у сільському господарстві [40].

Закон України «Про оборону України» урегулює базові відносини у сфері підготовки держави та національної економіки до оборони, а для сільськогосподарської діяльності його значення полягає в тому, що він закладає загальний обов'язок готовності національної економіки до переведення з мирного на воєнний стан. Через цей закон аграрна сфера включається до системи оборонного забезпечення держави, оскільки оборона України, за законодавчим підходом, базується на готовності органів влади, місцевого самоврядування та національної економіки до функціонування в умовах збройної агресії, а Кабінет Міністрів України, міністерства і місцеві органи забезпечують виконання державної політики у сфері оборони в межах своїх повноважень [34].

Отже, у сукупності ці три закони регулюють для аграрної сфери: загальний режим функціонування в умовах війни, мобілізаційне переведення підприємств і кадрове забезпечення, а також включення сільського господарства до системи оборонної та економічної стійкості держави.

Земельний кодекс України у відносинах сільськогосподарської діяльності в особливий період зберігає загальний режим категорії земель сільськогосподарського призначення, але доповнює його спеціальними винятками, що почали діяти з введенням воєнного стану в Україні - розділ X «Перехідні положення». Для аграрної сфери ключовим є пункт 27-1, який,

зокрема, передбачає: автоматичне поновлення на один рік окремих договорів користування сільськогосподарськими землями без волевиявлення сторін і без внесення відомостей до Державного реєстру речових прав; можливість передавати в оренду державні, комунальні, нерозподілені та невитребувані землі для товарного сільськогосподарського виробництва на строк до одного року; обмеження орендної плати 8% середньої нормативної грошової оцінки ріллі по області; укладення договорів в електронній формі; передачу в оренду без земельних торгів; формування ділянки для такої оренди без внесення відомостей до Державного земельного кадастру і без кадастрового номера, якщо робота кадастру призупинена; можливість передавати право оренди або суборенди іншій особі без згоди власника; відсутність відповідальності за невикористання ділянки за цільовим призначенням; передачу державних і комунальних земель для товарного сільськогосподарського виробництва без зміни цільового призначення; а також створення реєстру територій, забруднених або ймовірно забруднених вибухонебезпечними предметами, і механізм обстеження земель, які визнані непридатними через мінну загрозу [112].

Втім, даний кодифікований акт не враховує в повній мірі особливості провадження сільськогосподарської діяльності, що зумовлені умовами воєнного стану. Так, по-перше, є розрив між воєнними земельними механізмами та загальним режимом державної реєстрації речових прав. За загальним правилом Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» передбачено, що речові права, які підлягають державній реєстрації, виникають, змінюються і припиняються з моменту такої реєстрації [113]. Натомість Земельний кодекс України дозволив автоматичне поновлення окремих аграрних договорів без внесення відомостей до реєстру (п.27 Земельного кодексу України), а Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» від 19 жовтня 2022 року № 2698-IX уже постфактум був змушений спеціально врегулювати реєстрацію таких позареєстрових поновлень.

Це не стільки класична правова колізія, скільки тимчасова дерогація, яка породила правову невизначеність щодо публічності прав, їх пріоритету для третіх осіб і подальшого обігу таких земельних ділянок.

З огляду на це доцільно запропонувати внести зміни до Земельного кодексу України та Закону «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»: доповнити п. 27 розділу X нормою про обов'язкове внесення до Державного реєстру прав усіх речових прав, які були автоматично поновлені за пп. 1 п. 27, у визначений строк після припинення чи скасування воєнного стану протягом шести місяців».

Одночасно варто передбачити спрощену адміністративну процедуру такої реєстрації без повторного подання всього масиву документів, якщо відомості можуть бути підтверджені на підставі раніше укладеного договору та даних земельного кадастру. На нашу думку, це усуне «позареєстрові» права як тривале явище та відновить принцип публічності речових прав.

По-друге, Закон України «Про Державний земельний кадастр» встановлює, що державна реєстрація земельної ділянки здійснюється при її формуванні, а при реєстрації їй присвоюється кадастровий номер; крім того, земельна ділянка може бути об'єктом цивільних прав лише з моменту її формування та державної реєстрації права власності на неї [114]. Водночас пп. 2 п. 27 розділу X Земельного кодексу України допустив формування ділянок для однорічної аграрної оренди без внесення відомостей до кадастру і без присвоєння кадастрового номера. Хоча для надзвичайної ситуації це було функціонально виправдано, такий режим ускладнив ідентифікацію меж, облік обмежень, перевірку накладення ділянок, подальшу державну реєстрацію прав та інтеграцію даних між кадастром і реєстром речових прав.

З огляду на зазначене, необхідним є узгодження положень Земельного кодексу України із Законом України «Про Державний земельний кадастр». Для ділянок, сформованих у воєнний період без кадастрового номера, доцільно прямо закріпити в п. 28 розділу X Земельного кодексу України єдиний порядок їх доведення до звичайного режиму: автоматизовану передачу даних із

реєстраційних книг до кадастру, обов'язкове присвоєння кадастрового номера, перевірку меж і обмежень, а також наслідки невиконання цього алгоритму. Окремо до Закону України «Про Державний земельний кадастр» варто внести норму про спеціальну позначку для земельних ділянок, що були сформовані за спрощеною процедурою в умовах воєнного стану, до моменту завершення їх повної кадастрової легалізації.

По-третє, за загальним правилом згідно положень Закону України «Про оренду землі» визначено, що орендована ділянка може передаватися в суборенду, якщо це передбачено договором оренди або за письмовою згодою орендодавця; право суборенди підлягає державній реєстрації [115]. Натомість пп. 9 п. 27 розділу X Земельного кодексу України дозволив орендарям і суборендарям сільськогосподарських земель усіх форм власності передавати своє право іншій особі на строк до одного року без згоди власника, із лише подальшим письмовим повідомленням, а за умови зупинення кадастру - із реєстрацією в реєстраційній книзі районної військової адміністрації. Така модель прискорила обіг землекористування, але з погляду системності законодавства створила напруження між загальним орендним режимом і спеціальним воєнним винятком, тобто виникла неузгодженість воєнної передачі права землекористування з загальним режимом суборенди за Законом України «Про оренду землі».

Пропонуємо в ст.8 Закону України «Про оренду землі» та п. 27 розділу X Земельного кодексу України визначити, що воєнна передача права землекористування без згоди власника є спеціальною тимчасовою конструкцією, яка не змінює загального правила ст. 8 Закону «Про оренду землі», а також запровадити обов'язкове електронне повідомлення власника не лише листом, а й через державні інформаційні системи, якщо власник ідентифікований у реєстрі.

По-четверте, Земельний кодекс України, з одного боку, зберігає загальний режим цільового призначення, а використання землі не за цільовим призначенням визнає підставою для припинення прав на ділянку. З іншого боку, у воєнний період він прямо дозволив передавати державні та комунальні сільськогосподарські землі для товарного сільськогосподарського виробництва

без зміни цільового призначення і одночасно встановив, що власники та користувачі не несуть відповідальності за невикористання землі за цільовим призначенням. Це послаблює санкційний режим, але не дає достатньо чіткої відповіді, як саме документувати повернення до звичайного режиму використання, як оцінювати стан ґрунтів після тимчасового воєнного користування і хто несе витрати на відновлення ділянок.

По-п'яте, існує проблема, що стосується мінного забруднення і повернення земель у господарський обіг. Норми Земельного кодексу України вже передбачили створення реєстру територій, забруднених/імовірно забруднених вибухонебезпечними предметами, і передбачив обстеження земель, щодо яких місцеві ради або військові адміністрації надали податкові пільги через мінну загрозу (пп.23 п.27 Перехідні положення). Однак сам Земельний кодекс України не встановлює прямого обов'язку синхронізації цього реєстру з Державним земельним кадастром і Державним реєстром речових прав, а урядовий порядок обстеження таких земель був затверджений лише у серпні 2025 року. У результаті між появою базової норми в Кодексі та появою повного процедурного механізму існувала нормативна пауза, а статус «непридатної для використання» землі досі більше прив'язаний до пільги і контролю, ніж до цілісної процедури відновлення агровиробництва. *Пропоную нормативно закріпити окремий статус «сільськогосподарська земельна ділянка, тимчасово виведена з обігу внаслідок бойових дій, мінної небезпеки або військових обмежень», передбачити обов'язкову синхронізацію реєстру забруднених територій із кадастром і реєстром прав, а також додати до Земельного кодексу України норми про пріоритетність обстеження, розмінування, обстеження ґрунтів і відновлення меліоративної інфраструктури для таких земель.* Це перетворить нинішню модель, яка переважно фіксує проблему, на модель повернення земель до аграрного використання.

Закон України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» має рамковий характер і визначає відносини, пов'язані з формуванням і реалізацією державної аграрної політики та державної

політики сільського розвитку, а також основи державної політики у бюджетній, кредитній, цінovій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, розвитку аграрного ринку та забезпечення продовольчої безпеки населення. Норми даного Закону містять окремі інструменти підтримки, зокрема: норми про додаткову фінансову підтримку сімейних фермерських господарств. Для особливого періоду це означає, що саме цей закон задає матеріальну мету державного впливу на аграрну сферу - збереження виробництва, ринку і продовольчої безпеки, але не створює самостійного спеціального режиму дії аграрної політики під час війни. Умовно кажучи, в особливий період цей закон не напряму, а опосередковано регулює сільськогосподарську діяльність: через визначення цілей аграрної політики, видів державного впливу та пріоритету продовольчої безпеки.

Основна правова прогалина полягає в тому, що Закон України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» не містить спеціального розділу про державну аграрну політику в умовах особливого періоду. У ньому немає ані визначення поняття «сільськогосподарська діяльність в особливий період», ані принципів її правового забезпечення, ані норм про пріоритетність продовольчої безпеки, безперервність аграрного виробництва, аграрну логістику, гуманітарне розмінування сільськогосподарських земель, збереження іригаційної інфраструктури, релокацію агровиробництва, резервування потужностей зі зберігання чи спеціальні правила доступу агровиробників до кредитів і страхування воєнних ризиків. Через це між Спеціальним Законом України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» і законами України, які встановлюють режим воєнного стану виникає не стільки пряма текстуальна колізія, скільки функціональна неузгодженість: цілі аграрної політики визначені, а спеціальний механізм їх досягнення в умовах війни розпорошений між багатьма окремими актами.

Друга проблема - компетенційна фрагментація. Закон України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку»

визначає напрями аграрної політики, але не встановлює окремого режиму взаємодії між Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади у сфері аграрної політики, військовими адміністраціями, обласними державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування саме для особливого періоду. Водночас Закон України «Про правовий режим воєнного стану» виходить із особливої ролі військового командування та військових адміністрацій, а Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» - із переведення економіки та її галузей на функціонування в умовах особливого періоду. У результаті на рівні практичного застосування виникає колізійна напруга: хто саме має ухвалювати пріоритетні рішення щодо аграрної логістики, забезпечення посівної, зрошення, матеріальних резервів, бронювання працівників або першочергового відновлення аграрної інфраструктури Закон України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» не конкретизує.

Третя проблема - розрив між загальною аграрною політикою і спеціальними інструментами підтримки. Нормами Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» визначено бюджетні, кредитні, цінові та регуляторні засади, але конкретні інструменти воєнної стійкості агросектору закріплені в різних законах: земельна дерогація - в Законі України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку»; виробничі спрощення - в Законі України «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану», страхування з державною підтримкою в Законі України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою»; кредитне гарантування в Законі України «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві»; безпечність продукції в Законі України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». Через це немає єдиного законодавчого “мосту”, який поєднав би аграрну політику, продовольчу безпеку, мобілізаційні потреби та воєнні інструменти

підтримки в одну модель правового регулювання. Звідси впливає ще одна прогалина: Закон України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» не містить спеціальних приписів про пріоритетну підтримку виробників на деокупованих, прифронтових, замінованих або меліоративно вразливих територіях.

З огляду на виявлені правові прогалини та колізії, *пропонуємо внести зміни до Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку»:*

- доповнивши його новою статтею з визначеннями понять: «особливий період у аграрній сфері», «сільськогосподарська діяльність в умовах особливого періоду», «критично важливий сільськогосподарський товаровиробник», «безперервність аграрного виробництва», «аграрна стійкість», «відновлення аграрного виробництва на постраждалих територіях»;

- доповнивши його окремим розділом «Особливості державної аграрної політики в умовах особливого періоду», у якому закріпити принципи: пріоритет продовольчої безпеки, безперервність аграрного виробництва, пропорційність обмежень для агровиробника, пріоритет відновлення і розмінування сільськогосподарських земель, спеціальна підтримка прифронтових і деокупованих територій, стійкість аграрної логістики, захист меліоративної та складської інфраструктури;

- передбачивши спеціальний розподіл повноважень між Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади у сфері аграрної політики, військовими адміністраціями та органами місцевого самоврядування щодо: формування регіональних планів аграрної стійкості; визначення переліку критично важливих аграрних підприємств; координації посівної та збиральної кампаній; організації зрошення, зберігання, евакуації продукції та відновлення інфраструктури з метою усунення компетенційної невизначеності між рамковою аграрною політикою та воєнним публічним управлінням;

- передбачити окремий пакет інструментів для особливого періоду: пільгові кредити на посівну і відновлення, державні гарантії для малих і середніх

агровиробників, спеціальні програми страхування виробничих ризиків воєнного часу, компенсацію витрат на відновлення виробничих потужностей, меліорації, елеваторів та втрат від вимушеної зміни технологій виробництва. Це необхідно, оскільки нині кредитне гарантування і страхування існують як окремі інститути, але не поєднані на рівні рамкової аграрної політики з режимом особливого періоду;

- визначити пріоритети доступу до державної підтримки для земель і виробників на деокупованих, замінованих, зрошуваних і прикордонних територіях, а також встановивши обов'язок Кабінету Міністрів України затверджувати спеціальні плани повернення таких земель у господарський обіг.

Закон України «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» урегулює у сфері сільськогосподарської діяльності насамперед кредитно-гарантійні відносини, тобто відносини щодо підтримки суб'єктів мікро-, малого і середнього підприємництва, а також фізичних осіб-підприємців, які працюють у сільському господарстві, шляхом часткового гарантування виконання їх зобов'язань за кредитними договорами [116]. Сам Фонд визначено як небанківська фінансова установа з особливим статусом, а його інституційне оформлення додатково забезпечене постановою Кабінету Міністрів України «Про створення Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» від 16 лютого 2022 р. № 125 та постановою Національного банку України «Про затвердження Положення про регулювання діяльності Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» від 19 серпня 2022 року № 184.

В умовах особливого періоду Закон України «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» фактично створює фінансово-правовий механізм підтримки агровиробників, який дає змогу зменшити проблему недостатньої застави та кредитного ризику при залученні банківського фінансування. Саме тому його значення для аграрної сфери в особливий період полягає у забезпеченні доступу виробників до кредитних ресурсів для посівної

кампанії, відновлення виробництва, закупівлі ресурсів і підтримання господарської стійкості в умовах воєнних та економічних ризиків.

Таким чином, зазначений нормативно-правовий акт урегулює відносини щодо державної інституціоналізації, організації та правового забезпечення часткового гарантування кредитів аграрним товаровиробникам, а в умовах особливого періоду виконує функцію спеціального інструменту фінансової підтримки безперервності сільськогосподарської діяльності.

Закон України «Про фермерське господарство» у сфері сільськогосподарської діяльності в особливий період виконує роль базового спеціального акта, який визначає правові, економічні та соціальні засади створення і діяльності фермерських господарств як форми підприємницької діяльності у сільському господарстві. Він закріплює саме поняття фермерського господарства, допускає його створення одним або кількома громадянами України, передбачає можливість функціонування як юридичної особи або як фермерського господарства без статусу юридичної особи [16], а також встановлює, що відносини щодо створення, діяльності та припинення діяльності фермерських господарств регулюються Законом України «Про фермерське господарство», Земельним кодексом України та іншими актами, з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про адміністративну процедуру». Тобто в умовах особливого періоду цей закон не вводить окремого воєнного режиму, але визначає правовий статус фермерського господарства як ключового суб'єкта аграрної діяльності, на який уже накладаються спеціальні правила воєнного, мобілізаційного, земельного та адміністративного законодавства. На нашу думку, в умовах особливого періоду повинна надаватися пріоритетна державна підтримка фермерським господарствам, які здійснюють діяльність на деокупованих, прифронтових, замінованих або меліоративно вразливих територіях, а також фермерським господарствам, що зазнали втрат унаслідок бойових дій. Саме тому, *пропонуємо внести зміни до ст.9 та доповнити її ч.4 наступного змісту: «в умовах особливого періоду повинна надаватися пріоритетна державна підтримка фермерським господарствам, які*

здійснюють діяльність на деокупованих, прифронтових, замінованих або меліоративно вразливих територіях, а також фермерським господарствам, що зазнали втрат унаслідок бойових дій».

Для аграрної діяльності в особливий період особливо важливими є норми Закону України «Про фермерське господарство» про земельну основу фермерства, державну підтримку, майнові права та виробничу автономію. Закон України «Про фермерське господарство» передбачає, що надання земельних ділянок державної і комунальної власності для ведення фермерського господарства здійснюється в порядку, встановленому Земельним кодексом України; визначає склад земель фермерського господарства; надає членам фермерських господарств право на безоплатне одержання у власність земельних ділянок у розмірі земельної частки (паю); закріплює права фермерського господарства самотійно господарювати на землі, мати право власності на посіви, насадження та вироблену продукцію, споруджувати виробничі об'єкти, реалізовувати продукцію на внутрішньому ринку і поставляти її на експорт. Поряд із цим закон встановлює і обов'язки: використовувати землю за цільовим призначенням, дотримуватися вимог екологічного законодавства, сплачувати податки та збори, не допускати зниження родючості ґрунтів. Саме ці положення набувають особливої ваги в умовах особливого періоду, коли йдеться про збереження виробництва, ресурсної бази та продовольчої безпеки.

Окремо Закон України «Про фермерське господарство» регулює відносини щодо сімейних фермерських господарств і державної підтримки фермерів. Він встановлює особливості створення та діяльності сімейного фермерського господарства без набуття статусу юридичної особи, а також передбачає, що фермерським господарствам надається державна підтримка, зокрема додаткова підтримка сімейним фермерським господарствам, а підтримка через Виплатну агенцію може спрямовуватися на провадження виробничої діяльності, диверсифікацію виробництва та забезпечення гарантій і поруки під час кредитування банками. На нашу думку, державна підтримка через Виплатну агенцію в умовах особливого періоду може спрямовуватися не лише на

провадження виробничої діяльності та диверсифікацію виробництва, а й на відновлення пошкоджених виробничих потужностей, придбання техніки замість втраченої, відновлення зрошення, зберігання продукції та компенсацію витрат на гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення. Це логічно впливає з чинної редакції ст. 11, яка вже дозволяє підтримку для виробничої діяльності та гарантій/поруки під час кредитування, але не деталізує воєнно-відновлювальні цілі. Саме тому, вбачається необхідним та своєчасним в умовах воєнного періоду *внести зміни та доповнити ст.11 та доповнити ч.2 наступного змісту: «Державна підтримка через Виплатну агенцію може надаватися на відновлення пошкоджених виробничих потужностей, придбання техніки замість втраченої, відновлення зрошення, зберігання продукції та компенсацію витрат на гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення».*

Окремо хотілося б звернути увагу на відсутності в ст.25 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» окремої аграрної специфікації для сезонно критичних робіт, таких як посівна, догляд за посівами, збирання врожаю та робота тваринницьких комплексів. Наявність даної прогалини створює умови при яких може бути під загрозою зриву посівна, збирання урожаю та інші види ведення фермерського господарства. З огляду на зазначене, вважаємо необхідним доповнити ст.25 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» нормою, що передбачає встановлення спеціального порядку пріоритетного бронювання військовозобов'язаних працівників фермерських господарств, які визнані критично важливими для забезпечення продовольчої безпеки та безперервності сільськогосподарського виробництва в особливий період.

Отже, в умовах особливого періоду цей закон урегульовує насамперед організаційно-правові, земельні, майнові та підтримувальні відносини, що забезпечують існування фермерського господарства як суб'єкта аграрного виробництва, тоді як спеціальні воєнні механізми його функціонування деталізуються вже в Земельному кодексі України, законах про воєнний стан і

мобілізацію та підзаконних актах про державну підтримку і бронювання працівників.

Закон України «Про протимінну діяльність в Україні» безпосередньо урегульовує безпекові, організаційні та процедурні відносини, без яких сільськогосподарська діяльність в особливий період є неможливою. Закон визначає правові та організаційні засади протимінної діяльності, її цілі та принципи, серед яких - пріоритет захисту життя і здоров'я людини, ресурсів держави, національної безпеки, державне регулювання, державна підтримка та залучення інвестицій у сферу розмінування [117].

Для аграрної сфери ключовим є те, що об'єктами протимінної діяльності закон визнає забруднені або ймовірно забруднені вибухонебезпечними предметами території та об'єкти інфраструктури, а до основних складових протимінної діяльності відносить гуманітарне розмінування, яке включає нетехнічне і технічне обстеження, картографування, виявлення, знешкодження, маркування та передачу очищеної території. Саме через ці норми закон створює правову основу для обстеження і очищення сільськогосподарських земель, їх безпечного повернення в господарський обіг та мінімізації негативного впливу вибухонебезпечних предметів на господарську діяльність. В умовах особливого періоду цей закон регулює у сільському господарстві насамперед відносини щодо виявлення небезпечних земель, їх обстеження, очищення, державної координації розмінування і подальшого відновлення безпечного землекористування.

Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні» регулює відносини, пов'язані з державною політикою щодо розвитку ринку зерна як пріоритетного сектора агропромислового комплексу [118]. Його предметом є правові, економічні та організаційні умови виробництва, зберігання, обігу, якості зерна, функціонування зернового ринку, а також забезпечення внутрішніх потреб держави та експортного потенціалу.

Закон України «Про насіння і садивний матеріал» [119] визначає основні засади виробництва та обігу насіння і садивного матеріалу, а також порядок державного контролю у цій сфері. Тобто він урегульовує відносини щодо

суб'єктів насінництва і розсадництва, вимог до насіння і садивного матеріалу, реєстрів, сертифікації, прав та обов'язків учасників ринку й використання насіннєвого матеріалу в аграрному виробництві.

Закон України «Про пестициди і агрохімікати» регулює правові відносини, пов'язані з державною реєстрацією, виробництвом, закупівлею, транспортуванням, зберіганням, торгівлею та безпечним застосуванням пестицидів і агрохімікатів [120]. У сфері сільськогосподарської діяльності він визначає правила використання засобів захисту рослин і добрив, права та обов'язки суб'єктів господарювання, а також повноваження органів влади щодо контролю за безпечністю для людини і довкілля.

Закон України «Про карантин рослин» визначає правові, організаційні та фінансово-економічні основи карантину рослин, повноваження органів державної влади, права й обов'язки юридичних та фізичних осіб у цій сфері [31]. Для сільськогосподарської діяльності він урегульовує відносини щодо запобігання занесенню і поширенню регульованих шкідливих організмів, фітосанітарного контролю, аналізу ризиків, експертизи, карантинних процедур, а в умовах воєнного стану також дозволяє Кабінету Міністрів встановлювати особливості здійснення фітосанітарного контролю та процедур.

Наступною групою законодавчих актів, які урегульовують відносини сільськогосподарської діяльності в особливий період є акти Президента України. Акти Президента України посідають важливе місце у системі нормативно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду, оскільки саме вони формують загальний правовий режим функціонування держави, в межах якого здійснюється аграрна діяльність. Насамперед ідеться про Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», яким було запроваджено особливий правовий режим, а також про Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 69/2022 «Про загальну мобілізацію», що безпосередньо вплинув на кадрове, матеріально-технічне та організаційне забезпечення аграрного виробництва. Саме ці акти створили конституційно-правову основу для

подальшого запровадження спеціальних механізмів державного управління, спрямованих на збереження виробничого потенціалу аграрної сфери, продовольчої безпеки та стійкості сільськогосподарського сектору в умовах війни.

Рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 9 жовтня 2023 року “Про стан забезпечення продовольчої безпеки” урегульовано публічно-управлінські, координаційні та організаційні відносини у сфері забезпечення продовольчої безпеки в період воєнного стану. Даним Рішенням покладено на Кабінет Міністрів України, Мінагрополітики, Держпродспоживслужбу, обласні військові адміністрації, органи місцевого самоврядування та інші суб’єкти обов’язок вживати заходів щодо стабілізації продовольчої ситуації, відновлення аграрного виробництва та посилення державного управління у цій сфері.

У сфері сільськогосподарської діяльності цим актом урегульовано, зокрема, відносини щодо відновлення аграрного виробництва на деокупованих територіях, безперешкодного постачання агровиробникам матеріалів, забезпечення водою підприємств агропромислового комплексу, відновлення зрошення, оптимізації водокористування для потреб агросектору та диверсифікації аграрної спеціалізації південних регіонів України після руйнування греблі Каховської ГЕС. Так само акт охоплює відносини у сфері перероблення аграрної продукції, формування продовольчих резервів та залучення міжнародної допомоги для агропідприємств і громад.

Крім того, акт регулює відносини, пов’язані з державною підтримкою суб’єктів аграрного господарювання: у ньому прямо передбачено опрацювання програм фінансової допомоги для рослинництва, тваринництва, бджільництва, сімейних фермерських господарств, аквакультури та господарств населення. Окремо він охоплює відносини у сферах моніторингу продовольчої безпеки, державної підтримки виробників насіння, розвитку тваринництва, сільськогосподарської дорадчої діяльності, державного нагляду у сферах насінництва, розсадництва та біобезпеки [85; 121].

Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» визначає стратегічні засади розвитку аграрної сфери, зокрема орієнтацію на продовольчу безпеку та сталий розвиток сільського господарства, які в умовах особливого періоду набувають значення базових орієнтирів адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності [122]. У контексті особливого періоду значення цього Указу полягає в тому, що він формує нормативно-ціннісну основу для подальшого прийняття спеціальних законів і підзаконних актів у сфері аграрної політики, продовольчої безпеки, відновлення виробництва, розмінування земель, розвитку сільських територій та підтримки агровиробників. Тобто для сільськогосподарської діяльності цей акт визначає довгострокові публічно-правові пріоритети, з якими мають узгоджуватися заходи держави в умовах воєнного стану й післявоєнного відновлення.

Указом Президента України «Питання національних пріоритетів трансформації продовольчих систем в Україні» затверджено план заходів щодо трансформації продовольчих систем в Україні на період до 2030 року, передбачивши, зокрема: 1) визначення національних пріоритетів трансформації продовольчих систем в Україні на період до 2030 року, у тому числі за такими напрямками, як здорове харчування, дружнє до довкілля виробництво, стійкість до ринкової нестабільності та доступність харчових продуктів для всіх груп населення; 2) забезпечення реалізації національних пріоритетів трансформації продовольчих систем в Україні на період до 2030 року, зокрема, під час розроблення проектів прогностичних і програмних документів та проектів нормативно-правових актів, насамперед у сферах сільського господарства, з питань продовольчої безпеки, безпечності та якості харчових продуктів; 3) запровадження системи моніторингу реалізації національних пріоритетів трансформації продовольчих систем в Україні на період до 2030 року з обов'язковим оприлюдненням результатів такого моніторингу щороку до 1 березня року, який настає за звітним [123].

Наступною групою законодавчих актів, які урегульовують відносини сільськогосподарської діяльності в особливий період є акти центральних органів виконавчої влади.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 р. № 327-р «Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» урегульовує передусім організаційно-управлінські, координаційні, фінансово-забезпечувальні та зовнішньоекономічні відносини, спрямовані на підтримання безперервного виробництва сільськогосподарської продукції й стабільного функціонування продовольчого ринку в умовах воєнного стану [124]. Його зміст полягає не у встановленні загального правового статусу суб'єктів аграрного господарювання, а у визначенні системи конкретних заходів для органів виконавчої влади, обласних військових адміністрацій та АТ «Укрзалізниця», які зобов'язані забезпечувати виконання плану та щомісячно звітувати про стан його реалізації. У матеріальному вимірі це розпорядження визначає, зокрема, відносини щодо моніторингу стану продовольчої безпеки, аналізу прогнозних балансів попиту і пропозиції на основні види сільськогосподарської продукції, моніторингу цін на соціально значущі товари та підготовки пропозицій щодо регулювання граничних рівнів цін, торговельних надбавок і нормативів рентабельності. Крім того, воно прямо охоплює відносини щодо забезпечення безперебійного виробництва сільськогосподарської продукції та харчових продуктів, зокрема через формування переліку підприємств, економічна спроможність яких має важливе значення для функціонування агропромислового сектору, підготовку пропозицій щодо фінансування розширення, відновлення або будівництва підприємств, які здійснюють вирощування, виробництво та переробку сільськогосподарської продукції, а також через застосування інструментів кредитування і прямого бюджетного фінансування таких потужностей. У такий спосіб розпорядження фактично закріплює спеціальний режим державного адміністрування аграрного сектору, зорієнтований на його виробничу стійкість у період війни.

Не менш важливим є те, що розпорядження врегульовує відносини у сфері забезпечення територіальних громад продовольчими товарами, формування резервів сировини та продовольчих ресурсів, переробки зерна на борошно і крупи, закупівлі та постачання продовольчих товарів тривалого зберігання, а також створення можливостей для самозабезпечення громад і домогосподарств харчовими продуктами через місцеві програми. Окремий блок його норм присвячено регулюванню зовнішньоекономічної діяльності: формуванню переліку товарів критичного імпорту, необхідних для безперервного функціонування підприємств агропромислового комплексу, а також регулюванню обсягів експорту сільськогосподарської продукції шляхом аналізу внутрішнього ринку, квотування та ліцензування експорту. Отже, норми даної постанови варто розглядати як спеціальний підзаконний акт антикризового управління, що комплексно визначає адміністративні заходи з підтримання виробництва, обігу, резервування, логістики та зовнішньоторговельного режиму аграрної продукції в умовах воєнного стану.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації» від 23 липня 2024 р. № 684-р. визначено, насамперед, стратегічні, організаційно-управлінські та програмно-цільові засади державної політики, а не безпосередній порядок здійснення окремих технологічних операцій сільськогосподарського виробництва. Сама Стратегія встановлює цілі, завдання та основні напрями державної політики у сфері продовольчої безпеки, а також очікувані результати, заходи та показники їх досягнення; відповідно, у сфері сільськогосподарської діяльності цей акт задає нормативно-програмний орієнтир для розвитку аграрного виробництва, підтримання стабільності продовольчих систем і забезпечення продовольчої безпеки як складової національної безпеки.

У сфері аграрного виробництва Стратегія та операційний план прямо орієнтують державну політику на стале нарощування виробництва сільськогосподарської продукції та харчових продуктів, запровадження заходів

підтримки виробників, у тому числі виробників органічної продукції, а також на відновлення підприємств харчової і переробної промисловості до довоєнного рівня. У сфері логістики акт виходить із того, що збройна агресія спричинила руйнування логістичних ланцюгів і блокування каналів збуту аграрної продукції, а тому одним із напрямів реалізації Стратегії визначено відновлення товарних ланцюгів та підвищення стійкості продовольчих систем.

Стратегія прямо фіксує відсутність дієвої системи таких резервів як проблему особливого періоду і водночас ставить окреме завдання щодо формування, розміщення, зберігання та використання у системі державних резервів запасів продовольчих товарів для мирного часу й особливого періоду. Стосовно розмінування земель і зрошення акт чітко визнає серед ключових проблем наявність значної площі потенційно небезпечних через мінування або хімічне забруднення земель сільськогосподарського призначення, а також руйнування системи зрошення південних регіонів; водночас у самому операційному плані ці напрями переважно відображені як проблемні сфери, що потребують подальшого нормативного та управлінського розвитку, а не як самостійно деталізовані блоки заходів. Саме тому цей акт слід оцінювати як стратегічну основу для подальшого спеціального правового регулювання відновлення замінованих земель і меліоративної інфраструктури в аграрному секторі.

Значення цього акта для сільськогосподарської діяльності полягає в тому, що він визначає рамки публічного адміністрування аграрної сфери в умовах воєнних і післявоєнних викликів: через операційний план закріплюються конкретні заходи, виконавці, строки та індикатори реалізації державної політики у сфері продовольчої безпеки. Отже, розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації» слід розглядати як спеціальний підзаконний акт стратегічного характеру, який спрямовує діяльність органів виконавчої влади на збереження виробничого потенціалу аграрного

сектору, підвищення стійкості продовольчих ланцюгів і координацію державних заходів у сфері сільськогосподарської діяльності [47].

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам та іншим виробникам сільськогосподарської продукції» від 16 серпня 2022 р. № 918 у сфері сільськогосподарської діяльності визначає передусім бюджетно-правовий та адміністративно-процедурний механізм надання державної підтримки відповідним суб'єктам аграрного господарювання [125]. Сам Порядок прямо встановлює механізм використання коштів, передбачених у державному бюджеті за відповідною бюджетною програмою, а отже врегульовує відносини щодо розпорядження бюджетними асигнуваннями, визначення уповноважених суб'єктів, порядку спрямування коштів та організації їх цільового використання.

У контексті сільськогосподарської діяльності в особливий період значення цього акта полягає в тому, що він забезпечує фінансово-правову основу державної підтримки фермерських господарств та інших виробників сільськогосподарської продукції, тобто створює спеціальний інструмент стабілізації аграрного виробництва в умовах воєнних ризиків. Таким чином, зазначена постанова регулює не технологічний процес виробництва як такий, а відносини щодо надання, адміністрування та використання бюджетної підтримки як засобу збереження виробничої спроможності аграрного сектору.

З огляду на її зміст, цей акт доцільно характеризувати як спеціальний підзаконний акт фінансово-забезпечувального спрямування, який конкретизує один із ключових напрямів державної аграрної політики в умовах особливого періоду - підтримку суб'єктів сільськогосподарської діяльності за рахунок коштів державного бюджету. Водночас внесення змін до цього Порядку у 2024–2025 роках свідчить, що він залишається динамічним інструментом адаптації державної підтримки до актуальних потреб аграрної сфери.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання

державної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам, які використовують меліоровані землі, та організаціям водокористувачів» від 11 жовтня 2021 р. № 1070 у сфері сільськогосподарської діяльності визначає насамперед бюджетно-правовий і адміністративно-процедурний механізм надання державної підтримки суб'єктам, діяльність яких пов'язана з використанням меліорованих земель та функціонуванням об'єктів водогосподарської інфраструктури. Сам Порядок встановлює механізм використання бюджетних коштів за відповідною програмою Мінагрополітики, а отже врегульовує відносини щодо кола отримувачів підтримки, умов її надання, напряму використання коштів, порядку подання документів і контролю за їх цільовим використанням [126].

У матеріальному вимірі зазначений акт спрямований на забезпечення відновлення, реконструкції, модернізації та розвитку меліоративної інфраструктури, без якої ефективно ведення сільськогосподарської діяльності, особливо в посушливих і вододефіцитних регіонах, є істотно ускладненим. Із наведених у чинній редакції положень випливає, що бюджетна дотація надається, зокрема, організаціям водокористувачів для відновлення, реконструкції, капітального ремонту насосних станцій, прийнятих в експлуатацію після відповідних робіт, а отже акт безпосередньо пов'язує державну підтримку з технічним відновленням і підтриманням працездатності систем подачі води для аграрного виробництва.

Для умов особливого періоду значення цього Порядку полягає в тому, що він формує спеціальний фінансовий інструмент підтримання стійкості аграрного виробництва, оскільки меліорація, зрошення та діяльність організацій водокористувачів набувають критичного значення для збереження врожайності, адаптації до наслідків руйнування водогосподарської інфраструктури та стабільності продовольчого забезпечення. У цьому сенсі постанова № 1070 є не лише актом бюджетного адміністрування, а й підзаконним засобом реалізації державної аграрної політики, спрямованим на підтримку виробничої

спроможності сільського господарства в умовах воєнних і післявоєнних викликів.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції» від 9 грудня 2021 р. № 1342 у сфері сільськогосподарської діяльності визначає умови надання державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції та механізм використання коштів державного бюджету за бюджетною програмою фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників [127]. Головним розпорядником бюджетних коштів і відповідальним виконавцем бюджетної програми є Мінекономіки, розпорядником нижчого рівня - Український державний фонд підтримки фермерських господарств, а отримувачами коштів виступають сільськогосподарські товаровиробники.

У матеріально-правовому аспекті цей акт урегулює фінансово-забезпечувальні та адміністративно-процедурні відносини, пов'язані з компенсацією витрат агровиробників на страхування, тобто створює механізм зниження страхового навантаження та підвищення їх доступу до страхового захисту. Порядок встановлює коло страхувальників, яким може надаватися підтримка, зокрема вимагає, щоб вони не перебували у процедурі банкрутства, не мали простроченої податкової заборгованості понад шість місяців, були зареєстровані в Державному аграрному реєстрі та не провадили діяльність на тимчасово окупованих територіях, для яких не визначена дата завершення окупації.

Для умов особливого періоду значення цього акта полягає в тому, що він формує спеціальний інструмент забезпечення стійкості аграрного виробництва через підтримку страхування як способу мінімізації виробничих ризиків. Додатково Порядок передбачає, що перелік видів сільськогосподарської продукції та страхових ризиків, щодо яких у відповідному бюджетному періоді здійснюється страхування з державною підтримкою, визначає Мінекономіки залежно від обсягу коштів, передбачених у державному бюджеті, що надає цьому механізму гнучкого й адаптивного характеру. Отже, зазначену постанову

доцільно характеризувати як спеціальний підзаконний акт, що врегульовує бюджетні, страхові та адміністративні відносини у сфері підтримки сільськогосподарських товаровиробників, у тому числі в умовах воєнних і кризових викликів.

Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках» від 15 листопада 2024 р. № 1163-р. визначає у сфері сільськогосподарської діяльності передусім стратегічні, програмно-цільові та організаційно-управлінські засади державної політики, а не безпосередній порядок здійснення окремих виробничих операцій. У чинній редакції операційного плану, оновлений розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2024 р. № 1163» від 20 серпня 2025 р. № 880-р, передбачено сім стратегічних цілей, серед яких: формування державної політики розвитку сільського господарства та сільських територій; забезпечення продовольчої безпеки; забезпечення стійкості сільськогосподарського сектору і підтримка доходів виробників; ефективне використання земель, їх розмінування та проведення земельної реформи; кліматично орієнтоване сільське господарство; модернізація аграрного сектору; створення умов для розвитку сільських територій. Отже, цей акт урегульовує відносини щодо інституційного забезпечення аграрної політики, цифровізації, державної підтримки виробників, земельної політики, розмінування, кліматичної адаптації, інновацій, переробки та сільського розвитку.

У матеріальному вимірі зазначений акт спрямовує публічне адміністрування аграрної сфери на: удосконалення Державного аграрного реєстру та створення інтегрованої системи адміністрування і контролю ІАС; формування Виплатної агенції для своєчасної і цільової державної підтримки виробників; модернізацію лабораторної мережі та системи ідентифікації тварин; удосконалення механізмів підтримки фермерських господарств; цифровізацію у сфері захисту рослин; проведення земельної реформи і розмінування; підготовку

плану адаптації сільського господарства до змін клімату; розвиток переробки, інновацій і стартапів; а також розроблення програмного документа щодо нового підходу до розвитку сільських територій з урахуванням принципів ЄС. Тому з позиції адміністративного права це розпорядження слід характеризувати як спеціальний акт стратегічного планування, який визначає пріоритети, виконавців, строки та індикатори державного впливу на аграрний сектор.

Дослідивши зміст напрямів цієї Стратегії, вважаємо, що їх доцільно скоординувати з огляду на воєнний стан. Для цього є нормативні передумови вже в самій структурі документа, оскільки він прямо оперує категоріями стійкості сільськогосподарського сектору, розмінування земель, відновлення і підтримки виробників, а змінами 2025 року до Стратегії додано акцент на реформування управління водними ресурсами та підвищення ефективності водопостачання і експлуатації зрошувальних систем. Саме тому воєнний стан доцільно інтегрувати в подальше виконання Стратегії через пріоритетизацію заходів щодо гуманітарного розмінування сільськогосподарських земель, відновлення зрошення, підтримки прифронтових і деокупованих територій, страхування воєнних ризиків, аграрної логістики та спеціальної підтримки критично важливих виробників. Таким чином, норми Стратегії мають достатній потенціал для воєнної адаптації, але потребують додаткової координації її операційного плану з режимом воєнного стану та мобілізаційними потребами аграрного сектору.

Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання функціонування інформаційно-комунікаційної системи “Державний аграрний реєстр”» від 13 травня 2025 р. № 549 у сфері сільськогосподарської діяльності визначає насамперед цифрово-адміністративний механізм обліку, ідентифікації та взаємодії держави з виробниками сільськогосподарської продукції. Нею затверджено Порядок ведення та адміністрування інформаційно-комунікаційної системи “Державний аграрний реєстр”, Порядок ведення та адміністрування Державного реєстру виробників сільськогосподарської продукції, а також перелік інформації підсистем (розділів) і перелік відомостей відповідного

реєстру виробників [128]. Отже, зазначений акт урегулює не виробничо-технологічні аспекти аграрної діяльності, а інформаційні, реєстраційні, процедурні та управлінські відносини, через які забезпечується функціонування цифрової інфраструктури аграрного сектору.

У правовому сенсі цей акт створює основу для ідентифікації сільськогосподарських товаровиробників, відображення актуальних відомостей про них, їхні види діяльності, а також для електронної інформаційної взаємодії Державного аграрного реєстру з іншими державними реєстрами, кадастрами та суміжними інформаційними системами. Крім того, через програмні засоби Реєстру забезпечується адміністрування заявок на отримання державної підтримки, а в самому Порядку окремо врегульовано обов'язки користувачів щодо подання достовірної інформації, її своєчасного оновлення та належного користування особистим електронним кабінетом. Таким чином, постанова № 549 формує єдиний цифровий простір публічного адміністрування аграрної сфери.

Для умов особливого періоду значення цього акта полягає в тому, що він забезпечує оперативність, прозорість і адресність державного впливу на аграрний сектор: через Державний аграрний реєстр держава може швидше встановлювати коло отримувачів підтримки, перевіряти релевантні дані та адмініструвати програми допомоги. Це підтверджується і тим, що в пізніших актах Кабінету Міністрів вимога щодо внесення визначених відомостей до Державного аграрного реєстру прямо пов'язується з можливістю отримання бюджетних коштів за аграрними програмами. Отже, норми даної Постанови є спеціальним підзаконним актом цифровізації публічного адміністрування сільськогосподарської діяльності, спрямованим на інформаційне забезпечення державної підтримки, облік виробників та координацію аграрної політики, у тому числі в умовах воєнних і кризових викликів.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку та критеріїв визначення зон ризикованого землеробства» від 4 березня 2026 р. №306 у сфері сільськогосподарської діяльності визначено організаційно-правовий механізм віднесення територій до зон ризикованого землеробства. Даний акт

встановлює механізм і критерії визначення таких зон внаслідок впливу несприятливих природно-кліматичних умов та/або ведення бойових дій, тобто врегульовує відносини щодо офіційної ідентифікації територій, на яких здійснення аграрного виробництва ускладнене або суттєво ризиковане [129]. Значення цього акта полягає в тому, що він створює нормативну основу для диференціації державної аграрної політики залежно від рівня ризику землеробства, а відтак може бути використаний для обґрунтування спеціальних режимів державної підтримки, страхування, кредитування, меліорації, розмінування та інших компенсаційно-підтримувальних заходів щодо сільськогосподарських товаровиробників, які провадять діяльність на відповідних територіях.

Наступною групою нормативно-правових актів, що урегульовують відносини сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду є акти місцевих центральних органів влади та органів місцевого самоврядування.

Важливість прийняття ефективних актів місцевих органів публічної адміністрації у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду полягає в тому, що саме на локальному рівні загальнодержавні пріоритети продовольчої безпеки, стійкості аграрного виробництва та збереження сільських територій набувають конкретного управлінського змісту. На відміну від законів і підзаконних актів центральних органів, регіональні та муніципальні програми дозволяють врахувати специфіку території, структуру агровиробництва, стан інфраструктури, безпекові ризики, ресурсні обмеження та потреби конкретних громад. Саме тому такі акти слід розглядати не як допоміжні документи, а як самостійний рівень адміністративно-правового забезпечення аграрної діяльності, що виконує функції адаптації, конкретизації та адресного ресурсного спрямування державної політики.

Зазначені акти мають різну правову природу й, відповідно, різне функціональне призначення. Наприклад, Комплексна програма розвитку сільського господарства та сільських територій Київської області на 2024–2027 роки є регіональним програмним актом стратегічно-відновлювального типу,

оскільки поєднує питання розвитку власне аграрного виробництва із розвитком сільських територій. **Програма розвитку агропромислового комплексу Житомирської області на 2021–2027 роки** має більш виражений секторальний характер: вона зосереджена на розвитку АПК і містить окремі напрями діяльності та порядок використання коштів обласного бюджету. **Комплексна програма розвитку агропромислового комплексу та сільських територій Івано-Франківської області на 2026–2030 роки** прямо пов'язана з Державною стратегією регіонального розвитку, Стратегією розвитку сільського господарства та сільських територій до 2030 року і Стратегією продовольчої безпеки, а отже виступає регіональним механізмом імплементації загальнодержавних пріоритетів у гірському та територіально диференційованому середовищі.

Окреме місце посідає розпорядження Київської обласної військової адміністрації про затвердження критеріїв визначення підприємств, установ і організацій, які мають важливе значення для забезпечення потреб територіальних громад Київської області в особливий період [130]. На відміну від програмних актів, воно має не розвитковий, а режимно-забезпечувальний характер, оскільки спрямоване на ідентифікацію тих суб'єктів, від безперервного функціонування яких залежить життєзабезпечення громад у особливий період. Для аграрної сфери такі акти мають особливе значення, адже через них може бути опосередковано визначено критично важливі підприємства харчового ланцюга, логістики, зберігання, переробки або іншого аграрного забезпечення територій. Водночас Програма розвитку аграрного сектору та забезпечення продовольчої безпеки Вінницької міської територіальної громади на 2026–2028 роки відображає вже муніципальний рівень аграрного адміністрування: з офіційних матеріалів випливає, що вона зорієнтована на посилення аграрних можливостей громади, створення робочих місць, стабільну роботу господарств, доступ населення до якісної місцевої продукції, а також на розвиток муніципально-приватного партнерства, зокрема в овочівництві та збуті продукції.

На нашу думку, за територіально-функціональним принципом локальні акти у сфері сільськогосподарської діяльності в особливий період доцільно

поділяти на: регіонально-відновлювальні (комплексні програми, які поєднують агровиробництво і розвиток сільських територій); регіонально-секторальні (концентруються на галузевій підтримці та бюджетних інструментах); режимно-критеріальні (спрямовані на визначення суб'єктів, критично важливих для громад в особливий період); муніципально-продовольчі (поєднує аграрний розвиток із локальною продовольчою безпекою громади).

На нашу думку, запропонована класифікація показує, що особливість дії цих актів полягає не лише у їх територіальній обмеженості, а й у різній адміністративній функції: від стратегічного відновлення й галузевого стимулювання до режимного забезпечення стійкості та локального продовольчого самозабезпечення.

Отже, ефективні акти місцевих органів публічної адміністрації у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду є критично важливими, оскільки саме вони забезпечують просторову адресність, регіональну адаптивність і функціональну конкретизацію аграрної політики. У доктринальному аспекті їх доцільно розглядати як самостійний рівень адміністративно-правового регулювання, що поєднує елементи стратегічного планування, ресурсного розподілу, безпекового адміністрування та продовольчої стабілізації відповідної території.

2.3. Адміністративно-правові відносини у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду

Актуальність дослідження адміністративно-правових відносин у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду зумовлена тим, що законодавство України визначає особливий період як час функціонування національної економіки, органів влади, підприємств і організацій, який настає, зокрема, з моменту введення воєнного стану; воєнний стан в Україні введено 24 лютого 2022 року, а його дію продовжено у січні 2026 року. За таких умов

сільськогосподарська діяльність здійснюється не в звичайному господарському режимі, а в межах спеціального правового порядку, за якого держава наділяє органи влади додатковими повноваженнями, допускає тимчасові обмеження прав юридичних осіб, а законодавець ще у березні 2022 року спеціально змінив земельне законодавство для створення умов забезпечення продовольчої безпеки під час воєнного стану. Особлива важливість змісту адміністративно-правових відносин у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду посилюється тим, що продовольча безпека у законодавстві розглядається як захищеність життєвих інтересів людини через гарантований доступ до продуктів харчування, а Кабінет Міністрів України у 2024 році схвалив окрему Стратегію продовольчої безпеки України на період до 2027 року. Крім того, аграрний сектор має системне значення для держави: у 2025 році аграрний експорт України становив 22,6 млрд дол. США, або близько 56% усього експорту країни, а в січні–лютому 2026 року Україна експортувала 9,95 млн тонн сільськогосподарської продукції на 4 млрд дол. США [131], тому належне адміністративно-правове врегулювання цих відносин є важливим одночасно для продовольчої, економічної та національної безпеки держави.

Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук та О. В. Дьяченко зазначають, що адміністративно-правові відносини – це суспільні відносини у сфері державного управління, учасники яких виступають носіями прав і обов’язків, урегульованих нормами адміністративного права [132, с. 50]. Ю. П. Битяк загалом підтримуючи традиційну точку зору адміністративістів щодо ознак адміністративних правовідносин вказує на існування двох найважливіших ознак, притаманних адміністративно-правовим відносинам: з одного боку, вони є формами соціальних відносин, оскільки в них обов’язково беруть участь люди чи їх об’єднання, а з іншого – формами організаційних відносин, у процесі реалізації яких вирішуються завдання управлінської діяльності [132, с. 54; 133].

В. К. Колпаков та О. В. Кузьменко визначають адміністративно-правові відносини як стійкі правові зв’язки між суб’єктами й об’єктами публічного (в

основному – державного) управління, що виникають у результаті дії адміністративно-правових норм [134, с. 34].

І. П. Голосніченко визначає, що адміністративно-правові відносини - це система прав і обов'язків органів державної виконавчої влади, посадових осіб, службовців, громадян та інших суб'єктів [135].

Т. О. Коломоєць адміністративно-правові відносини визначають як суспільні відносини, врегульовані нормами адміністративного права, у яких суб'єкти мають права та обов'язки у сфері забезпечення і захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб органами виконавчої влади й місцевого самоврядування [136].

В. Б. Авер'янов, адміністративно-правові відносини - це врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини публічно-владного характеру, оскільки один із суб'єктів обов'язково має юридично-владні повноваження щодо інших учасників [137].

Р. С. Мельник, В. М. Бевзенко: це вид суспільних відносин, що виникає щонайменше між двома конкретними суб'єктами та регулюється нормами адміністративного права; ключовими серед них вони вважають відносини між суб'єктом публічної адміністрації та приватною особою [138].

В.Г. Чорна визначає адміністративно-правові відносини як суспільні відносини, що виникають на основі норм адміністративного права між суб'єктами адміністративного права, де один суб'єкт наділений владно-управлінськими повноваженнями, а другий є підконтрольним, з метою впливу на поведінку підконтрольного суб'єкта в публічно-правовій сфері [139].

В. В. Галуцько: у широкому розумінні адміністративно-правові відносини - це форма соціальної взаємодії публічної адміністрації та об'єктів публічного управління, що виникає на підставі адміністративно-правових норм для забезпечення прав і свобод людини, а також нормального функціонування суспільства і держави [140].

А. В. Макаренко: адміністративно-правові відносини — це врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, в яких сторони

взаємопов'язані та взаємодіють через реалізацію суб'єктивних прав і обов'язків, установлених і гарантованих адміністративно-правовими нормами [141].

Е. О. Шевченко: адміністративно-правові відносини - це взаємозв'язки, урегульовані адміністративно-правовими нормами на засадах "влада—підпорядкування", що виникають у сфері публічного управління між органами управління та іншими суб'єктами адміністративного права [142].

О. І. Харитонova - це врегульовані адміністративно-правовою нормою суспільні відносини, що складаються у сфері державного управління та адміністративної охорони публічного правопорядку, де один або всі учасники наділені владними повноваженнями, а також правами й обов'язками, які охороняються державою [143].

З урахуванням наведених наукових підходів, вважаємо, що **адміністративно-правові відносини у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду - це врегульовані нормами адміністративного права публічно-владні суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються між суб'єктами публічної адміністрації, сільськогосподарськими товаровиробниками, іншими суб'єктами аграрної діяльності та приватними особами у зв'язку з організацією, забезпеченням, координацією, контролем і обмеженням сільськогосподарської діяльності з метою гарантування продовольчої безпеки, публічного порядку, оборонних потреб держави та захисту прав учасників таких відносин.**

Теоретики права виділяють такі ознаки адміністративних правовідносин: 1) вони виникають, змінюються або припиняються тільки на основі правових норм, які безпосередньо їх породжують (викликають до життя) і реалізуються через них. Між цими явищами існує причинно-наслідковий зв'язок. Немає норми — немає і правовідносини. Вони являють собою певну єдність; 2) суб'єкти правових відносин взаємопов'язані юридичними правами і обов'язками, які в правовій науці прийнято називати суб'єктивними. Цей зв'язок, власне, і є правовідношенням, в рамках якого праву однієї сторони кореспондує (відповідає) обов'язок іншої і навпаки. Їх можна назвати зустрічними. Учасники

правовідносин виступають відносно один одного як уповноважені і правозобов'язані особи, інтереси одного можуть бути реалізовані лише за посередництвом іншого; 3) мають вольовий характер: по-перше, тому, що через норми права в них відбивається державна воля; по-друге, в силу того, що навіть за наявності юридичної норми правовідносини не можуть автоматично виникати і потім функціонувати без волевиявлення його учасників, принаймні одного з них. Необхідний вольовий акт, який дає початок явищу; 4) охороняються державою; 5) відрізняються індивідуалізованістю суб'єктів, суворою визначеністю їх взаємного поводження, персоніфікацією прав і обов'язків. Це не безособовий абстрактний зв'язок, а завжди конкретне відношення «когось» з «кимось» [39, с. 136].

Особливостями адміністративно-правових відносин є: 1) підставою для їх виникнення є норма адміністративного права; 2) вони виникають у сфері публічного управління; 3) є дво- чи багатосторонніми, де однією із сторін обов'язково є суб'єкт владних повноважень; 4) можуть мати примусовий, обмежувальний, заохочувальний характер; 5) складаються із суб'єкта, об'єкта, змісту, юридичних фактів; 6) охороняються державою; 7) захищені адміністративно-правовими засобами, у тому числі й обмежувального характеру; 8) виникають у різних сферах публічного управління, таких як економіка, культура, житлово-комунальне господарство, охорона здоров'я, освіта, внутрішні справи, оборона тощо [139].

Отже, *особливостями адміністративно-правових відносин у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду*, на нашу думку, є:

по-перше, вони мають публічно-владний характер, оскільки обов'язковим їх учасником виступає суб'єкт публічної адміністрації, наділений владно-управлінськими повноваженнями;

по-друге, ці відносини виникають у специфічній сфері аграрного виробництва, що безпосередньо пов'язана із забезпеченням продовольчої безпеки держави;

по-третє, для них характерний особливий правовий режим функціонування, зумовлений умовами особливого періоду, що допускає запровадження додаткових обов'язків, обмежень, заборон і контрольних заходів щодо суб'єктів сільськогосподарської діяльності;

по-четверте, такі відносини вирізняються поєднанням регулятивного та охоронного змісту, адже спрямовані не лише на організацію і координацію аграрної діяльності, а й на охорону публічного порядку, стратегічних ресурсів, земель, урожаю, техніки та іншої критично важливої інфраструктури;

по-п'яте, їх зміст визначається пріоритетом публічного інтересу над приватним, що виявляється у допустимості тимчасового звуження окремих прав суб'єктів господарювання заради оборонних потреб, мобілізаційних завдань і стабільного продовольчого забезпечення населення;

по-шосте, вони характеризуються підвищеним рівнем юридичної відповідальності та адміністративного контролю, оскільки порушення встановленого порядку у цій сфері може створювати загрозу не лише економічній стабільності, а й національній безпеці держави.

У межах сучасної адміністративно-правової доктрини адміністративно-правові відносини у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду доцільно розглядати як складну систему публічно-владних правових зв'язків, що виникають у процесі організації, координації, забезпечення, контролю та охорони аграрного виробництва за умов дії спеціального правового режиму. Такий підхід обумовлений тим, що законодавство України пов'язує особливий період із мобілізацією, воєнним часом та функціонуванням держави, її органів, економіки і суб'єктів господарювання в режимі підвищеної організаційної та правової напруги, а правовий режим воєнного стану, своєю чергою, допускає наділення органів публічної влади додатковими повноваженнями для відвернення загроз державній незалежності, територіальній цілісності та національній безпеці. Саме тому адміністративно-правові відносини у досліджуваній сфері не можуть бути зведені лише до звичайного галузевого управління аграрним сектором: вони набувають режимного,

координаційного, мобілізаційного та безпекового змісту, в якому приватногосподарська діяльність аграрних суб'єктів функціонально підпорядковується публічному інтересу забезпечення продовольчої стабільності, обороноздатності та життєздатності держави.

Елементи адміністративних правовідносин у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду мають класичну конструкцію, тобто їх слід характеризувати через об'єкт, зміст, юридичні факти та суб'єктний склад.

Об'єктом адміністративних правовідносин у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду виступають не лише окремі управлінські дії у сфері сільського господарства, а й ширший комплекс публічно значущих благ та процесів: виробництво сільськогосподарської продукції, використання земель сільськогосподарського призначення, збереження виробничих ресурсів, функціонування логістики, безпечність харчових продуктів, карантин і захист рослин, а також забезпечення продовольчої безпеки держави.

Зміст адміністративних правовідносин у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду доцільно розуміти як систему суб'єктивних публічних прав, юридичних обов'язків, владних повноважень, заборон, обмежень, гарантій та заходів відповідальності, що виникають між суб'єктами публічної адміністрації, аграрними товаровиробниками та іншими учасниками у зв'язку з організацією, здійсненням і контролем аграрної діяльності під час дії воєнного стану та мобілізації. Такий підхід впливає з того, що особливий період законодавчо пов'язаний із функціонуванням національної економіки, органів влади, підприємств і організацій у спеціальному режимі, а правовий режим воєнного стану прямо допускає тимчасові обмеження прав фізичних і юридичних осіб та наділяє військове командування і військові адміністрації додатковими інструментами впливу.

У структурі цього змісту насамперед слід виокремити матеріальний компонент, тобто сукупність основних прав та обов'язків сторін щодо організації аграрного виробництва, забезпечення продовольчої безпеки, використання матеріальних ресурсів і виконання мобілізаційних вимог. Для суб'єктів публічної

адміністрації він полягає у праві й обов'язку формувати та реалізовувати державну аграрну політику, політику у сфері сільського господарства і продовольчої безпеки, визначати порядок функціонування економіки в особливий період, встановлювати мобілізаційні завдання, контролювати мобілізаційну готовність підприємств і координувати використання ресурсів. Водночас Закон України «Про правовий режим воєнного стану» дозволяє військовому командуванню та військовим адміністраціям запроваджувати трудову повинність, використовувати потужності та трудові ресурси підприємств для потреб оборони, змінювати режим їхньої роботи, примусово відчужувати майно, а також обмежувати рух транспортних засобів і проводити огляд вантажів та техніки.

Стосовно аграрних товаровиробників зміст цих правовідносин охоплює, з одного боку, їхні права на здійснення сільськогосподарської діяльності, отримання адміністративних послуг, підтвердження статусу критично важливого або важливого для галузі підприємства, бронювання військовозобов'язаних працівників і захист своїх майнових інтересів, а з іншого - їхні обов'язки дотримуватися мобілізаційних приписів, виконувати встановлені адміністративні режими, не вчиняти дій щодо транспортних засобів і техніки, які перебувають на військовому обліку та можуть бути залучені для доукомплектування Збройних Сил, а також дотримуватися вимог у сфері безпечності харчових продуктів і карантину рослин. Окремо законодавство передбачає для власників майна гарантії компенсації: примусове відчуження майна в умовах воєнного стану здійснюється з повним відшкодуванням його вартості, а положення про військово-транспортний обов'язок регулює також повернення техніки та компенсацію шкоди, завданої її залученням під час мобілізації.

Другим складником є процедурний зміст цих правовідносин, тобто порядок реалізації прав і виконання обов'язків через адміністративні процедури, індивідуальні акти, реєстраційні, дозвільні, контрольні та звітні дії. У цій площині правовідносини проявляються через подання аграрними

підприємствами документів для набуття статусу критично важливих, оформлення відстрочки для заброньованих працівників, взаємодію з територіальними центрами комплектування, реєстрацію техніки, надання відомостей про неї, проходження перевірок, а також виконання приписів контролюючих органів. У сфері аграрного виробництва важливим є те, що Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [144] регулює відносини між органами виконавчої влади, операторами ринку та споживачами, а Закон України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я тварин та благополуччя тварин» [145] визначає правові й організаційні засади перевірки дотримання операторами ринку законодавства про харчові продукти, корми, здоров'я та благополуччя тварин. Держпродспоживслужба як центральний орган виконавчої влади реалізує політику у сферах безпечності харчових продуктів, карантину та захисту рослин, реєстрації машин в агропромисловому комплексі, державного нагляду в АПК і якості зерна, тому саме через її компетенцію значна частина процедурного змісту досліджуваних правовідносин набуває конкретного адміністративно-правового оформлення.

Третім елементом є охоронно-гарантійний зміст цих правовідносин. Він виявляється в тому, що держава не лише встановлює для учасників аграрної сфери додаткові обов'язки та обмеження, а й закріплює певні юридичні гарантії: за працівниками, залученими до суспільно корисних робіт, зберігається попереднє місце роботи; власники примусово відчуженого майна мають право на відшкодування його вартості; у сфері військово-транспортного обов'язку передбачено компенсацію шкоди, завданої залученням техніки; законодавство про мобілізацію також містить окремий розділ про відповідальність за порушення мобілізаційного законодавства. Отже, зміст цих правовідносин не зводиться лише до наказового владного впливу, а охоплює баланс публічного інтересу і правових гарантій приватних учасників, хоча в умовах особливого

періоду пріоритет, безумовно, належить захисту держави, оборони та продовольчої безпеки.

Узагальнюючи, зміст адміністративних правовідносин у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду слід визначати як комплекс владно-організаційних, регулятивних, контрольних, мобілізаційних, охоронних і гарантійних прав та обов'язків, через які забезпечуються безперервність аграрного виробництва, продовольча безпека, виконання оборонних завдань, належне використання техніки, трудових ресурсів і майна, а також захист прав учасників цих відносин у межах, допустимих правовим режимом воєнного стану. Саме така конструкція дає підстави розглядати їх як особливий різновид адміністративних правовідносин із підвищеним рівнем імперативності, процедурної формалізації та функціональної спрямованості на публічний інтерес.

Наступним структурним елементом є юридичні факти, що породжують, змінюють або припиняють такі відносини. Це, насамперед, введення воєнного стану, оголошення мобілізації, видання нормативних і індивідуальних актів органів публічної адміністрації, набуття підприємством статусу такого, що має важливе або критично важливе значення, а також включення транспортних засобів і техніки до механізму військово-транспортного обов'язку.

Центральне місце у структурі цих правовідносин посідають суб'єкти публічної адміністрації, оскільки саме вони забезпечують організаційне та владне оформлення функціонування аграрної сфери в особливий період. На загальнодержавному рівні визначальна роль належить:

Кабінету Міністрів України, який відповідно до законодавства про мобілізаційну підготовку та воєнний стан забезпечує координацію функціонування економіки, органів виконавчої влади та мобілізаційних механізмів

Міністерству економіки, довілля та сільського господарства України повноваження та компетенцію якого у сфері сільськогосподарської діяльності доцільно розглядати як поєднання галузево-аграрної, продовольчо-безпекової та

мобілізаційно-координаційної компетенції. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства» це міністерство є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізацію державної аграрної політики, державної політики у сфері сільського господарства та з питань продовольчої безпеки держави; окремо в його функціональному полі перебувають рослинництво, тваринництво, рибне господарство, насінництво й охорона прав на сорти рослин, гідротехнічна меліорація земель, захист і карантин рослин, органічне виробництво, агрострахування, а також моніторинг індикаторів продовольчої безпеки [146].

В умовах особливого періоду компетенція цього міністерства істотно розширюється через його економіко-мобілізаційний блок. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» покладає на центральний орган, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері економічного розвитку, методологічне та методичне забезпечення мобілізаційної підготовки національної економіки, координацію мобілізаційного планування, підготовку проекту мобілізаційного плану національної економіки на особливий період, узагальнення потреб Збройних Сил та інших військових формувань і розроблення мобілізаційних завдань з урахуванням економічних можливостей держави, а також контроль за станом мобілізаційної готовності економіки та підприємств, яким встановлено мобілізаційні завдання. Крім того, як «інший центральний орган виконавчої влади» у своїй галузі міністерство розробляє мобілізаційні плани і програми у відповідній сфері управління, визначає можливості аграрного сектору щодо задоволення потреб сил оборони, національної економіки та життєдіяльності населення в особливий період, забезпечує виконання мобілізаційних планів і доводить мобілізаційні завдання до підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління або залучаються ним до виконання таких завдань.

У прикладному вимірі це означає, що саме міністерство виступає ключовим адміністративним центром забезпечення стійкості аграрного сектору під час

війни: у лютому 2026 року йому було передано у повне державне адміністрування Державний аграрний реєстр. Через ДАР міністерство розвиває цифрові механізми підтвердження статусу активного сільгоспвиробника та доступу до програм підтримки [128]. У квітні 2026 року за ініціативою даного міністерства було реалізовано рішення уряду щодо підвищеної компенсації вартості сільгосптехніки для аграріїв прифронтових громад, а в межах режиму мобілізації та воєнного стану бере участь у процедурах визначення важливих для галузей національної економіки підприємств і забезпечує сервіс бронювання працівників для критично важливих підприємств. Відтепер: аграрії, у яких 80% і більше земель розташовані на територіях бойових дій, можуть отримати компенсацію 40% вартості агротехніки та обладнання (без ПДВ) українських виробників; для інших сільгосптоваровиробників продовжує діяти можливість отримати компенсацію 25% вартості техніки. У програмі можуть взяти участь аграрії, які зареєстровані в Державному аграрному реєстрі та працюють у громадах, визначених у наказі Міністерства розвитку громад та територій «Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією» [147; 148].

Додатково організаційно-кадровий вплив міністерства поширюється і на Держпродспоживслужбу, що має значення для реалізації державної політики у сферах безпечності харчових продуктів, карантину та захисту рослин.

Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів доцільно розглядати як центральний орган виконавчої влади зі спеціальною контрольно-наглядовою компетенцією в аграрній сфері, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України [149]. Відповідно до чинного Положення про Держпродспоживслужбу вона реалізує державну політику у галузі ветеринарної медицини, у сферах безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, карантину і захисту рослин, ідентифікації та реєстрації тварин, насінництва та розсадництва, реєстрації та обліку машин в агропромисловому комплексі, державного нагляду

в АПК, контролю за якістю зерна та продуктів його переробки, а також радіаційного контролю сільськогосподарської продукції і харчових продуктів.

У сфері сільськогосподарської діяльності це означає, що Держпродспоживслужба має повноваження здійснювати державний контроль, реєстраційні, сертифікаційні, дозвільні та наглядові дії щодо операторів ринку, аграрних товаровиробників, обігу харчових продуктів, кормів, насіння, тварин, рослин і сільськогосподарської техніки. Закон України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я тварин та благополуччя тварин» прямо визначає, що державний контроль здійснюється з метою перевірки дотримання операторами ринку законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я тварин та благополуччя тварин [145], а Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» регулює відносини між органами виконавчої влади, операторами ринку і споживачами та встановлює порядок забезпечення безпечності харчових продуктів [144].

В умовах особливого періоду компетенція цього органу набуває посиленого публічно-безпекового значення, оскільки саме через нього держава забезпечує безпечність харчового ланцюга, фітосанітарну й епізоотичну стабільність, придатність аграрної продукції до обігу та захист продовольчої безпеки. За чинних умов воєнного стану більшість перевірок бізнесу обмежено, однак Держпродспоживслужба офіційно роз'яснює, що має право проводити позапланові заходи державного нагляду за наявності загрози, яка може негативно вплинути на життя і здоров'я людей; отже, її компетенція в особливий період поєднує регулятивну, контрольну, превентивну та охоронну функції.

Отже, Держпродспоживслужба у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади, компетенція якого охоплює реалізацію державної політики, здійснення державного контролю та застосування адміністративно-правових засобів у сферах безпечності харчових продуктів, ветеринарної медицини,

карантину і захисту рослин, насінництва, обігу аграрної продукції, якості зерна, реєстрації машин в АПК та інших суміжних напрямів з метою гарантування продовольчої безпеки, захисту здоров'я населення і стабільності аграрного виробництва держави.

У системі органів публічної адміністрації Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру доцільно характеризувати як центральний орган виконавчої влади зі спеціальною земельно-кадастровою, геоінформаційною та контрольно-наглядовою компетенцією, правовий статус якого має безпосереднє значення для забезпечення сільськогосподарської діяльності. Положення про Держгеокадастр визначає його основні завдання через реалізацію державної політики у сферах національної інфраструктури геопросторових даних, топографо-геодезичної і картографічної діяльності, земельних відносин та Державного земельного кадастру, а Земельний кодекс України деталізує його повноваження як органу, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин: участь у програмах регулювання земельних відносин, проведення моніторингу земель та охорони земель, ведення й адміністрування Державного земельного кадастру, участь у територіальному плануванні, організацію державного контролю за використанням та охороною земель, удосконалення земельного обліку і звітності, а також розпорядження землями державної власності лише в межах, прямо визначених законом [150]. Водночас Закон України «Про Державний земельний кадастр» закріплює, що саме цей центральний орган забезпечує ведення та адміністрування кадастру, є його держателем, здійснює державну реєстрацію земельних ділянок, обмежень у їх використанні та меліоративних мереж, веде поземельні книги і надає відповідні витяги та відомості.

У сфері сільськогосподарської діяльності компетенція Держгеокадастру має насамперед земельноресурсний і охоронний характер, оскільки стосується правового режиму сільськогосподарських земель як просторової та ресурсної основи аграрного виробництва. Реалізація цієї компетенції через територіальні органи та державних інспекторів охоплює контроль за дотриманням земельного

законодавства щодо використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, ведення державного обліку земель, дотримання порядку набуття і реалізації прав на землю, виконання землеустрою, збереження та відтворення родючості ґрунтів, відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва, а також застосування адміністративно-правових засобів реагування - приписів, актів перевірок, протоколів про адміністративні правопорушення, розрахунку шкоди та звернення до суду. Саме тому Держгеокадастр виконує не виробничу, а забезпечувальну публічно-адміністративну функцію, спрямовану на гарантування законності землекористування, збереження придатності земель сільськогосподарського призначення та стабільності земельно-правового режиму аграрної діяльності.

В умовах **особливого періоду**, зміст якого законодавство пов'язує з мобілізацією, воєнним часом і функціонуванням держави у спеціальному режимі, компетенція Держгеокадастру набуває додаткового публічно-безпекового значення, оскільки через нього забезпечується юридична визначеність земельних прав, безперервність кадастрових і землеустроєвих процедур та придатність земельного ресурсу до використання для потреб продовольчої безпеки. Це особливо виразно проявилось після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану та пов'язаних із ним урядових рішень, зокрема постанови «Про внесення змін до Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів», яка адаптувала типові орендні та документаційні процедури до воєнного часу, передбачила електронну форму окремих дій і встановила обов'язок Держгеокадастру та його територіальних органів вносити документацію із землеустрою та оцінки земель до системи електронного документообігу у скорочені строки. Водночас після земельної реформи 2021 року Держгеокадастр і його територіальні органи втратили значну частину повноважень щодо розпорядження землями державної власності

сільськогосподарського призначення, що дає підстави стверджувати: у період дії воєнного стану цей орган виступає передусім не як розпорядник земельного фонду, а як сервісно-кадастровий, інформаційно-аналітичний і контрольно-процедурний суб'єкт публічної адміністрації, від належного функціонування якого залежить законне, оперативне і безперервне використання сільськогосподарських земель.

Наступним суб'єктом є Державне агентство України з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм, яке посідає самостійне місце в системі центральних органів виконавчої влади як орган, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра економіки, довкілля та сільського господарства. Державне агентство України з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм здійснює реалізацію державної політики у сегментах аграрної сфери, що мають стратегічне значення для продовольчої безпеки, водозабезпечення та експлуатації меліоративної інфраструктури.

У доктринальному вимірі компетенцію цього агентства доцільно розуміти як нормативно визначену сукупність предметів відання, функцій, владних повноважень, організаційних засобів та юридичних форм діяльності, через які забезпечується публічне управління у відповідній частині аграрного сектору. Предметна компетенція Держрибагентства охоплює реалізацію державної політики у сферах рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, регулювання рибальства, продовольчого забезпечення, гідротехнічної меліорації земель, а також експлуатації державних водогосподарських об'єктів комплексного призначення та міжгосподарських зрошувальних і осушувальних систем [151]. Отже, в межах системи органів публічної адміністрації Держрибагентство є органом міжсекторальної аграрно-ресурсної компетенції, оскільки поєднує у своїй діяльності рибогосподарський, меліоративний, інфраструктурний і продовольчий компоненти державного управління.

Зміст владних повноважень агентства засвідчує, що його компетенція не зводиться до програмно-координаційної діяльності. Держрибагентство здійснює державний нагляд (контроль) у галузі охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, контролює дотримання правил рибальства й лімітів спеціального використання водних біоресурсів, встановлює у визначеному порядку заборону вилову, видає, переоформлює та анулює документи дозвільного характеру у галузі рибного господарства, а також розподіляє ліміти спеціального використання водних біоресурсів на квоти добування. Поряд із цим агентство бере участь у заходах із контролю якості та безпеки продуктів рибальства і харчової продукції, а також у заходах із нарощування експортного потенціалу рибної галузі, що прямо виводить його діяльність у площину забезпечення стабільності аграрного ринку та продовольчого обігу [151].

Особливого значення у контексті сільськогосподарської діяльності набуває меліоративний блок компетенції агентства. Закон України «Про меліорацію земель» [152] визначає меліорацію як комплекс заходів, спрямованих на регулювання водного, теплового, повітряного і поживного режиму ґрунтів, а окремо підкреслює значення меліоративних заходів для використання земель у сільськогосподарських цілях. Водночас Положення про Держрибагентство конкретизує, що орган реалізує державну політику у сфері гідротехнічної меліорації земель, бере участь у розробленні та виконанні державних програм меліорації, проводить інвентаризацію і паспортизацію загальнодержавних та міжгосподарських меліоративних систем, затверджує правила їх експлуатації, встановлює режим експлуатації загальнодержавних меліоративних систем, забезпечує запобігання аваріям на гідротехнічних спорудах, здійснює моніторинг меліоративного стану земель та виконує функції державного замовника і замовника будівництва (реконструкції) відповідних об'єктів [151]. Це дає підстави стверджувати, що в аграрно-правовому механізмі держави Держрибагентство виконує функцію інституційного забезпечення водної стійкості сільськогосподарського виробництва.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» прямо встановлює, що Кабінет Міністрів України та інші органи державної влади в умовах воєнного стану здійснюють свої повноваження на підставі Конституції та законів України, а Кабінет Міністрів, зокрема, організовує та здійснює керівництво центральними й іншими органами виконавчої влади в умовах воєнного стану. Крім того, військове командування разом із військовими адміністраціями може із залученням органів виконавчої влади запроваджувати заходи щодо посилення охорони об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, а органи державної влади, підприємства, установи й організації зобов'язані сприяти діяльності військового командування та військових адміністрацій у здійсненні заходів правового режиму воєнного стану. За такої моделі Держрибагентство функціонує як спеціалізований галузевий центральний орган виконавчої влади, діяльність якого в особливий період інтегрується у ширший оборонно-безпековий механізм держави.

Організаційно-правова спроможність агентства діяти в особливий період забезпечується також його внутрішньою владною автономією у межах закону. Держрибагентство видає накази організаційно-розпорядчого характеру, діє безпосередньо та через територіальні органи, має право безоплатно одержувати від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій інформацію, документи та матеріали, необхідні для виконання покладених завдань. Таким чином, компетенція Держрибагентства в особливий період набуває рис оперативно-адміністративної, координаційної та мобілізаційно-забезпечувальної компетенції одночасно.

Підсумовуючи, слід зазначити, що повноваження та компетенція Державного агентства України з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм в умовах особливого періоду мають складну комплексну природу. У звичайних умовах цей орган виступає спеціалізованим центральним органом виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері рибного господарства, продовольчого забезпечення, меліорації та експлуатації водогосподарської інфраструктури; натомість в умовах особливого

періоду його компетенція функціонально переорієнтовується на забезпечення мобілізаційної готовності відповідних галузей, безперервності роботи критично важливих меліоративних і рибогосподарських систем, збереження продовольчого потенціалу та виконання завдань, необхідних для оборони держави і життєзабезпечення населення. Саме в цьому виявляється його особливий адміністративно-правовий статус як органу, що поєднує галузеве управління аграрними ресурсами з обов'язком діяти в логіці загальнодержавної оборонної мобілізації.

У системі публічного управління сільськогосподарською діяльністю в умовах особливого періоду повноваження місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування набувають спеціального функціонального режиму, за якого звичайна галузева компетенція поєднується з мобілізаційними, оборонними та життєзабезпечувальними завданнями. Отже, для аграрної сфери особливий період означає не скасування звичайної компетенції місцевих публічних органів, а її перебудову відповідно до потреб оборони держави, збереження продовольчого потенціалу, раціонального використання земельних ресурсів та підтримання безперервності місцевого господарського обігу.

Місцеві органи виконавчої влади, насамперед обласні та районні державні адміністрації, є базовими суб'єктами державного управління на відповідній території, оскільки саме вони здійснюють виконавчу владу в областях і районах та реалізують також делеговані відповідними радами повноваження. Їх загальна компетенція охоплює питання соціально-економічного розвитку, бюджету, майна, підприємництва, промисловості й сільського господарства, а також взаємодію з органами місцевого самоврядування. У спеціально аграрному вимірі істотне значення мають повноваження місцевих державних адміністрацій щодо розроблення та виконання програм соціально-економічного розвитку, підготовки пропозицій до державних цільових програм розвитку відповідних галузей, а також повноваження у сфері використання та охорони земель, зокрема розроблення програм раціонального використання земель, підвищення родючості ґрунтів та розпорядження землями державної власності відповідно до

закону [153]. Саме через ці правові інструменти місцеві органи виконавчої влади забезпечують публічне адміністрування сільськогосподарської діяльності на регіональному та субрегіональному рівнях.

Органи місцевого самоврядування реалізують аграрно значущу компетенцію переважно через представницькі ради та їх виконавчі органи. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» відносить до відання сільських, селищних і міських рад затвердження програм соціально-економічного розвитку, встановлення місцевих податків і зборів, вирішення питань регулювання земельних відносин, затвердження ставок земельного податку, а також прийняття рішень щодо здійснення виконавчим органом ради державного контролю за використанням та охороною земель [154]. Виконавчі органи рад, своєю чергою, готують відповідні програми розвитку, забезпечують збалансований розвиток території, ефективне використання природних, трудових і фінансових ресурсів, управляють комунальним майном у межах, визначених радою, та готують пропозиції щодо земельного податку, плати за користування природними ресурсами і вилучення чи надання земель територіальній громаді.

В умовах особливого періоду компетенція місцевих органів виконавчої влади істотно розширюється за рахунок мобілізаційного компонента. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» вони беруть участь у формуванні показників мобілізаційного плану, розробляють мобілізаційні плани і програми, здійснюють методичне забезпечення мобілізаційної підготовки органів місцевого самоврядування, планують і контролюють переведення економіки адміністративно-територіальних одиниць на функціонування в умовах особливого періоду, визначають можливості територій щодо задоволення потреб Збройних Сил України та забезпечення життєдіяльності населення, доводять мобілізаційні завдання до органів місцевого самоврядування і підприємств, організовують бронювання військовозобов'язаних та забезпечують функціонування системи військового обліку [40]. Для аграрної сфери це означає, що саме місцевий рівень виконавчої влади набуває ключової координаційної ролі у забезпеченні роботи

сільськогосподарських підприємств, логістики, ресурсного постачання, використання земельних ділянок, техніки, будівель і споруд для потреб оборони та продовольчого забезпечення.

Не менш суттєвим є й мобілізаційне навантаження на органи місцевого самоврядування. Ст. 18 названого Закону покладає на виконавчі органи сільських, селищних і міських рад обов'язок планувати, організовувати і забезпечувати мобілізаційну підготовку та мобілізацію на території відповідних населених пунктів, розробляти мобілізаційні плани, забезпечувати виконання мобілізаційних завдань підприємствами, переводити їх на роботу в умовах особливого періоду, здійснювати контроль за мобілізаційною підготовкою та резервом матеріально-технічних і сировинних ресурсів, забезпечувати оповіщення, прибуття громадян і транспортних засобів, а також вести персонально-первинний військовий облік і бронювання військовозобов'язаних [40]. У площині сільськогосподарської діяльності це означає, що територіальні громади стають безпосередніми виконавцями локального мобілізаційного забезпечення аграрного виробництва, особливо в частині комунальних підприємств, земельних ресурсів, матеріально-технічних запасів та трудового потенціалу. Відтак сільськогосподарська компетенція органів місцевого самоврядування в особливий період трансформується з переважно самоврядної у змішану самоврядно-мобілізаційну модель.

Специфіку правового режиму воєнного стану становить те, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування продовжують здійснювати свої повноваження на підставі Конституції та законів України, однак у місцевостях, де це необхідно, можуть утворюватися військові адміністрації. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає, що військові адміністрації населених пунктів здійснюють делеговані повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування, а за рішенням Верховної Ради України начальник військової адміністрації може здійснювати повноваження сільської, селищної, міської ради, її виконавчого комітету та голови; аналогічно обласні й районні військові адміністрації можуть перебирати

повноваження відповідних рад та управління об'єктами спільної власності територіальних громад [35]. Крім того, у період воєнного стану закон прямо допускає прийняття військовими адміністраціями рішень щодо податкових пільг зі сплати плати за землю на територіях, де відповідні ради тимчасово не здійснюють свої повноваження, а також спрощує вимоги до оприлюднення проектів актів та застосування процедур державної допомоги і регуляторної політики. Отже, в умовах воєнного стану аграрна компетенція місцевого рівня може не лише модифікуватися, а й інституційно переміщуватися від органів місцевого самоврядування до військових адміністрацій.

Таким чином, повноваження та компетенція місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду мають комплексну та динамічну природу. У звичайному режимі вони охоплюють управління соціально-економічним розвитком територій, регулювання земельних відносин, використання природних ресурсів, управління майном, місцеве податкове регулювання та організацію діяльності комунального сектору; натомість в особливий період до цього змісту додаються мобілізаційне планування, ресурсне забезпечення оборони, бронювання трудових ресурсів, переведення місцевої економіки на функціонування в умовах воєнного часу, а за певних умов - заміщення самоврядних інститутів військовими адміністраціями. Саме тому адміністративно-правовий статус цих органів у досліджуваній сфері доцільно визначати як багаторівневу систему публічного управління аграрними, земельними, матеріальними та людськими ресурсами, спрямовану на одночасне забезпечення продовольчої безпеки, обороноздатності та життєстійкості територіальних громад.

Не менш важливими учасниками є аграрні товаровиробники, які у цих правовідносинах виступають, з одного боку, адресатами владно-організаційного впливу, а з іншого - безпосередніми носіями функції практичного забезпечення продовольчої безпеки держави. Законодавство використовує широку модель такого суб'єкта: сільськогосподарським товаровиробником визнається юридична

або фізична особа, що виробляє сільськогосподарську продукцію; окремими законодавчими формами організації аграрної діяльності є фермерські господарства та сільськогосподарські кооперативи. В умовах особливого періоду правовий статус цих суб'єктів ускладнюється тим, що вони не лише реалізують свободу господарювання, а й вступають у численні адміністративно-правові зв'язки щодо отримання адміністративних послуг, доступу до державної підтримки, дотримання контрольних і безпекових вимог, проходження процедур бронювання військовозобов'язаних працівників, а також підтвердження свого значення для галузей національної економіки. Саме тому аграрний товаровиробник у цих відносинах має змішаний функціональний статус: він є одночасно суб'єктом господарювання, носієм адміністративних прав, виконавцем публічно значущих завдань і, за певних умов, об'єктом посиленого державного контролю.

До кола інших учасників адміністративно-правових відносин у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду належать ті суб'єкти, без яких неможливе належне ресурсне, кадрове, територіальне та логістичне забезпечення аграрного виробництва. Передусім йдеться про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, які виконують завдання у сфері мобілізаційної підготовки і мобілізації та беруть участь у механізмі залучення транспортних засобів і техніки за лімітами вилучення. Саме тому для аграрних підприємств і товаровиробників важливого значення набувають адміністративні процедури, пов'язані з обліком, передачею та використанням техніки в межах військово-транспортного обов'язку. Крім того, учасниками цих відносин є органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації, підприємства інфраструктурного та логістичного характеру, а також громадяни - власники транспортних засобів і працівники аграрної сфери, якщо їхні дії або майно включаються до публічно-обов'язкових механізмів забезпечення особливого періоду.

Отже, суб'єктний склад таких правовідносин є багаторівневим, міжгалузевим і функціонально диференційованим, а участь у ньому визначається

не формальною належністю до аграрної сфери, а мірою включеності конкретного суб'єкта у виконання завдань продовольчого, мобілізаційного та безпекового характеру.

2.4. Місце правосвідомості і правової культури суб'єктів публічного адміністрування у механізмі адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду

У сучасних умовах особливого періоду адміністративно-правове регулювання сільськогосподарської діяльності не може розглядатися виключно крізь призму нормативно визначених повноважень, процедур та організаційно-правових механізмів діяльності суб'єктів публічного адміністрування. Його ефективність значною мірою залежить також від ціннісних засад правозастосування, рівня правосвідомості та правової культури тих суб'єктів, які реалізують владно-управлінські функції у сфері аграрного виробництва, продовольчої безпеки, земельних відносин і ресурсного забезпечення держави. Саме тому правосвідомість і правова культура суб'єктів публічного адміністрування доцільно розглядати як внутрішній аксіологічний елемент адміністративно-правового регулювання, що визначає не лише формальну законність управлінських рішень, а й їх змістовну спрямованість на забезпечення публічного інтересу, балансу прав і обов'язків учасників аграрних правовідносин, дотримання принципів справедливості, добросовісності та пропорційності. У зв'язку з цим дослідження зазначеної проблематики має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки дозволяє виявити вплив ціннісно-правових чинників на якість публічного адміністрування сільськогосподарської діяльності в умовах підвищених безпекових, мобілізаційних і продовольчих викликів.

Правосвідомість і правова культура суб'єктів публічного адміністрування в досліджуваній сфері мають розглядатися не як другорядні соціально-

психологічні явища, а як самостійний ціннісний компонент адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду. Саме через рівень правового усвідомлення, ставлення до змісту правових приписів, розуміння меж дискреції, пріоритетів публічного інтересу та стандартів службової поведінки визначається реальна якість владно-управлінського впливу у сфері аграрного виробництва, продовольчого забезпечення, використання земельних і матеріальних ресурсів. В умовах особливого періоду, коли адміністративно-правове регулювання набуває підвищеної імперативності, а управлінські рішення безпосередньо впливають на продовольчу безпеку, обороноздатність і життєстійкість держави, недостатній рівень правосвідомості та правової культури суб'єктів публічного адміністрування може призводити не лише до формальних порушень законності, а й до істотної деформації самого механізму публічного управління. Саме тому аналіз цих категорій дає можливість поглибити розуміння внутрішніх аксіологічних засад адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності та визначити їх значення для належної реалізації функцій держави в умовах особливого періоду.

Теоретики права відзначають, що свідомість суб'єктів адміністративних правовідносин повинна бути орієнтована на правові принципи, які знаходяться в основі ефективної роботи всієї системи правового регулювання. З-поміж іншого, ключовим принципом для держави стає ідея про те, що свобода кожної людини мусить бути обмежена, але не більше, ніж це потрібно для гарантування рівного ступеня свободи для всіх; при цьому особистість завжди необхідно визнавати кінцевою метою діянь, її не можна використовувати як засіб для досягнення своїх цілей [155, с. 289].

Правосвідомість в широкому розумінні прийнято розуміти як сукупність поглядів, теорій, уявлень і почуттів людей щодо чинного та бажаного права і правопорядку. В такому розумінні правосвідомість доцільно розглядати як особливу форму відображення особою специфічних закономірностей функціонування права та правопорядку як матеріальної дійсності, що включає

інтелектуальні, емоційні та вольові процеси й стани (правові знання, переконання, почуття тощо). Правосвідомість взаємопов'язана з правовою культурою [156, с.39].

Правосвідомість – це особливий елемент дійсності. Головна риса, яка притаманна правосвідомості та ставить її на особливе місце серед всіх інших явищ правової дійсності, полягає в тому, що вона, так би мовити, “чиста”, хоча й специфічна (за предметом і деякими іншими особливостями) форма суспільної свідомості [157, с.35].

Сутність феномена «правосвідомість» вчені визначають як специфічну форму суспільної свідомості, систему відображення правової дійсності у поглядах, теоріях, концепціях, почуттях, уявленнях людей про право, його місце та роль щодо забезпечення свободи особи та інших загальнолюдських цінностей [158, с. 164]; систему понять, поглядів, уявлень і почуттів чинного або бажаного юридичного права, а також діяльності, пов'язаної з цим правом [106, с. 90]. Впливу феномена правосвідомості на стан ефективності норм адміністративного права передбачає осмислення справжньої, безумовної реальності права у свідомості людини, в нашому випадку – як представників публічної влади, що уособлюють публічні інтереси, так й інших, у т. ч. пересічних громадян, які керуються переважно власними приватними інтересами. Розгортання онтології правосвідомості цих суб'єктів на тлі нашої свідомості (вчених) чи самих цих суб'єктів через опис сутностей, понять, які їх ідентифікують, через сукупність (систему) обов'язкових ознак, принципи дії і класифікаційні розподіли, а також низка інших когнітивних засобів виключає поширення небезпечних для суспільства ілюзій відносно права, видимості та несправжності того, що номінують правовим [164, с.70].

С.І. Бевз наголошує, що питання правосвідомості не є новими для юридичної науки в цілому та науки адміністративного права зокрема. правосвідомість – важливий фактор, який впливає на функціонування механізму адміністративно-правового регулювання державного управління у сфері господарської діяльності. Вона є внутрішнім, інтелектуальним складником

суб'єкта, тому не має якості регулятора суспільних відносин. Утім застосування відповідного механізму буде ефективним за умови наявності правомірної правосвідомості у суб'єктів та учасників такого регулювання як державного, так і приватного сектора економіки – такої, що базується на засадах демократичної, правової держави, громадянського суспільства [159, с.67].

Т.О. Коломоець, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, С.В. Ківалов правосвідомість розглядають як одну з функціональних складових частин механізму адміністративно-правового регулювання [136, с. 31; 160, с.72], як елемент (засіб) механізму адміністративно-правового регулювання [161, с. 38].

Н.І. Бровко правосвідомість визначають як багатогранне поняття, яке визначається, зокрема, як сукупність раціональних норм, які не тільки відображають усвідомлення правової дійсності, але й впливають на неї, формуючи готовність особистості до правової поведінки [162, с. 3]. З одного боку, право впливає на правосвідомість, з іншого – правосвідомість – на формування права [6, с. 94]; правосвідомість, з одного боку, виступає як об'єкт впливу права, а з іншого – є орієнтиром у межах встановленого правового режиму. Правосвідомість як форма або область свідомості відображає правову дійсність у формі юридичних знань і оціночних відношень до права і практики його реалізації, правових настанов і ціннісних орієнтацій, що регулюють поведінку (діяльність) людей в юридично значимих ситуаціях [163, с. 95]. Отже, правосвідомість – це ідейна основа внутрішнього переконання особи і регулятор її поведінки в межах закону [159].

С.В. Шахов, правосвідомість суб'єктів адміністративних правовідносин визначає як динамічний аспект їхньої правової культури, що виявляється у правовій діяльності та має наслідком правові акти (діяння/рішення). Первинне джерело і носій правосвідомості – виключно індивід, а група (колектив) людей виступають носіями сукупності правосвідомостей її членів, відображають та узагальнюють їхні спільні риси осмисленого відношення до права [164, с.72].

С.В. Шахов акцентує увагу, що двоїстість правосвідомості – ключ до розуміння дії елементів її різновидів (рівнів) на ефективність норм

адміністративного права. Власне психологія як підсистема правосвідомості виявляє індикатори поведінки пересічних громадян. Побутовий рівень правосвідомості більшості громадян у будь-якій державі об'єктивно зумовлений соціальним устроєм – розподілом праці, дією законів ринкової економіки щодо витрачання часу та інших наявних ресурсів, а також біологічними, соціальними та іншими закономірними чи випадковими (у т. ч. тими, які сприймаються так в силу нерозуміння їхньої закономірності) обставинами. Об'єктивно також те, що кожна людина вступає в правовідносини, прагнучи досягти поставлених цілей, проте далека, як правило, від повного, належного і всебічного, тобто професійного, усвідомлення змісту норм права, якими врегульовано такі відносини. Психологічно людина вибудовує реакції та ухвалює рішення на підставі залишкових уявлень про право, яке її стосується в конкретній життєвій ситуації. Рівня якісно глибокої інтелектуальної діяльності такі реакції не сягають, а виявляє себе людина тільки як суб'єкт чуттєво, емоційно, а, врешті, інтуїтивно сприймаючий право свого повсякденного життя і моментів серйозних життєвих викликів. В обох випадках пересічні громадяни – уособлення побутового рівня правосвідомості, власне її психологічного виміру. Дієвість та ефективність норм адміністративного права відносно цих громадян залежить цілковито або майже повністю від професійності та добросовісності посадової особи органів публічної влади, яка відповідні правові норми застосовує. Фактично роботу з підтримання правопорядку у відносинах з юридично невідповідними громадянами виконує держава в особі її органів і посадових осіб, що висуває особливо високі вимоги до його рівня правосвідомості, звідси, яка повинна бути на високому, професійному рівні [164, с.71].

Узагальнюючи наведені наукові підходи, вважаємо, що *правосвідомість в адміністративному праві* доцільно визначати як *специфічну форму правової свідомості, що відображає ставлення суб'єктів до норм адміністративного права, принципів публічного адміністрування, законності, публічного інтересу та практики реалізації владно-управлінських повноважень.*

Правосвідомість в розумінні теорії адміністративного права охоплює систему правових знань, оцінок, переконань, уявлень, настанов і ціннісних орієнтацій, які формують внутрішню готовність суб'єкта діяти відповідно до вимог адміністративно-правових норм. У цьому значенні правосвідомість в адміністративному праві виступає внутрішнім ідейно-ціннісним чинником ефективності адміністративно-правового регулювання, оскільки впливає на характер правозастосування, межі дискреції, вибір адміністративних рішень і рівень дотримання принципів справедливості, добросовісності та пропорційності.

Отже, **правосвідомість суб'єктів адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності** слід розуміти як *систему правових знань, ціннісних уявлень, переконань, оцінок і настанов суб'єктів публічного адміністрування, що реалізують владно-управлінські повноваження у сфері аграрного виробництва, продовольчої безпеки, земельних відносин та ресурсного забезпечення держави, і визначають їхнє ставлення до змісту адміністративно-правових норм та практики їх реалізації.*

Такий вид правосвідомості виявляється у здатності цих суб'єктів усвідомлювати публічне значення сільськогосподарської діяльності, правильно тлумачити й застосовувати норми адміністративного права, дотримуватися меж дискреційних повноважень і забезпечувати баланс публічного та приватного інтересів. Саме тому, на нашу думку, правосвідомість суб'єктів адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності є внутрішнім ціннісно-правовим елементом механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності, особливо значущим в умовах особливого періоду.

С.В. Шахов зазначає, що рівні правосвідомості суб'єктів адміністративних правовідносин можуть бути визначені наступним чином: за буденним (побутовим) і теоретичним рівнями, причому теоретичний рівень автор уточнює як професійний і науковий. Також автор підкреслює, що для відносин у сфері публічного адміністрування вирішальне значення має саме професійний рівень

правосвідомості посадових осіб, оскільки від нього залежить ефективність правозастосування щодо юридично невідготовлених громадян [164].

С. І. Бевз пропонує правосвідомість в адміністративно-правових відносинах розглядати через макрорівень і мікрорівень державного управління та відповідну правосвідомість суб'єктів на кожному з них: на макрорівні - суб'єктів владних повноважень і суб'єктів господарювання, на мікрорівні - представників держави в управлінні державними підприємствами. В той же час, стосовно правосвідомості осіб на мікрорівні зазначимо також таке. Як слушно робить висновок О. О. Кравчук, кожен керівник державного підприємства, організації, установи повинен повністю усвідомлювати, що він є представником держави і управляє саме державним майном (а не належним власне йому) майном, і в процесі такого управління він повинен повністю дотримуватися передбачених нормами права приписів, що зумовлює наявність у таких осіб своєрідних деонтологічних характеристик. Останні включають, зокрема, і відповідні почуття обов'язку при діях від імені держави виступати виключно в інтересах держави [165, с. 166].

Правосвідомість, як і право, правові відношення, законність і правопорядок, законотворча та правозастосувальна діяльність, пронизана правовою культурою, виступає своєрідною умовою ефективності розвитку права. Правокультурність при цьому розглядається як специфічний зріз і рівень правосвідомості, законності, законодавства та юридичної практики, а також правових інститутів, які характеризуються їх відповідністю цінностям людської культури на даному етапі розвитку суспільства [166, с. 43].

На нашу думку, безумовно правосвідомість є елементом механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності. В той же час, *за критерієм рівня реалізації владно-управлінських функцій правосвідомість у механізмі адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності* доцільно поділяти на наступні рівні:

1. стратегічний рівень - властивий вищим суб'єктам публічної влади, які визначають загальні засади державної аграрної політики, продовольчої безпеки

та функціонування аграрного сектору в умовах особливого періоду. Прикладом стратегічного рівня правосвідомості в сфері сільськогосподарської діяльності є правосвідомість Кабінету Міністрів України та профільного Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України під час визначення загальних пріоритетів функціонування аграрного сектору в особливий період. Як ціннісний компонент адміністративно-правового регулювання така правосвідомість виявляється, наприклад, у тому, що під час вироблення загальнодержавних рішень пріоритет надається продовольчій безпеці, безперервності сільськогосподарського виробництва, пропорційності обмежень для суб'єктів господарювання та узгодженню аграрної політики з мобілізаційними потребами держави. Тобто на цьому рівні правосвідомість проявляється не в окремому адміністративному акті, а у ціннісній орієнтації на стратегічне збереження аграрного потенціалу держави;

2. галузево-координаційний рівень характерний для центральних органів виконавчої влади, що формують і реалізують спеціалізовані управлінські рішення у сферах сільського господарства, продовольства, меліорації, ветеринарної та фітосанітарної безпеки. Прикладом цього рівня є правосвідомість Держпродспоживслужби, Держгеокадастру, Державного агентства України з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм під час реалізації спеціальної галузевої компетенції. Як ціннісний компонент вона виявляється, наприклад, у тому, що посадові особи цих органів, здійснюючи контроль у сферах безпечності харчових продуктів, карантину і захисту рослин, земельних відносин, меліорації та водозабезпечення, орієнтуються не лише на формальне виконання приписів, а й на збереження виробничої стійкості аграрного сектору, недопущення надмірного адміністративного тиску та пріоритет публічного інтересу у продовольчій сфері. Наприклад, у діяльності такого рівня правосвідомість проявляється тоді, коли контрольний або дозвільний орган поєднує вимогу законності з розумінням критичного значення безперервного виробництва, логістики та продовольчого забезпечення населення;

3. територіально-організаційний рівень - притаманний місцевим органам виконавчої влади, військовим адміністраціям, органам місцевого самоврядування та територіальним органам центральних органів виконавчої влади, які забезпечують адаптацію загальнодержавних рішень до потреб конкретної території. Прикладом є правосвідомість обласних і районних державних адміністрацій, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування та територіальних органів центральних органів виконавчої влади, які забезпечують реалізацію загальнодержавних рішень на конкретній території. У ціннісному вимірі цей рівень виявляється у здатності таких суб'єктів узгоджувати вимоги законності з реальними потребами територіальної громади, зокрема щодо доступу до земельних ресурсів, організації посівної кампанії, використання комунальної інфраструктури, забезпечення водопостачання, охорони врожаю чи функціонування місцевої аграрної логістики. Наприклад, правосвідомість цього рівня проявляється тоді, коли місцеві органи виконавчої влади в своїй діяльності сприймає аграрну діяльність не лише як економічну сферу, а як елемент життєстійкості території, продовольчої безпеки громади й оборонної спроможності держави;

4. оперативно-правозастосовний рівень - виявляється у правосвідомості конкретних посадових осіб, що безпосередньо приймають адміністративні акти, здійснюють контроль, надають дозволи, реєструють, перевіряють і застосовують заходи адміністративного впливу. Прикладом цього рівня є правосвідомість конкретного державного інспектора, реєстратора, спеціаліста територіального органу, посадової особи військової адміністрації або виконавчого органу ради, яка безпосередньо приймає індивідуальне рішення: проводить перевірку, вносить дані до реєстру, надає дозвіл, видає припис, погоджує документи або застосовує адміністративний захід. Саме тут правосвідомість набуває найбільш практичного значення як ціннісний компонент, бо проявляється у щоденному виборі між формальним бюрократичним підходом і добросовісним, законним, пропорційним правозастосуванням. Наприклад, вона виявляється у тому, чи сприймає посадова особа суб'єкта аграрної діяльності лише як об'єкт контролю,

чи як учасника правовідносин, права якого мають бути враховані поряд із публічним інтересом продовольчої безпеки.

На нашу думку, саме така класифікація дає змогу показати, що правосвідомість у досліджуваній сфері відрізняється не лише за змістом, а й за місцем суб'єкта у системі публічного адміністрування та обсягом його владно-управлінської компетенції. В той же час, вважаємо, що чим вищий рівень реалізації владно-управлінських функцій, тим більшою мірою правосвідомість набуває стратегічно-ціннісного характеру; чим ближчий суб'єкт до безпосереднього правозастосування, тим сильніше правосвідомість проявляється як щоденний критерій законності, пропорційності, добросовісності та орієнтації на публічний інтерес у сфері сільськогосподарської діяльності.

Рівнем правосвідомості визначається рівень правової культури – ступенем прогресивності; масштабами і глибиною юридичної освіти в суспільстві; професійною підготовкою юристів; ступенем розвитку юридичної науки і правового мислення. Правова культура становить виключно об'ємне поняття. Її соціальна значимість набагато перебільшує межі нормативного впливу на суспільні відносини, тому що, будучи складовою частиною загальнолюдської культури, правова культура впливає на формування свідомості та здійснення вчинків людьми в різних сферах життя суспільства. Отже, правова культура – це, по суті, специфічний культурно-правовий зріз творчо-практичної та теоретичної діяльності людини [156, с.18]. В сучасних умовах низький рівень правової культури є одним з істотних факторів загострення правової кризи в Україні [167, с.77], що відбувається в умовах соціальної напруженості, відсутності суспільної згоди, наявності внутрішніх економічних, політичних і соціальних конфліктів. Розвиток правової культури всіх прошарків суспільства, у першу чергу суб'єктів керування правовою культурою є важливою умовою повної реалізації прав і свобод громадян, необхідною передумовою виконання ними своїх обов'язків. Його закономірним наслідком буде підвищення правосвідомості народу, досягнення розуміння єдності прав і обов'язків, зростання авторитету законів і правоохоронних органів в очах населення, розвиток активності, ініціативи та

творчості громадян, становлення міцного правового соціально корисного клімату в суспільстві [168, с.6; 169]. Зазначені вище компоненти будуть розглянуті далі, зупинимося на питанні правової культури.

Всі підходи до визначення правової культури вчені поділяють на три групи: антропологічні, соціологічні та філософські. При антропологічному підході культура розуміється як сукупність усіх благ, створених людиною, на відміну від того, що створила природа. Соціологічний підхід трактує її як сукупність духовних цінностей, як компонент суспільного життя. При філософському підході культура розглядається як явище, що виділяється аналітично і не пов'язане із суспільним розвитком [156, с.19].

Частіше дослідники аналізують структуру правової культури виділяючи в такі складові: а) право – як систему норм, що виражає державне веління [168]; б) моральність – як основний внутрішній регулятор правомірної поведінки особи [170, с.46]; в) правосвідомість, що розглядається під кутом зору духовного відображення всієї правової дійсності; г) правомірну поведінку – як усвідомлену, засновану на моральній переконливості діяльність членів суспільства в сфері правового регулювання [169].

Дослідження правової культури у взаємозв'язку з іншими соціальними явищами – сферами її вияву – дозволяють розширити систему цінностей правової культури та віднести до неї достатньо широкий комплекс матеріальних і духовних явищ, виходячи безпосередньо чи опосередковано на різні аспекти політико-правового життя суспільства. До останніх належить система моральних цінностей, політико-правова ідеологія та правова наука, державно-правові інтереси, форми й інститути народовладдя, законність і правопорядок, система конституційного контролю та відповідальності, канали політико-правових комунікацій, правові елементи суспільної думки, структура і механізм дії політичної та правової системи, історичний, національний і міжнаціональний правовий досвід, правові традиції, стереотипи або зразки правової поведінки тощо [171, с.227-228; 169].

Правова культура відрізняється від інших видів культури своїм предметом, оскільки функціонує в сфері правових явищ, правомірної діяльності та поведінки. Вона формується не окремо від інших видів культури (політичної, інформаційної, естетичної, моральної), а навпаки об'єднана з ними загальним завданням, щодо утворення морально-правового клімату, котрий гарантує реальну свободу поведінці особи.

Професор В.В. Копейчиков дає визначення поняття правової культури як системи правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи та інші найважливіші соціальні цінності [105, с.140]. На мою думку, наведене В. В. Копейчиковим визначення є методологічно вдалим, оскільки воно розкриває правову культуру не лише як сукупність знань про право, а як ціннісний показник рівня правового розвитку суспільства. Водночас для сучасного наукового аналізу його доцільно дещо уточнити, підкресливши, що правова культура охоплює не тільки правові цінності, а й рівень правосвідомості, якість правотворчості, стан законності, правозастосування та реальну правомірну поведінку суб'єктів. Тому правову культуру, на мою думку, слід розуміти як інтегральний стан правового життя суспільства, що відображає ступінь засвоєння правових цінностей, рівень поваги до права та практичну здатність забезпечувати права, свободи і законні інтереси людини. Саме в такому розумінні правова культура виступає не лише характеристикою правового прогресу, а й критерієм ефективності функціонування держави та правової системи.

Автори підручника «Курс адміністративне право України» правову культуру визначають як систему правових цінностей, завдяки яким правильно розуміються та виконуються положення норм адміністративного права. Акти тлумачення норм адміністративного права роблять легшим та доступнішим їх сприйняття, разом з іншими елементами механізму вони сприяють більш якісному досягненню цілей правового регулювання [161, с.39].

Правова культура в житті суспільства відіграє наступну роль. По-перше, правова культура – своєрідна форма гармонійного розвитку людини, через яку досягається загальносоціальний прогрес. Цей прогрес пов'язаний як зі створенням власне правових цінностей (способи і засоби дозволу соціальних конфліктів, інститути забезпечення прав людини тощо), що збагачують особистість, так і наданням суспільству необхідних юридичних умов для спокійного й упорядкованого розвитку. По-друге, правова культура є осередком, “меморіалом” накопичених людством юридичних цінностей. Вона – їхній охоронець, селекціонер, генератор і ретранслятор на інші сфери суспільних відносин. Правова культура – живий організм, всі елементи якого – норми, юридичні акти, інститути, процеси, режими, статуси – мають якості продуктів людського духу, кропіткої праці, історичного добору, життєвої апробації. По-третє, правова культура – практично єдина глобальна форма, через яку відтворюється цінність і своєрідність національних правових феноменів – державності, правопорядку, правової системи. Культура несе в собі “генетичний код” вітчизняних юридичних явищ, служить як засобом їхнього збагачення в процесі всесвітнього правокультурного обміну, так і особливим bastіоном захисту вихідних передумов національної правової ідентичності від руйнівних інокультурних запозичень [156].

Отже, **правова культура** - це інтегральна характеристика правового життя суспільства та його суб'єктів, яка відображає рівень засвоєння правових цінностей, розвитку правосвідомості, якості правотворчості й правозастосування, стану законності та правомірної поведінки. Вона виявляється у повазі до права, належному розумінні його змісту, здатності реалізовувати права і виконувати юридичні обов'язки відповідно до принципів справедливості, добросовісності та верховенства права.

Вираження правової культури під час адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду проявляється насамперед у законному, добросовісному, пропорційному та ціннісно орієнтованому здійсненні владно-управлінських повноважень

суб'єктами публічного адміністрування. У практичному вимірі це виявляється у належному тлумаченні та застосуванні адміністративно-правових норм, дотриманні меж дискреції, пріоритеті публічного інтересу, повазі до прав суб'єктів аграрної діяльності, недопущенні формалізму, зловживання владою та невинуватеного адміністративного тиску. В умовах особливого періоду правова культура набуває підвищеного значення, оскільки саме вона забезпечує узгодження імперативних мобілізаційних, безпекових і продовольчих завдань держави з вимогами законності, справедливості, пропорційності та правової визначеності.

Крім того, правова культура у досліджуваній сфері виражається у здатності суб'єктів публічного адміністрування приймати управлінські рішення з урахуванням цінності продовольчої безпеки, сталості аграрного виробництва, захисту земельних і матеріальних ресурсів, а також балансу публічних і приватних інтересів. Її зовнішніми формами є: якість адміністративних актів, обґрунтованість контрольних і дозвільних процедур, правомірність поведінки посадових осіб, належний рівень службової дисципліни та орієнтація на служіння державі й суспільству. Отже, правова культура у механізмі адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду виступає не лише елементом правового життя, а й внутрішнім критерієм ефективності, легітимності та ціннісної спрямованості публічного адміністрування.

Залежно від носія правової культури розрізняють правову культуру суспільства, правову культуру особистості та правову культуру професійної групи. Правова культура суспільства – частина загальної культури, що становить собою систему цінностей, накопичених людством у галузі права відповідно до правової реальності даного суспільства: рівня правосвідомості, режиму законності і правопорядку, стану законодавства, юридичної практики тощо [168, с.8]. Правова культура суспільства – це особливе структуроване соціальне явище, що характеризує якісний стан особи й суспільства. Це сукупність усіх позитивних компонентів правової дійсності в її реальному функціонуванні, що

поєднала досягнення правової думки, юридичної техніки та практики. Структура правової культури суспільства складається з: культури правосвідомості (рівень правосвідомості, що включає оцінку закону з позицій справедливості, прав людини); культури правової поведінки (правова активність громадян, що виражається в правомірному поводженні); культури юридичної практики (ефективна діяльність законодавчих, судових, правозастосовчих, правоохоронних органів). Правова культура особистості – це обумовлені правовою культурою суспільства ступінь і характер прогресивно-правового розвитку особистості та природні властивості почуття правової автономії, справедливості тощо, які забезпечують її правомірну діяльність. Змістом правової культури особистості є: правосвідомість, правомірна поведінка та її результати [169].

Правова культура є ознакою високого рівня участі членів суспільства у правовому житті, здійснення правової діяльності, що відображає стан законності і рівень правосвідомості [105, с.140]. Показником правової культури є право, яке виступає регулятором справедливості, свободи та рівності. Йдеться про міру активності суб'єкта права у правовій сфері, рівень правосвідомості громадян і посадових осіб, їх переконання щодо дій відповідно до вимог правових приписів. Рівень досягнутої у суспільстві правової культури значною мірою впливає на ефективність правового регулювання, характер законодавства, форми і засоби забезпечення прав громадян [169].

Отже, **правова культура як елемент механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду** - це ціннісно-нормативний і поведінковий складник публічного адміністрування, що відображає рівень засвоєння суб'єктами владно-управлінських повноважень правових цінностей, принципів, знань і навичок правомірної діяльності у сфері аграрного виробництва, продовольчої безпеки, використання земельних і матеріальних ресурсів та забезпечує законне, добросовісне, пропорційне і ефективне застосування адміністративно-правових норм в умовах особливого періоду.

Правова культура як елемент механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду виступає внутрішнім аксіологічним чинником механізму адміністративно-правового регулювання, який визначає не лише формальну законність рішень, а й їх відповідність публічному інтересу, цілям продовольчої безпеки та вимогам правової держави.

До її особливостей доцільно віднести:

по-перше, публічно-владний характер, оскільки вона формується і проявляється у діяльності суб'єктів публічного адміністрування;

по-друге, галузеву спрямованість, бо пов'язана саме з регулюванням сільськогосподарської діяльності, продовольчого забезпечення та аграрних ресурсів;

по-третє, режимну зумовленість, оскільки в умовах особливого періоду вона орієнтує правозастосування на поєднання законності з мобілізаційними, безпековими й продовольчими завданнями держави;

по-четверте, ціннісно-обмежувальну функцію, адже саме правова культура стримує формалізм, свавілля, надмірний адміністративний тиск і зловживання дискрецією;

по-п'яте, практичну вираженість, бо вона виявляється у якості адміністративних актів, службовій дисципліні, правомірній поведінці посадових осіб, дотриманні принципів справедливості, добросовісності, пропорційності та балансу публічних і приватних інтересів.

Висновки до розділу 2

Дослідивши механізм адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду ми прийшли до наступних висновків.

Визначено, що механізм адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності - це цілісна, внутрішньо узгоджена система

адміністративно-правового інструментарію та суб'єктів публічної адміністрації, за допомогою яких здійснюється владно-організуючий вплив на суспільні відносини в аграрній сфері з метою їх упорядкування, охорони, забезпечення прав та законних інтересів учасників аграрної діяльності, стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та гарантування продовольчої безпеки.

Виокремлено особливості механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності є: по-перше, його публічно-владний характер, оскільки він реалізується через діяльність суб'єктів публічної адміністрації у формі прийняття та виконання адміністративних актів; по-друге, галузева спрямованість, адже цей механізм обслуговує саме сферу державної аграрної політики, яка охоплює бюджетні, кредитні, цінові, регуляторні та інші напрями державного впливу на аграрний сектор; по-третє, поєднання регулятивної і гарантійної функцій, бо він не лише впорядковує аграрні відносини, а й має забезпечувати права, законні інтереси виробників та продовольчу безпеку; по-четверте, має комплексний і динамічний характер, оскільки охоплює не лише норми адміністративного права, а й адміністративно-правові відносини, процедури, акти застосування права, діяльність уповноважених органів та фактичну поведінку учасників аграрних відносин; по-п'яте, є адміністративно-процедурною впорядкованістю, оскільки правовий результат досягається через визначені законом правила ухвалення рішень, їх реалізації, оскарження та контролю, а в умовах особливого періоду - ще й через підвищену адаптивність до завдань продовольчої безпеки, безперервності виробництва та стійкості аграрного сектору.

Елементами механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності систематизувати на: I. основні (базові): норми адміністративного права; принципи адміністративно-правового регулювання, юридичні факти та адміністративно-правові відносини; II. функціонально-процедурні: акти застосування норм адміністративного права, акти їх

тлумачення, адміністративні процедури та адміністративно-правові режими; III. забезпечувальні: законність, правосвідомість і правову культуру.

Визначено, що нормативно-правове регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду - це система нормативно-правових актів і правозастосовних рішень суб'єктів публічної адміністрації, за допомогою яких упорядковуються земельні, організаційно-управлінські, фінансово-забезпечувальні, дозвільні, контрольні та інші відносини в аграрній сфері з метою гарантування продовольчої безпеки, стійкості аграрного сектору та збереження виробничого потенціалу держави.

Сформовано поняття адміністративно-правових відносин у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду - це врегульовані нормами адміністративного права публічно-владні суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються між суб'єктами публічної адміністрації, сільськогосподарськими товаровиробниками, іншими суб'єктами аграрної діяльності та приватними особами у зв'язку з організацією, забезпеченням, координацією, контролем і обмеженням сільськогосподарської діяльності з метою гарантування продовольчої безпеки, публічного порядку, оборонних потреб держави та захисту прав учасників таких відносин.

Виокремлено особливості адміністративно-правових відносин у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду:

по-перше, вони мають публічно-владний характер, оскільки обов'язковим їх учасником виступає суб'єкт публічної адміністрації, наділений владно-управлінськими повноваженнями;

по-друге, ці відносини виникають у специфічній сфері аграрного виробництва, що безпосередньо пов'язана із забезпеченням продовольчої безпеки держави;

по-третє, для них характерний особливий правовий режим функціонування, зумовлений умовами особливого періоду, що допускає запровадження додаткових обов'язків, обмежень, заборон і контрольних заходів щодо суб'єктів сільськогосподарської діяльності;

по-четверте, такі відносини вирізняються поєднанням регулятивного та охоронного змісту, адже спрямовані не лише на організацію і координацію аграрної діяльності, а й на охорону публічного порядку, стратегічних ресурсів, земель, урожаю, техніки та іншої критично важливої інфраструктури;

по-п'яте, їх зміст визначається пріоритетом публічного інтересу над приватним, що виявляється у допустимості тимчасового звуження окремих прав суб'єктів господарювання заради оборонних потреб, мобілізаційних завдань і стабільного продовольчого забезпечення населення;

по-шосте, вони характеризуються підвищеним рівнем юридичної відповідальності та адміністративного контролю, оскільки порушення встановленого порядку у цій сфері може створювати загрозу не лише економічній стабільності, а й національній безпеці держави.

Елементи адміністративних правовідносин у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду мають класичну конструкцію, тобто їх слід характеризувати через об'єкт, зміст, юридичні факти та суб'єктний склад.

З'ясовано, що правосвідомість суб'єктів адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності слід розуміти як систему правових знань, ціннісних уявлень, переконань, оцінок і настанов суб'єктів публічного адміністрування, що реалізують владно-управлінські повноваження у сфері аграрного виробництва, продовольчої безпеки, земельних відносин та ресурсного забезпечення держави, і визначають їхнє ставлення до змісту адміністративно-правових норм та практики їх реалізації.

Запропоновано поділяти правосвідомість у механізмі адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності за критерієм рівня реалізації владно-управлінських функцій на наступні рівні: 1) стратегічний рівень - властивий вищим суб'єктам публічної влади, які визначають загальні засади державної аграрної політики, продовольчої безпеки та функціонування аграрного сектору в умовах особливого періоду; 2) галузево-координаційний рівень характерний для центральних органів виконавчої влади, що формують і реалізують спеціалізовані управлінські рішення у сферах сільського

господарства, продовольства, меліорації, ветеринарної та фітосанітарної безпеки; 3) територіально-організаційний рівень - притаманний місцевим органам виконавчої влади, військовим адміністраціям, органам місцевого самоврядування та територіальним органам центральних органів виконавчої влади, які забезпечують адаптацію загальнодержавних рішень до потреб конкретної території; 4) оперативно-правозастосовний рівень - виявляється у правосвідомості конкретних посадових осіб, що безпосередньо приймають адміністративні акти, здійснюють контроль, надають дозволи, реєструють, перевіряють і застосовують заходи адміністративного впливу.

Визначено, що правова культура як елемент механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду - це ціннісно-нормативний і поведінковий складник публічного адміністрування, що відображає рівень засвоєння суб'єктами владно-управлінських повноважень правових цінностей, принципів, знань і навичок правомірної діяльності у сфері аграрного виробництва, продовольчої безпеки, використання земельних і матеріальних ресурсів та забезпечує законне, добросовісне, пропорційне і ефективне застосування адміністративно-правових норм в умовах особливого періоду.

До особливостей правової культури як елемент механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду доцільно віднести: по-перше, публічно-владний характер, оскільки вона формується і проявляється у діяльності суб'єктів публічного адміністрування; по-друге, галузеву спрямованість, бо пов'язана саме з регулюванням сільськогосподарської діяльності, продовольчого забезпечення та аграрних ресурсів; по-третє, режимну зумовленість, оскільки в умовах особливого періоду вона орієнтує правозастосування на поєднання законності з мобілізаційними, безпековими й продовольчими завданнями держави; по-четверте, ціннісно-обмежувальну функцію, адже саме правова культура стримує формалізм, свавілля, надмірний адміністративний тиск і зловживання дискрецією; по-п'яте, практичну вираженість, бо вона виявляється у якості адміністративних актів,

службовій дисципліні, правомірній поведінці посадових осіб, дотриманні принципів справедливості, добросовісності, пропорційності та балансу публічних і приватних інтересів.

Запропоновано внести зміни та доповнення до:

- Земельного кодексу України: доповнити п. 27 розділу X нормою про обов'язкове внесення до Державного реєстру прав усіх речових прав, які були автоматично поновлені за пп. 1 п. 27, у визначений строк після припинення чи скасування воєнного стану протягом шести місяців; закріпити окремий статус «сільськогосподарська земельна ділянка, тимчасово виведена з обігу внаслідок бойових дій, мінної небезпеки або військових обмежень»; передбачити обов'язкову синхронізацію реєстру забруднених територій із кадастром і реєстром прав; додати норми про пріоритетність обстеження, розмінування, обстеження ґрунтів і відновлення меліоративної інфраструктури для таких земель;

- Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку»: доповнивши його новою статтею з визначеннями понять: «особливий період у аграрній сфері», «сільськогосподарська діяльність в умовах особливого періоду», «критично важливий сільськогосподарський товаровиробник», «безперервність аграрного виробництва», «аграрна стійкість», «відновлення аграрного виробництва на постраждалих територіях»; доповнивши його окремим розділом «Особливості державної аграрної політики в умовах особливого періоду», у якому закріпити принципи: пріоритет продовольчої безпеки, безперервність аграрного виробництва, пропорційність обмежень для агровиробника, пріоритет відновлення і розмінування сільськогосподарських земель, спеціальна підтримка прифронтових і деокупованих територій, стійкість аграрної логістики, захист меліоративної та складської інфраструктури; передбачивши спеціальний розподіл повноважень між Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади у сфері аграрної політики, військовими адміністраціями та органами місцевого самоврядування щодо: формування регіональних планів аграрної стійкості; визначення переліку

критично важливих аграрних підприємств; координації посівної та збиральної кампаній; організації зрошення, зберігання, евакуації продукції та відновлення інфраструктури з метою усунення компетенційної невизначеності між рамковою аграрною політикою та воєнним публічним управлінням; передбачити окремий пакет інструментів для особливого періоду: пільгові кредити на посівну і відновлення, державні гарантії для малих і середніх агровиробників, спеціальні програми страхування виробничих ризиків воєнного часу, компенсацію витрат на відновлення виробничих потужностей, меліорації, елеваторів та втрат від вимушеної зміни технологій виробництва. Це необхідно, оскільки нині кредитне гарантування і страхування існують як окремі інститути, але не поєднані на рівні рамкової аграрної політики з режимом особливого періоду; - визначити пріоритети доступу до державної підтримки для земель і виробників на деокупованих, замінованих, зрошуваних і прикордонних територіях, а також встановивши обов'язок Кабінету Міністрів України затверджувати спеціальні плани повернення таких земель у господарський обіг

- Закону України «Про Державний земельний кадастр» варто внести норму про спеціальну позначку для земельних ділянок, що були сформовані за спрощеною процедурою в умовах воєнного стану, до моменту завершення їх повної кадастрової легалізації;

- ст.8 Закону України «Про оренду землі» та п. 27 розділу X Земельного кодексу України визначити, що воєнна передача права землекористування без згоди власника є спеціальною тимчасовою конструкцією, яка не змінює загального правила ст. 8 Закону «Про оренду землі», а також запровадити обов'язкове електронне повідомлення власника не лише листом, а й через державні інформаційні системи, якщо власник ідентифікований у реєстрі;

- Закон України «Про фермерське господарство»: внести зміни до ст.9 та доповнити її ч.4 наступного змісту: «в умовах особливого періоду повинна надаватися пріоритетна державна підтримка фермерським господарствам, які здійснюють діяльність на деокупованих, прифронтових, замінованих або меліоративно вразливих територіях, а також фермерським господарствам, що

зазнали втрат унаслідок бойових дій»; доповнити ст.11 та доповнити ч.2 наступного змісту: «Державна підтримка через Виплатну агенцію може надаватися на відновлення пошкоджених виробничих потужностей, придбання техніки замість втраченої, відновлення зрошення, зберігання продукції та компенсацію витрат на гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення»;

- Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» ст. 25 доповнити нормою, що передбачає встановлення спеціального порядку пріоритетного бронювання військовозобов'язаних працівників фермерських господарств, які визнані критично важливими для забезпечення продовольчої безпеки та безперервності сільськогосподарського виробництва в особливий період.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ

3.1. Зарубіжний досвід щодо правового регулювання сільськогосподарської діяльності

Звернення до зарубіжного досвіду правового регулювання сільськогосподарської діяльності має не описово-довідковий, а порівняльно-правовий і прикладний характер. Метою такого аналізу є не механічне перенесення іноземних нормативних конструкцій у національне законодавство, а виявлення тих моделей адміністративно-правового регулювання, які довели свою ефективність у відповідних правопорядках і можуть бути адаптовані до української системи з урахуванням її інституційної побудови, джерел права, змісту публічного інтересу у сфері аграрного виробництва та особливостей функціонування держави в умовах особливого періоду. У компаративістичній літературі наголошується, що вивчення зарубіжного досвіду дозволяє виділити саме ті аспекти, які можуть бути застосовані, запозичені та адаптовані в процесі національної правотворчості, тоді як невиважене або неадаптоване перенесення правових рішень, несумісних із правовою культурою та структурою правової системи держави-реципієнта, може виявитися хибним або навіть небезпечним [172].

Саме тому, методологічно виправданим є підхід, за якого міжнародний досвід оцінюється крізь призму критеріїв релевантності та адаптивності. До таких критеріїв доцільно віднести: ефективність аграрної політики відповідної держави; системність і внутрішню узгодженість нормативно-правового регулювання; роль держави у забезпеченні продовольчої безпеки, стабільності аграрного ринку та використання земельних ресурсів; наявність досвіду реагування на кризові, воєнні або післявоєнні виклики; а також інституційну сумісність відповідної моделі з українською системою публічного

адміністрування. Такий підхід кореспондує із сучасними українськими дослідженнями, в яких підкреслюється, що аналіз іноземного регулювання має бути спрямований на пошук векторів розвитку для України, визначення моделей і механізмів, які можуть бути імплементовані або адаптовані з урахуванням національних реалій, а не на просте копіювання зовнішніх зразків [173].

У зв'язку з цим у даному підрозділі зарубіжний досвід пропонується розглядати як джерело моделей адміністративно-правового регулювання, придатних для критичного осмислення та подальшої адаптації в Україні. Такий підхід дозволяє не лише виявити найбільш ефективні правові рішення у сфері аграрної діяльності, а й визначити межі їх використання в українському правопорядку, зберігаючи баланс між рецепцією корисного досвіду та потребою забезпечення національної правової самобутності, функціональної доцільності й відповідності сучасним умовам особливого періоду.

Подальший виклад зарубіжного досвіду доцільно будувати з урахуванням того, що для України найбільш цінними є не будь-які іноземні моделі, а ті, які поєднують нормативну системність, дієву роль держави у забезпеченні продовольчої безпеки, стійкість аграрного сектору до кризових впливів і можливість інституційної адаптації до національної системи публічного адміністрування. Саме з цих підстав доцільно звернутися, по-перше, до правової моделі Європейського Союзу, оскільки Спільна аграрна політика 2023–2027 років (New Common Agricultural Policy: set for 1 January 2023) поєднує підтримку фермерів, захист продовольчої безпеки, гнучкість стратегічного планування та кризове реагування; по-друге, до Франції як прикладу сильної державної участі у регулюванні аграрного ринку, продовольчої та санітарно-фітосанітарної безпеки, а також спеціальних механізмів контролю за обігом сільськогосподарських земель; по-третє, до Польщі, чий досвід особливо релевантний Україні з огляду на близькість історико-правової трансформації, адаптацію національного аграрного законодавства до CAP та орієнтацію на продовольчу безпеку в умовах війни в Україні; по-четверте, до Нідерландів як

прикладу високоефективного адміністративно-правового забезпечення інноваційного, сталого та ресурсно збалансованого аграрного сектору [174].

Окрему групу становлять держави, досвід яких є значущим саме для України в умовах особливого періоду. До них доцільно віднести Ізраїль, де аграрна політика тривалий час формується в умовах безпекових викликів, дефіциту водних ресурсів та необхідності високотехнологічного ведення сільського господарства. Згідно офіційних статистичних даних фіксується надзвичайно високий рівень повторного використання очищених стічних вод у сільському господарстві та публічний характер управління водними ресурсами, що робить ізраїльську модель особливо цінною для аналізу меліорації, зрошення і ресурсної стійкості [175]. Не менш важливим є досвід Хорватії, оскільки ця держава пройшла етап воєнного і післявоєнного відновлення, набула власного досвіду постконфліктної трансформації та водночас інтегрувала аграрний сектор у європейську систему регулювання; для України це дає можливість дослідити, яким чином поєднуються відновлення територій, правове регулювання земельних відносин і розвиток сільських територій у державі, що зазнала наслідків війни. Саме тому обрані правопорядки дозволяють розкрити не лише мирні зразки ефективного аграрного регулювання, а й моделі, релевантні для держави, яка поєднує завдання продовольчої безпеки, євроінтеграції та функціонування аграрного сектору в умовах особливого періоду.

Франція є дуже вдалим прикладом для України через сильну роль держави в аграрному секторі, розвинену систему продовольчої, санітарної та фітосанітарної безпеки, а головне - через нормативну системність, розвинені механізми земельного регулювання та жорсткий контроль за продовольчою, ветеринарною і фітосанітарною безпекою. Інституційною основою цієї моделі є Міністерство сільського господарства, продовольчого суверенітету та лісівництва Франції, яке готує та координує державну політику у сферах сільського господарства, агропродовольчого сектору, рибальства, аквакультури та продовольчої політики, а також реалізує її через спеціалізовані генеральні дирекції, зокрема DGPE та DGAL. Водночас аграрне регулювання Франції

вбудоване в рамки Спільної аграрної політики ЄС через національний CAP Strategic Plan 2023–2027, що забезпечує поєднання наднаціональних стандартів і національних адміністративно-правових механізмів [176; 174].

З формально-юридичного погляду французька модель цікава насамперед тим, що аграрна діяльність регулюється не лише окремими законами чи підзаконними актами, а й значною мірою кодифікованим масивом норм Code rural et de la pêche maritime, який виступає базовим джерелом правового регулювання у сфері сільського господарства, земельних відносин, сільських територій, аграрного обігу та спеціальних інструментів втручання держави у ринок [177]. Така нормативна системність є важливою перевагою французького підходу, оскільки забезпечує відносну узгодженість правових інструментів, чіткість адміністративної компетенції та передбачуваність правозастосування.

Найбільш цінним для української практики є французький досвід регулювання обігу сільськогосподарських земель. **У Франції функціонують SAFER** - товариства із земельного облаштування та сільського розвитку, які виконують місії загального інтересу: сприяють сталому розвитку сільського простору, ведуть спостереження за ринком сільськогосподарських земель, купують та управляють сільськогосподарськими, лісовими й сільськими об'єктами, передають набуті об'єкти суб'єктам, чії проєкти відповідають публічним політикам, а також забезпечують прозорість ринку сільськогосподарської нерухомості. Особливо важливо, що відповідно до ст. L143-1 Code rural et de la pêche maritime SAFER (компанії з розвитку земель та сільських поселень) мають право преференційного викупу щодо відчуження сільськогосподарської нерухомості та навіть часток товариств, основним об'єктом яких є експлуатація або власність на сільськогосподарське майно, якщо це служить, зокрема, цілям встановлення фермера.

Саме через механізм SAFER французьке право демонструє, що земельне регулювання у сфері сільського господарства не зводиться до приватноправового обороту майна, а має виразний адміністративно-правовий зміст. Держава і підконтрольні їй інституції не просто фіксують правочини із

землею, а активно впливають на ринок в інтересах молодих фермерів, збереження сільськогосподарського призначення земель, підтримання життєздатності сільських територій, протидії надмірній концентрації землі та захисту природних ресурсів. Для української науки це важливо тим, що французька модель наочно підтверджує: земельні відносини в аграрній сфері можуть і повинні розглядатися не лише через цивільно-правову автономію сторін, а й крізь призму публічного інтересу, адміністративного нагляду та регуляторного втручання.

Не менш показовим є французький досвід державного контролю за безпечністю аграрної продукції та захистом здоров'я тварин і рослин. Генеральна дирекція з питань продовольства (DGAL) здійснює нагляд за безпечністю та якістю харчових продуктів на всіх етапах харчового ланцюга, а також за здоров'ям і захистом тварин і рослин; вона розробляє нормативні правила у відповідних сферах, перевіряє їх виконання через децентралізовані служби та просуває французьку санітарну й фітосанітарну модель на рівні ЄС і міжнародних організацій. Офіційні матеріали DGAL окремо підкреслюють, що контроль і моніторинг здійснюються за принципом “from farm to fork”, тобто від первинного виробництва до введення продукції в обіг, включно з перевіркою імпорту [178]. Це свідчить про комплексний характер державного нагляду, де продовольча безпека безпосередньо пов'язується з конкурентоспроможністю сектору та ефективністю публічного адміністрування.

Для України найбільш перспективними для адаптації є не окремі французькі норми як такі, а прийняття наступних системних рішення.

По-перше, запровадження спеціалізованого публічно-правового регулювання обігу сільськогосподарських земель, за якого держава має інструменти впливу на ринок землі в інтересах фермерства, раціонального землекористування та недопущення спекулятивної концентрації.

По-друге, побудова єдиного інтегрованого адміністративного контролю у сферах безпечності харчових продуктів, ветеринарної та фітосанітарної безпеки,

що функціонує як елемент продовольчої безпеки, а не як розрізнена сукупність контрольних процедур.

По-третє, нормативна системність аграрного законодавства, за якої спеціальний кодифікований масив норм формує передбачуване адміністративно-правове середовище для аграрної діяльності. Водночас такий досвід має бути не механічно перенесений, а адаптований до української конституційної моделі, структури публічної адміністрації, земельної реформи та умов особливого періоду.

Польща є однією з найбільш релевантних для України держав для порівняльно-правового аналізу у сфері регулювання сільськогосподарської діяльності, оскільки поєднує близький історичний досвід постсоціалістичної трансформації аграрного сектору, істотну роль сімейних господарств, сильну участь держави у земельному й інституційному регулюванні та одночасно повну інтегрованість у механізми Спільної аграрної політики Європейського Союзу. Саме ця синергія робить польську модель особливо цінною для України, яка також перебуває у стані модернізації аграрного законодавства, адаптації до права ЄС і водночас змушена забезпечувати продовольчу безпеку в умовах особливого періоду [179].

З інституційного погляду ключову роль у Польщі відіграє Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, а також Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa (KOWR) - виконавча агенція, підпорядкована міністру сільського господарства і сільського розвитку. Офіційно KOWR визначає своєю місією реалізацію інструментів активної аграрної політики та розвитку сільських територій в інтересах польських фермерів та інших суб'єктів агропродовольчого сектору. Така організаційна модель свідчить, що в Польщі публічне адміністрування аграрної сфери побудоване не лише навколо загального міністерського керівництва, а й через спеціалізовану агенційну ланку, яка виконує функції підтримки, регулювання, управління майном і реалізації державної аграрної політики [180]. Для України цей досвід є важливим у контексті посилення

функціональної спеціалізації суб'єктів публічного адміністрування в аграрній сфері.

Однією з найбільш цінних рис польського досвіду є спеціальне правове регулювання обігу сільськогосподарських земель, орієнтоване на захист сімейних господарств, продовольчої безпеки та запобігання надмірній концентрації земель. У матеріалах, що аналізують дію Act on Shaping the Agricultural System, прямо зазначається, що цілями такого регулювання є зміцнення сімейних ферм, забезпечення продовольчої безпеки держави та підтримка сталого сільського господарства з акцентом на охорону довкілля. Після змін 2016 року в Польщі було посилено контроль за оборотом аграрної нерухомості та надано KOWR широкі повноваження щодо участі в таких правовідносинах, зокрема через механізми преференційного придбання та перевірки правомірності операцій [181]. У цьому аспекті польська модель, як і французька, доводить, що земельні відносини в аграрній сфері не можуть розглядатися виключно як предмет приватноправового обігу, а мають виразний адміністративно-правовий і публічно-безпековий зміст.

Водночас сучасне польське аграрне регулювання тісно вбудоване в рамки CAP Strategic Plan 2023–2027 [174]. Європейська Комісія та офіційні польські джерела наголошують, що цей стратегічний план спрямований на сталий розвиток польських ферм, переробного сектору, покращення умов життя в малих сільських містах, підтримку малих фермерів, захист води, ґрунтів, повітря і біорізноманіття [180]. Отже, польський досвід важливий для України ще й тим, що демонструє, як національне законодавство та система публічного адміністрування можуть бути перебудовані для реалізації наднаціональної аграрної політики без втрати національних пріоритетів. Саме в цьому полягає практична цінність польської моделі для української євроінтеграції: вона показує механізм поєднання європейських інструментів фінансування, стратегічного планування і національної інституційної автономії.

Особливої уваги заслуговує й те, що польська сторона на рівні офіційної аграрної політики прямо пов'язує CAP із продовольчою безпекою. У березні

2025 року в офіційних матеріалах польського уряду та Польського головування в Раді ЄС було акцентовано, що Спільна аграрна політика має забезпечувати продовольчу незалежність Європи, підтримку місцевих виробників, стійкість ланцюгів постачання та інвестиції в сучасні технології. У 2026 році під час засідання AGRIFISH Польща також наголосила, що система контролю в межах CAP не повинна породжувати регуляторну невизначеність і ризик непропорційних фінансових корекцій, а має бути інструментом належної реалізації аграрної політики [182]. Для України цей підхід є надзвичайно корисним, оскільки він поєднує акцент на продовольчій безпеці, підтримці малих і середніх господарств та водночас на пропорційності адміністративного контролю, що є особливо важливим в умовах воєнного і післявоєнного функціонування аграрного сектору.

Отже, польський досвід правового регулювання сільськогосподарської діяльності є перспективним для України з огляду на три ключові чинники:

по-перше, наявність спеціального адміністративно-правового механізму регулювання обігу сільськогосподарських земель в інтересах сімейного фермерства і продовольчої безпеки;

по-друге, інституційну модель, у якій поряд із міністерством функціонує спеціалізована агенція з реалізації аграрної політики;

по-третє, практику інтеграції національного аграрного регулювання в рамки Спільної аграрної політики із збереженням акценту на продовольчій безпеці та пропорційності контролю. Саме тому польська модель може розглядатися як одна з найбільш придатних для адаптації в українське адміністративно-правове регулювання сільськогосподарської діяльності [180].

Нідерланди доцільно розглядати як приклад високоефективної моделі правового регулювання сільськогосподарської діяльності насамперед у мирних умовах, коли держава поєднує завдання продуктивності аграрного сектору з вимогами екологічної стійкості, продовольчої безпеки, інноваційного розвитку та збереження сільських територій. Офіційно Міністерство сільськогосподарства, рибальства, продовольчої безпеки та природи Нідерландів

визначає своїм завданням забезпечення сталої продовольчої системи, наявності безпечної їжі в достатній кількості, захисту природного середовища та розвитку сільських територій. Такий підхід засвідчує, що у нідерландській моделі сільськогосподарська діяльність розглядається не ізольовано як економічний сектор, а як складова ширшої системи продовольчої, природоохоронної та територіальної політики держави.

Інституційна цінність нідерландського досвіду полягає в тому, що адміністративно-правове регулювання сільськогосподарської діяльності здійснюється через поєднання стратегічного планування, галузевої спеціалізації та інтеграції національної політики з механізмами Європейського Союзу. Нідерланди реалізують свою аграрну політику в межах Спільної аграрної політики ЄС (CAP) через національний CAP Strategic Plan 2023–2027, який, за офіційними матеріалами Європейської Комісії, спрямований на формування розумного, сталого, конкурентоспроможного, стійкого та диверсифікованого аграрного сектору, забезпечення довгострокової продовольчої безпеки, захист природних ресурсів, біорізноманіття та зміцнення соціально-економічної основи сільських територій [183]. Саме ця модель є важливою для України, оскільки демонструє можливість поєднання наднаціональних цілей із національними адміністративно-правовими інструментами їх реалізації.

Особливістю нідерландської моделі є високий рівень інтеграції продуктивності та екологічних стандартів. Уряд Нідерландів прямо пов'язує аграрну політику із завданнями зниження азотного навантаження, покращення якості води й ґрунтів, відновлення природних екосистем та виконання кліматичних зобов'язань. Офіційні документи підкреслюють, що для цього держава використовує як загальнонаціональні заходи, так і регіональні пакети рішень, вироблені спільно провінційними, муніципальними та водогосподарськими органами. Така модель свідчить про те, що адміністративно-правове регулювання аграрної діяльності в Нідерландах будується на принципі територіальної диференціації, міжвідомчої координації та урахування регіональної специфіки, а не лише на загальних централізованих

приписах [184]. Для України цей досвід є особливо важливим у контексті поєднання державного регулювання аграрного сектору з політикою охорони довкілля та відновлення природних ресурсів.

Не менш показовим є досвід Нідерландів у сфері кліматичної адаптації сільського господарства. Офіційна урядова програма адаптації сільського господарства до змін клімату [185] виходить із того, що аграрний сектор має бути підготовлений до посух, екстремальних погодних явищ та інших кліматичних ризиків, а для цього необхідна взаємодія фермерів із водогосподарськими органами та іншими суб'єктами публічного управління. У програмі особлива увага приділяється водній і ґрунтовій системам як базовим умовам стійкості аграрного виробництва. Це дає підстави стверджувати, що нідерландська модель регулювання є перспективною для України не лише у частині мирного високопродуктивного аграрного розвитку, а й щодо формування стійкого до кліматичних і ресурсних загроз адміністративно-правового середовища [186].

Важливе місце у нідерландській системі посідає інтегрований державний контроль за безпечністю харчових продуктів, здоров'ям тварин і рослин. Нідерландське управління з безпечності харчових продуктів та споживчих товарів (NVWA) є незалежною агенцією у складі профільного міністерства і здійснює нагляд за здоров'ям тварин і рослин, добробутом тварин, безпечністю харчових продуктів і дотриманням природоохоронного законодавства. Саме ця інституційна побудова демонструє, що ефективне адміністративно-правове регулювання сільськогосподарської діяльності потребує не розрізненого контролю за окремими етапами аграрного виробництва, а цілісної системи державного нагляду, в якій продовольча безпека, ветеринарна безпека, фітосанітарний контроль і охорона природи розглядаються як взаємопов'язані елементи одного публічного інтересу.

Таким чином, нідерландський досвід є цінним для України не через воєнний чи постконфліктний контекст, а через те, що він демонструє модель мирного ефективного адміністративно-правового регулювання, в якій досягається баланс між високою продуктивністю аграрного сектору,

екологічними вимогами, продовольчою безпекою, інституційною координацією та інноваційною орієнтацією державної політики. У цьому полягає його особлива значущість для України як орієнтира подальшого вдосконалення національного аграрного законодавства та системи публічного адміністрування.

Окремо, хочемо розглянути досвід держав, для яких сільське господарство функціонує в умовах постійних безпекових або післявоєнних викликів.

Досвід правового регулювання сільськогосподарської діяльності Ізраїлю є цінним для України насамперед тим, що він сформувався в умовах дефіциту природних ресурсів, постійних безпекових викликів, необхідності підтримання внутрішньої продовольчої спроможності та високої технологічності аграрного виробництва. З юридичного погляду ця модель не зводиться до одного кодифікованого акта: вона побудована на поєднанні базових публічно-правових рішень щодо землі, води, продовольчої безпеки, ветеринарного та фітосанітарного контролю, а також на постійному стратегічному плануванні з боку профільного міністерства [187]. Саме така інституційно-ресурсна логіка робить ізраїльський досвід особливо релевантним для України в частині меліорації, водозабезпечення, продовольчої стійкості та поєднання аграрної політики з безпековими завданнями держави.

Інституційною основою аграрного регулювання в Ізраїлі є Ministry of Agriculture and Food Security, яке офіційно формулює свою політику через документ “Vision, Goals and Objectives of the Ministry of Agriculture and Food Security. The Minister’s Policy as a basis for Drafting the Work Plans for 2025”. У цьому документі проголошено, що сільське господарство в Ізраїлі має забезпечувати місцеву, свіжу, здорову та якісну їжу відповідно до потреб населення та зміцнювати продовольчу спроможність держави. Водночас у 2024 році міністерство офіційно розпочало формування National Food Security Plan 2050 [188], а окрема Food Security Administration визначена як підрозділ, метою якого є забезпечення локальної виробничої спроможності та регулярного постачання здорової й доступної їжі у середньо- та довгостроковій перспективі. Отже, продовольча безпека в Ізраїлі прямо інституціоналізована як предмет

публічного адміністрування, а не лише як наслідок ринкової діяльності аграрних товаровиробників.

Ключовою рисою ізраїльської моделі є публічно-правовий режим земельних ресурсів. Згідно з Basic Law: Israel Lands, землі, що належать державі, Development Authority або Jewish National Fund, загалом не підлягають передачі у приватну власність; офіційні роз'яснення Кнесету підкреслюють, що принцип цієї базової норми полягає в національній власності на землю, яка може передаватися переважно в оренду, а не продаватися. Водночас Israel Land Authority офіційно визначена як орган, що управляє більшістю земель в Ізраїлі та надає послуги щодо оренди, у тому числі оренди сільськогосподарських земель. Таким чином, доступ до землі для аграрного виробництва в Ізраїлі має не суто приватноправовий, а виразно адміністративно-правовий характер, оскільки орган публічної влади зберігає вирішальну роль в управлінні земельним фондом і правилах землекористування.

Не менш характерним елементом ізраїльського регулювання є публічно-правовий режим водних ресурсів. На офіційній урядовій сторінці Water Law, 1959 [189] прямо зазначено, що закон регулює водні відносини та встановлює, що всі джерела води в Ізраїлі є публічною власністю. Water Authority визначена як орган, відповідальний за управління, експлуатацію, збереження та відновлення природних водних ресурсів держави. Для аграрної сфери це означає, що водозабезпечення не залишене на розсуд окремих власників землі: воно підпорядковане централізованому публічному управлінню, а сама модель будується на адміністративному розподілі, контролі та довгостроковому плануванні використання води. Розміщений на урядовому порталі аналітичний матеріал щодо розподілу водних ресурсів додатково фіксує, що вода є публічним ресурсом, а перерозподіл окремих водних прав для фермерів здійснюється через звернення до Міністерства сільського господарства [190].

Саме у сфері водокористування ізраїльський досвід має найбільшу практичну цінність для України. У державних документах Ізраїлю підкреслюється, що країна забезпечує водну безпеку завдяки

великомасштабному опрісненню морської води та повторному використанню понад 85% очищених стічних вод для сільського господарства; окремі офіційні матеріали додають, що це покриває понад половину потреб аграрного сектору в зрошенні. Таким чином, адміністративно-правове регулювання сільськогосподарської діяльності в Ізраїлі безпосередньо поєднане з державною політикою у сфері води, меліорації та повторного використання ресурсів. Для України, особливо в умовах руйнування зрошувальної інфраструктури, дефіциту води в окремих регіонах та необхідності відновлення меліоративних систем, такий підхід є надзвичайно показовим.

Ще одним важливим блоком ізраїльського досвіду є інтегрований фітосанітарний і ветеринарний контроль. Plant Protection and Inspection Services (PPIS) офіційно визначені як підрозділ Міністерства сільського господарства та продовольчої безпеки, який виступає інструментом забезпечення виконання законів і регуляторних вимог у відповідній сфері. Veterinary Services and Animal Health є окремою довіреною одиницею в складі того самого міністерства [191]. Через ці спеціалізовані підрозділи держава здійснює постійний нагляд за здоров'ям тварин, рослин, переміщенням продукції та дотриманням санітарних і фітосанітарних вимог. Така модель свідчить, що ізраїльське право розглядає захист рослин, ветеринарну безпеку та якість аграрної продукції як складові єдиного механізму продовольчої стійкості, а не як ізольовані напрямки галузевого контролю.

З наведеного випливає, що ізраїльський досвід характеризується не стільки наявністю універсального «аграрного кодексу», скільки чіткою публічно-правовою логікою регулювання ключових ресурсів і ризиків аграрної діяльності. Земля і вода поставлені під сильний публічний контроль; продовольча безпека винесена на рівень окремого стратегічного планування; ветеринарний та фітосанітарний контроль здійснюються через спеціалізовані підрозділи одного міністерства; а сам аграрний сектор розглядається як частина системи національної стійкості. Для України цінність цієї моделі полягає не в можливості прямого копіювання ізраїльського права, а в тому, що вона демонструє, яким

чином ресурсна обмеженість, безпекові ризики та продовольча політика можуть бути з'єднані в цілісну систему адміністративно-правового регулювання.

Для України найбільш перспективними видаються такі напрями адаптації ізраїльського досвіду. По-перше, посилення публічно-правового регулювання водокористування в аграрній сфері з акцентом на адміністративний розподіл, повторне використання очищених вод і державне планування меліорації. По-друге, інституціоналізація продовольчої безпеки як окремого стратегічного напрямку публічного адміністрування із довгостроковим плануванням, а не лише як наслідку загальної аграрної політики. По-третє, розвиток єдиної інтегрованої системи фітосанітарного, ветеринарного та продовольчого контролю, орієнтованої не стільки на формальний нагляд, скільки на забезпечення стійкості харчового ланцюга. По-четверте, переосмислення земельного регулювання в частині більш виразного врахування публічного інтересу при доступі до аграрних ресурсів. Саме ці елементи ізраїльської моделі можуть мати найбільше значення для вдосконалення українського адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду.

Досвід Хорватії є особливо цінним для України з позицій порівняльно-правового аналізу, оскільки її модель регулювання сільськогосподарської діяльності сформувалася в умовах післявоєнного відновлення, необхідності повернення земель до господарського використання, розвитку сільських територій та подальшої інтеграції до правового простору Європейського Союзу. Саме тому хорватський досвід доцільно розглядати не лише як приклад імплементації європейських аграрних стандартів, а і як модель поєднання постконфліктної реінтеграції територій, земельного регулювання, розмінування та модернізації аграрної політики [192]. У сучасних умовах це робить його особливо релевантним для України, яка також стикається з наслідками бойових дій, мінуванням сільськогосподарських угідь та необхідністю відновлення сільського господарства на деокупованих територіях.

Інституційно хорватська модель побудована навколо Ministry of Agriculture, яке здійснює публічне адміністрування у сферах сільського господарства,

рибальства, лісового господарства та розвитку сільських територій, а сучасне регулювання значною мірою реалізується через CAP Strategic Plan 2023–2027. Європейська Комісія офіційно зазначає, що стратегія Хорватії спрямована на підтримку сталого розвитку економічно життєздатних ферм, переробного сектору, поліпшення умов життя і праці в сільській місцевості, захист природних ресурсів, біорізноманіття та клімату, а також на підтримку молодих і малих фермерів. Такий підхід свідчить, що хорватське правове регулювання аграрної діяльності поєднує економічні, соціальні, екологічні та територіальні завдання, що є важливим орієнтиром для України в контексті відбудови сільських територій.

Земельний аспект хорватського досвіду є особливо важливим. Відповідно до Agricultural Land Act, сільськогосподарська земля в Республіці Хорватія визнається ресурсом, що становить інтерес для держави і перебуває під її особливим захистом. Цей закон регулює охорону, використання, зміну цільового призначення, управління державною сільськогосподарською землею, адміністративний та інспекційний нагляд, а також санкції. Таким чином, хорватська модель прямо підтверджує, що земельне регулювання в аграрній сфері має не лише приватноправовий, а виразно адміністративно-правовий зміст, оскільки держава встановлює спеціальний режим використання землі, охорони її як ресурсу та управління державним земельним фондом [193]. Для України це особливо цінно в умовах потреби посилення публічного контролю за використанням сільськогосподарських земель у післявоєнний період.

Окремої уваги заслуговує хорватський досвід розмінування сільськогосподарських угідь як елементу аграрної політики. В офіційних матеріалах Міністерства сільського господарства Хорватії зазначено, що з 2015 року розмінування підозрюваних на наявність мін сільськогосподарських земель фінансувалося з European Agricultural Fund for Rural Development у межах Rural Development Programme, зокрема через Operation 5.2.2 “Demining of agricultural land”. У цих же документах наголошено, що після завершення процедур розмінування збільшується площа доступної для використання аграрної землі, а

в офіційному звіті Хорватії в межах Ottawa Convention прямо зазначено, що місцеві та регіональні органи влади визначали сільськогосподарські землі як пріоритетні для відновлення будь-якого аграрного виробництва [194]. Це є надзвичайно важливим для України, оскільки доводить, що розмінування аграрних земель може і повинно розглядатися не лише як безпековий чи гуманітарний захід, а як самостійний інструмент адміністративно-правового забезпечення відновлення сільськогосподарської діяльності.

Не менш показовим є те, що хорватська держава пов'язує відновлення аграрного сектору із ширшою політикою підвищення стійкості публічного управління. У National Recovery and Resilience Plan 2021–2026 наголошується на посиленні ролі держави, розвитку ефективної, цифрової та компетентної публічної адміністрації, а також на реалізації реформ і інвестицій, спрямованих на підвищення загальної стійкості країни [195]. Хоч цей документ не є суто аграрним, він важливий для розуміння того, що хорватське післякризове відновлення розглядає аграрну сферу не ізольовано, а в тісному зв'язку з модернізацією публічного адміністрування, цифровізацією процедур та інституційним зміцненням держави. Для України це має методологічне значення, оскільки вказує на необхідність розглядати відновлення сільськогосподарської діяльності як частину загальної системи державної стійкості та адміністративної реформи.

Отже, хорватський досвід є перспективним для України насамперед у трьох аспектах: по-перше, у визнанні сільськогосподарської землі ресурсом особливого державного інтересу, що потребує спеціального правового режиму; по-друге, у поєднанні аграрної політики з післявоєнним розмінуванням територій та поверненням земель у господарський обіг; по-третє, у синхронізації національного аграрного регулювання з європейськими інструментами CAP та загальнодержавною політикою інституційної стійкості. Саме ці елементи дають підстави розглядати хорватську модель як одну з найбільш релевантних для українського адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду.

3.2. Ефективність адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду

В умовах особливого періоду питання ефективності адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності набуває принципового значення, оскільки саме аграрний сектор виконує не лише господарську, а й стратегічну функцію забезпечення продовольчої безпеки держави, стійкості внутрішнього ринку та підтримання соціальної стабільності. За таких умов традиційні механізми адміністративно-правового впливу зазнають суттєвої трансформації, оскільки мають функціонувати в обстановці підвищених безпекових ризиків, обмеженості ресурсів, порушення логістичних зв'язків, переміщення виробничих потужностей та необхідності оперативного управлінського реагування. Саме тому постає потреба не лише у формальному збереженні регуляторного впливу держави, а й у з'ясуванні того, наскільки чинні адміністративно-правові засоби є здатними реально забезпечити безперервність сільськогосподарського виробництва, належну реалізацію прав суб'єктів аграрної діяльності та досягнення публічно значущих результатів. Актуальність цієї проблематики зумовлена також тим, що в умовах особливого періоду посилюється ризик нормативної фрагментарності, дублювання владних повноважень, надмірної дискреції адміністративних органів і зниження рівня правових гарантій для сільськогосподарських товаровиробників. Отже, дослідження ефективності адміністративно-правового регулювання у цій сфері є необхідним для виявлення меж дієвості чинного правового механізму, встановлення його недоліків та обґрунтування напрямів його подальшого вдосконалення відповідно до викликів особливого періоду.

У сучасній юридичній доктрині відсутній повністю уніфікований підхід до визначення ефективності адміністративно-правового регулювання, однак спільним для наукових позицій є розуміння цієї категорії через співвідношення

мети правового впливу та реальних результатів його реалізації, а також через оцінку суспільно корисного ефекту з урахуванням витрат часу, ресурсів і організаційних зусиль. У загальнотеоретичному вимірі Т. І. Тарахонич пов'язує ефективність правового регулювання зі співвідношенням мети правового регулювання та реальних результатів, а також наголошує, що загальна ефективність забезпечується ефективністю самого нормативно-правового акта, процедурно-процесуального механізму його застосування та діяльності щодо реалізації такого акта [196]. У площині адміністративного права ця категорія конкретизується як здатність нормативно-правового акта визначати цілі, критерії оцінювання та вимірювання позитивного впливу на суспільні відносини для досягнення очікуваного суспільно корисного результату, а також як міра внеску адміністративно-правових норм у подолання соціальних суперечностей у сфері публічного управління за мінімально необхідних витрат.

Н. Ю. Кантор формулює важливі положення для розуміння ефективності адміністративно-правового регулювання через призму ефективності норм адміністративного права: авторка наголошує, що цілі таких норм є різноманітними і залежать від рівня адміністративно-правового регулювання, на якому розміщена норма, а також від специфіки правовідносин, на які спрямовано її регулятивний вплив. Також у статті обґрунтовано, що оцінка ефективності у сфері адміністративно-правового регулювання має здійснюватися за комплексним підходом, але з пріоритетом цільового підходу, тобто через аналіз того, наскільки норма і закладене в ній цілепокладання приводять до реальних кінцевих результатів, які проявляються у правових наслідках її реалізації [197]. Для характеристики адміністративно-правового регулювання це означає, що його ефективність не може зводитися лише до формальної наявності норми: вона повинна визначатися за соціальними, економічними, політичними, психологічними, конфліктними та іншими наслідками реалізації відповідної групи адміністративно-правових норм.

Отже, адміністративно-правове регулювання слід оцінювати через результативність реалізації його норм, з урахуванням рівня регулювання,

характеру правовідносин і фактичного досягнення суспільно значущих цілей, а не лише через формально-юридичну конструкцію нормативного припису. Це вже є корисною теоретичною основою для переходу до вашої авторської дефініції ефективності адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду.

У праці М. Ю. Веселова та Л. Ю. Веселової адміністративно-правове регулювання розглядається як складова ширшої системи правового впливу, причому підкреслюється, що саме правове регулювання займає центральне місце у цій системі, оскільки охоплює вплив права на суспільне життя, свідомість і поведінку людей. Водночас автори акцентують увагу не стільки на абстрактному визначенні адміністративно-правового регулювання, скільки на його ознаках і прикладних проблемах ефективності [198]. Ключове положення цієї статті полягає в тому, що ефективність адміністративно-правового регулювання пов'язується зі здатністю нормативно-правового акта визначати свої цілі, критерії оцінювання та вимірювання позитивного впливу на суспільні відносини для досягнення очікуваного суспільно корисного результату, а за можливості - і його фактичного досягнення. Тобто адміністративно-правове регулювання у баченні авторів слід сприймати не лише як сукупність приписів, а як такий регулятивний механізм, що має бути орієнтований на реальний результат і піддаватися оцінюванню з позицій результативності.

Також у статті зазначено, що практичне впровадження такого підходу тривалий час було ускладнене через відсутність належних правових передумов, а прийняття Закону України «Про правотворчу діяльність» створює основу для вдосконалення правотворення, планування, моніторингу результатів та своєчасного виявлення дефектів чинного адміністративного законодавства. Отже, адміністративно-правове регулювання має оцінюватися через цільову спрямованість, вимірюваність впливу та фактичну результативність.

У праці І. А. Городецької ефективність адміністративно-правового регулювання розкривається насамперед як міра його результативності, тобто як співвідношення між очікуваними та фактичними наслідками дії права на

суспільні відносини; у спеціально адміністративно-правовому вимірі авторка наводить підхід, за яким це є міра досягнення очікуваного результату правового регулювання, тобто співвідношення між установленою метою регулювання і реальними результатами [199].

Авторка систематизує три теоретичні підходи до чинників ефективності адміністративно-правового регулювання: 1) акцент на суто юридичних чинниках; 2) аналіз крізь структурні елементи та функціональні компоненти механізму адміністративно-правового регулювання; 3) виокремлення безпосередніх юридичних і зовнішніх - політичних, економічних, організаційних, морально-етичних, інформаційних та соціально-психологічних - чинників.

Отже, ефективність адміністративно-правового регулювання не може оцінюватися абстрактно: під час її визначення слід враховувати специфіку і реальний стан відповідних суспільних відносин, наукові підходи до сутності та механізму адміністративно-правового регулювання, а також комплекс різних факторів, що впливають на його результативність.

З огляду на наведені доктринальні підходи, *ефективність адміністративно-правового регулювання* доцільно визначити як *інтегративну юридичну характеристику системи адміністративно-правових норм, інститутів, процедур, актів реалізації та діяльності суб'єктів публічної адміністрації, що відображає ступінь досягнення визначених цілей регулювання, реальний позитивний вплив на відповідні суспільні відносини, рівень забезпечення прав та законних інтересів учасників цих відносин, а також оптимальність використання часових, організаційних і матеріальних ресурсів у процесі досягнення суспільно значущого результату*. Таке визначення узгоджується з тим, що в науці адміністративного права ефективність адміністративно-правового регулювання розглядається як комплексна категорія, зміст якої не зводиться лише до формальної наявності норм, а охоплює також їхню результативність, процедурну забезпеченість, практичну реалізованість і залежність від конкретного стану суспільних відносин.

Отже, ефективність адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду - це зумовлена цілями продовольчої безпеки, стійкості аграрного виробництва та захисту прав сільськогосподарських товаровиробників інтегральна властивість системи адміністративно-правових засобів, за допомогою якої забезпечується своєчасне, адаптивне, безперервне й правомірне функціонування сільськогосподарської діяльності в умовах воєнних, мобілізаційних, безпекових, логістичних і ресурсних обмежень, із досягненням максимально можливого публічно значущого результату за мінімізації регуляторних втрат, управлінських затримок і надмірного адміністративного тиску.

На нашу думку, ефективність адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду характеризується наступними особливостями: по-перше, поєднання результативності, адаптивності та безперервності як спеціальних критеріїв ефективності; по-друге, акцент на балансі публічного інтересу у сфері продовольчої безпеки та приватного інтересу агровиробника; по-третє, включення до змісту ефективності не лише досягнення управлінського результату, а й мінімізації адміністративних обтяжень в екстраординарних умовах.

Ефективність адміністративно-правового регулювання в сучасній доктрині адміністративного права розглядається як комплексна категорія, яка не зводиться до якості норми як такої, а охоплює також механізм її реалізації, зовнішні організаційні чинники та фактичні результати регулятивного впливу, оскільки лише їх сукупність дозволяє встановити, наскільки відповідний регуляторний механізм є якісно сформованим, організаційно забезпеченим, процедурно придатним, результативно реалізованим, правозахисно збалансованим і спроможним до відновлення порушеного функціонування аграрної сфери в мобілізаційний, воєнний та демобілізаційний періоди.

При визначенні ефективності адміністративно-правового регулювання певного виду діяльності І. А. Городецька прямо вказує на необхідність врахування як юридичних, так і зовнішніх чинників, а Н. Ю. Кантор підкреслює

пріоритет цільового підходу, за яким ефективність оцінюється через досягнення реальних кінцевих результатів у правових наслідках реалізації норм; водночас М. Ю. Веселов і Л. Ю. Веселова пов'язують ефективність із здатністю нормативного акта визначати цілі, критерії оцінювання та забезпечувати суспільно корисний результат. Оскільки законодавче визначення особливого періоду охоплює функціонування національної економіки, органів влади, підприємств і організацій у мобілізаційний, воєнний і демобілізаційний час, критерії оцінки ефективності регулювання аграрної сфери мають відображати всі ці виміри, а не лише формальну наявність регуляторних приписів.

Ми вважаємо, що критеріями ефективності адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду є: нормативний, інституційний, процедурний, правозастосовний, гарантійний та відновлювальний критерії.

1. Нормативний критерій характеризує якість, внутрішню узгодженість, визначеність і адаптивність нормативної основи, якою регламентується сільськогосподарська діяльність в умовах особливого періоду. Його значення полягає в тому, що саме нормативний масив має забезпечити одночасно спеціальний режим функціонування аграрної сфери в умовах воєнного стану та належний рівень юридичної визначеності для суб'єктів господарювання; без цього державне втручання неминуче набуває рис фрагментарності й надмірної дискреційності. Показовим прикладом є законодавче запровадження особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану, а також подальше відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення, що свідчить: ефективність нормативного компонента виявляється в здатності права оперативно перебудовувати аграрні земельні механізми під потреби особливого періоду без втрати їх правової визначеності [200].

2. Інституційний критерій відображає, наскільки система суб'єктів публічної адміністрації є спроможною організувати, координувати та забезпечити реалізацію адміністративно-правових приписів у сфері сільського

господарства. Особливий період за законом охоплює функціонування національної економіки, органів державної влади, підприємств, установ і організацій, а в умовах воєнного стану військове командування разом із військовими адміністраціями можуть запроваджувати відповідні заходи правового режиму, що прямо вказує на багаторівневий і координаційний характер управління. У сфері сільського господарства цей критерій проявляється, зокрема, через взаємодію Кабінету Міністрів України, профільного центрального органу виконавчої влади, військових адміністрацій, територіальних центрів комплектування, Держпродспоживслужби та інших суб'єктів під час бронювання працівників, військового обліку техніки, ведення державних аграрних інформаційних систем і прийняття рішень щодо функціонування критично важливих аграрних підприємств.

3. Процедурний критерій виражає ступінь упорядкованості, доступності, оперативності та юридичної визначеності адміністративних процедур, через які реалізуються права та обов'язки суб'єктів аграрної діяльності. В умовах особливого періоду саме процедура набуває особливого значення, оскільки затягування строків, невизначеність етапів погодження чи відсутність зрозумілого алгоритму дій можуть призвести не лише до порушення прав агровиробника, а й до зриву посівної, збору врожаю, логістики ресурсів або відновлення господарської діяльності. Прикладом є встановлений урядом порядок бронювання військовозобов'язаних під час воєнного стану засобами Порталу Дія, а також урегульований порядок компенсації витрат за гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення: у цих випадках ефективність адміністративно-правового регулювання безпосередньо залежить від чіткості процедури подання, розгляду, перевірки та ухвалення рішення [61].

4. Правозастосовний критерій означає реальну здатність уповноважених суб'єктів однаково, своєчасно, правомірно та результативно застосовувати норми адміністративного права до конкретних ситуацій у сфері сільськогосподарської діяльності. Доктринально такий критерій впливає з цільового підходу до ефективності: вирішальним є не сам факт існування норми,

а досягнення нею реальних кінцевих результатів у правових наслідках реалізації. У контексті дисертаційної теми це можна простежити на прикладі застосування правил бронювання працівників аграрних підприємств, наданні або відмові у відповідному статусі, а також на прикладі реалізації вимог щодо військового обліку окремих видів сільськогосподарської техніки: одна й та сама норма є ефективною лише тоді, коли вона не залишається декларативною, а реально забезпечує збереження кадрового й матеріально-технічного потенціалу аграрного виробництва.

5. Гарантійний критерій характеризує здатність адміністративно-правового регулювання забезпечувати баланс між публічним інтересом держави у сфері оборони, продовольчої безпеки та мобілізації і приватним інтересом сільськогосподарського товаровиробника у збереженні майна, прав на землю, результатів виробництва та доступу до ефективного захисту. За умов воєнного стану допускаються тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб, однак закон одночасно зберігає судовий характер правосуддя, забороняє скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства та передбачає наступне повне відшкодування вартості примусово відчуженого майна, якщо попереднього повного відшкодування не було здійснено. Отже, в сфері сільськогосподарської діяльності цей критерій проявляється, наприклад, у ситуаціях можливого примусового відчуження техніки, транспортних засобів чи іншого майна агровиробника: регулювання може вважатися ефективним лише тоді, коли поряд із владним втручанням воно містить реальні компенсаторні й судові гарантії [35].

6. Відновлювальний критерій відображає спроможність адміністративно-правового регулювання не лише підтримувати функціонування сільськогосподарської діяльності під час дії особливого періоду, а й створювати правові механізми для поновлення порушених виробничих, земельних, кадрових, логістичних та майнових зв'язків. Його виокремлення є обґрунтованим тому, що особливий період у законодавчому розумінні охоплює не тільки мобілізацію та воєнний час, а й частково відбудовчі та демобілізаційні

процеси, а отже ефективність регулювання має вимірюватися також за здатністю повернути аграрну сферу до стабільного правового й господарського режиму. Прикладами тут є законодавче відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення, а також механізм бюджетної компенсації витрат за гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення, спрямований саме на відновлення сільськогосподарського виробництва на розмінованих ділянках [201].

Узагальнюючи, слід зазначити, що кожен із названих критеріїв відображає окремий, але невід'ємний вимір ефективності адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду: нормативний - якість правової основи, інституційний - спроможність суб'єктного механізму, процедурний - придатність адміністративних алгоритмів, правозастосовний - реальність досягнення результату, гарантійний - правозахисну збалансованість, а відновлювальний - здатність регуляторної системи забезпечити поновлення нормального функціонування аграрної сфери. Саме у своїй сукупності вони дають змогу здійснити повну й науково обґрунтовану оцінку дієвості адміністративно-правового впливу держави на сільськогосподарську діяльність у мобілізаційний, воєнний та пов'язаний із відновленням періоди.

Висновки до розділу 3

Дослідивши шляхи удосконалення адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду ми прийшли до наступних висновків.

На прикладі Франції доведено доцільність упорядкування українського аграрного законодавства на засадах нормативної системності, спеціалізації та чіткого розмежування адміністративно-правових механізмів у сферах земельних відносин, продовольчої безпеки та державного контролю. На прикладі Польщі обґрунтовано перспективність використання досвіду спеціального правового

регулювання обігу сільськогосподарських земель для посилення адміністративно-правової складової земельної політики України, підтримки сімейних господарств і запобігання надмірній концентрації земельних ресурсів, а також доцільність інституційної спеціалізації суб'єктів публічного адміністрування з урахуванням моделі функціонування KOWR.

На прикладі Нідерландів обґрунтовано, що аграрна політика може ефективно поєднуватися з політикою продовольчої безпеки, охорони природи, розвитку сільських територій та кліматичної адаптації; дістало подальшого розвитку положення про необхідність формування в Україні комплексної системи державного контролю у сфері сільськогосподарської діяльності з урахуванням досвіду NVWA, а також врахування територіально диференційованих механізмів управління водними, ґрунтовими та природними ресурсами і досвіду реалізації CAP Strategic Plan. На прикладі Ізраїлю обґрунтовано доцільність урахування досвіду публічно-правового регулювання водних ресурсів, продовольчої безпеки та інтегрованого фітосанітарного і ветеринарного контролю як складових єдиної системи продовольчої стійкості держави. На прикладі Хорватії доведено перспективність використання досвіду правового визнання сільськогосподарських земель ресурсом особливого державного інтересу, розмінування аграрних земель як самостійного елементу адміністративно-правового забезпечення відновлення аграрної діяльності, а також поєднання післявоєнного відновлення аграрного сектору з механізмами Спільної аграрної політики ЄС та модернізацією публічного адміністрування. Узагальнено, що зарубіжний досвід має застосовуватися в Україні не шляхом механічного запозичення, а через адаптацію тих правових моделей, які забезпечують системність аграрного законодавства, інституційну спроможність публічного адміністрування, продовольчу безпеку та стійкість аграрного сектору в умовах особливого періоду.

Розроблено адаптивно-циклічну модель підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду. Сутність запропонованої моделі полягає в тому, що

адміністративно-правове регулювання сільськогосподарської діяльності повинно функціонувати не як статичний набір розрізнених приписів, а як єдина багаторівнева система правового впливу, побудована за логікою циклу: діагностика загроз - правове проєктування рішень - координація суб'єктів публічної адміністрації - спрощене процедурне впровадження - моніторинг результатів - корекція регуляторного впливу - відновлення порушених аграрних відносин. Її відмінність від традиційних підходів полягає в тому, що вона поєднує регулятивну, гарантійну й відновлювальну функції держави в межах одного механізму та враховує фазовість особливого періоду як правового режиму.

У структурному аспекті модель пропонується вибудувати з шести взаємопов'язаних блоків: 1) нормативно-адаптаційний, спрямований на оперативне оновлення адміністративно-правових режимів у земельній, кадровій, технічній, логістичній та дозвільній сферах залежно від рівня безпекових загроз; 2) інституційно-координаційний, що передбачає чітке розмежування компетенції між Кабінетом Міністрів України, профільним міністерством, військовими адміністраціями, територіальними центрами комплектування, Держпродспоживслужбою та іншими суб'єктами публічної адміністрації, оскільки закон уже виходить із багаторівневого управління національною економікою в особливий період; 3) цифрово-інтеграційний, який має забезпечувати концентрацію релевантних даних про агровиробника через державні інформаційні системи, зокрема через Державний аграрний реєстр, що законодавчо орієнтований на комплексне інтегрування відомостей про виробників сільськогосподарської продукції та їхні майнові, земельні, трудові й інші характеристики; 4) процедурно-спрощувальний, сутність якого полягає у впровадженні прискорених, цифровізованих і стандартизованих адміністративних процедур для тих рішень, від яких безпосередньо залежить безперервність аграрного виробництва; 5) гарантійно-компенсаційний, оскільки ефективність регулювання в особливий період не може оцінюватися лише за ступенем досягнення мобілізаційних або господарських цілей. Цей блок має

функціонувати як обов'язковий коректор адміністративного втручання: що вищий рівень публічно-владних обмежень, то вищим має бути рівень процесуальних, компенсаційних і оскаржувальних гарантій для агровиробника;

б) відновлювально-резилієнтний - модель підвищення ефективності регулювання повинна бути орієнтована не лише на підтримання поточного функціонування аграрного сектору, а й на юридично організоване відновлення його спроможності: повернення земель до господарського обігу, відновлення доступу до техніки, праці, логістики, адміністративних сервісів та бюджетної підтримки. Наявні механізми компенсації за гуманітарне розмінування сільськогосподарських земель уже демонструють, що держава поступово переходить від суто кризового управління до правового відновлення аграрного виробництва; однак у межах запропонованої моделі цей підхід має бути розширений до повноцінного відновлювального режиму адміністративно-правового регулювання, який запускається автоматично після зниження рівня безпекової загрози на відповідній території.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове наукове вирішення завдання, що полягає у визначенні особливостей адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду. У результаті аналізу законодавства України, практики його реалізації, наукових праць та зарубіжного досвіду виявлено прогалини, колізії, проблеми нормативної узгодженості, недостатньої процедурної визначеності та ефективності реалізації адміністративно-правових механізмів забезпечення сільськогосподарської діяльності в умовах воєнного стану та інших складових особливого періоду. Узагальнені результати проведеного дослідження сформульовано у таких науково обґрунтованих висновках і практичних рекомендацій, що відповідають вимогам наукової новизни, мають значення для науки адміністративного права та правозастосовної практики, зокрема:

1. Обґрунтовано, що правова природа сільськогосподарської діяльності є подвійною – поєднує приватногосподарські та публічно-правові елементи: з одного боку, вона виступає спеціальним видом господарської діяльності, який може здійснюватися у підприємницьких і непідприємницьких формах; з іншого боку, – є самостійним об'єктом публічного адміністрування, щодо якого держава реалізує владно-організаційний, дозвільний, контрольний та підтримувальний вплив. Встановлено, що така подвійна правова природа зумовлена особливим предметом цієї діяльності, її прив'язкою до землі, водних та інших природних ресурсів, використанням біологічних процесів, спеціальним суб'єктним складом, а також підвищеною залежністю від ветеринарного, фітосанітарного, екологічного, земельного та іншого адміністративно-правового регулювання.

2. Доведено доцільність удосконалення законодавчої дефініції «сільськогосподарська діяльність» шляхом відмежування її змісту від переліку видів сільськогосподарської діяльності та нормативного закріплення її ключових ознак - природоресурсної зумовленості, біологічного характеру, комплексності, суспільної значущості. Запропоновано авторське визначення

сільськогосподарської діяльності — як пов'язаної з використанням земель, водних та інших природних ресурсів комплексної господарської діяльності з виробництва, первинної обробки, переробки, зберігання, реалізації сільськогосподарської продукції та надання безпосередньо пов'язаних із цим послуг, спрямованої на забезпечення продовольчих та інших суспільно значущих потреб.

3. Запропоновано наступні критерії класифікації сільськогосподарської діяльності: 1) за характером виробничого процесу: а) власне сільськогосподарське виробництво; б) первинна переробка; в) виконання сільськогосподарських робіт; г) надання послуг сільськогосподарського характеру; 2) за об'єктом сільськогосподарської діяльності: а) рослинницька сільськогосподарська діяльність; б) тваринницька сільськогосподарська діяльність; в) аквакультурна сільськогосподарська діяльність; г) змішана (поліоб'єктна) сільськогосподарська діяльність; 3) за функціональною роллю відповідної діяльності у загальному аграрному циклі: а) основна виробнича; б) допоміжно-забезпечувальна; в) післяурожайно-завершальна; г) первинно-переробна діяльність; 4) за інтенсивністю спеціального публічно-правового режиму: а) звичайна діяльність; б) діяльність із підвищеними ветеринарними, фітосанітарними, екологічними, дозвільними вимогами; 5) за умовами здійснення: а) у звичайний період; б) в умовах особливого періоду.

4. Обґрунтовано, що особливий період є спеціальним комплексним правовим режимом, який не змінює сутнісної природи сільськогосподарської діяльності як різновиду господарської діяльності, однак зумовлює системну трансформацію її адміністративно-правового регулювання: зі звичайного галузевого режиму він переходить у спеціальний, тимчасово посилений формат, для якого характерні розширення дискреції органів публічної влади, перерозподіл компетенції між загальними та спеціальними суб'єктами управління, спрощення або заміна дозвільних, реєстраційних, контрольних і наглядових процедур, а також запровадження тимчасових земельних, трудових, фітосанітарних, ветеринарних, логістичних і безпекових механізмів,

легітимність яких зумовлюється потребами оборони, продовольчої безпеки, економічної стійкості держави та суспільної необхідності.

5. Визначено, що принципи адміністративно-правового регулювання у сфері сільського господарства – це фундаментальні засади, ідеї та вимоги, що визначають зміст, межі, способи й цілі публічного управлінського впливу на аграрні відносини з метою забезпечення законності, продовольчої безпеки, стабільності виробництва, охорони публічного інтересу та збалансування інтересів держави, виробника і споживача. Запропоновано їх поділити на: 1) загально-правові принципи (законність, верховенство права, пропорційність, публічний інтерес і пріоритет безпеки); 2) спеціальні принципи (безперервності аграрного виробництва, продовольчої безпеки, адаптивності регулювання, державної підтримки виробника, балансу приватних і публічних інтересів); 3) функціональні принципи (оперативності адміністративних рішень, координації, антикризової спрямованості, відновлювального характеру регулювання).

6. З'ясовано, що механізм адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності є цілісною, внутрішньо узгодженою системою адміністративно-правового та владно-організуючого впливу на суспільні відносини в аграрній сфері з метою їх упорядкування, охорони, забезпечення прав та законних інтересів учасників аграрної діяльності, стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та гарантування продовольчої безпеки. Запропоновано систематизувати елементи механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності на три групи: основні (базові), функціонально-процедурні та забезпечувальні.

7. Доведено, що нормативно-правове регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду становить цілісну, але внутрішньо диференційовану систему правового впливу, в межах якої поєднуються загальні засади воєнного, мобілізаційного, земельного, аграрного, фінансового та адміністративного законодавства. Встановлено, що особливість такого регулювання полягає у поєднанні загальнодержавних механізмів забезпечення продовольчої безпеки, стійкості аграрного виробництва та мобілізаційної

готовності з регіональною і локальною конкретизацією цих завдань через акти місцевих органів публічної адміністрації. Обґрунтовано, що чинна система нормативно-правових актів потребує подальшої внутрішньої узгодженості, зокрема щодо земельних, кредитно-гарантійних, страхових, меліоративних і відновлювальних механізмів у сфері сільськогосподарської діяльності.

8. Удосконалено науковий підхід до розуміння адміністративно-правових відносин у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду – як самотійного різновиду адміністративно-правових відносин із підвищеним рівнем імперативності, процедурної формалізації та безпеково-мобілізаційної спрямованості, що виникають між суб'єктами публічної адміністрації, аграрними товаровиробниками та іншими учасниками у зв'язку з організацією, координацією, контролем, забезпеченням і допустимим обмеженням сільськогосподарської діяльності з метою гарантування продовольчої безпеки, оборонних потреб держави та захисту прав учасників таких відносин.

9. Встановлено, що правосвідомість і правова культура суб'єктів публічного адміністрування у сфері сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду виступають не допоміжним, а внутрішнім ціннісно-нормативним елементом механізму адміністративно-правового регулювання, від якого безпосередньо залежить якість правозастосування, законність і обґрунтованість адміністративних актів, дотримання меж дискреції та ефективність поєднання мобілізаційних, безпекових і продовольчих завдань держави із захистом прав та законних інтересів суб'єктів сільськогосподарської діяльності.

10. Доведено, що перспективними для вітчизняної правової системи є такий зарубіжний досвід: нормативна системність аграрного законодавства (Франція); спеціалізоване регулювання обігу сільськогосподарських земель та інституційна агенціалізація аграрної політики (Польща); інтеграція аграрного регулювання з екологічними, кліматичними та контрольними механізмами (Нідерланди); публічно-правове регулювання водних ресурсів і продовольчої

стійкості (Ізраїль); поєднання післявоєнного відновлення аграрного сектору з розмінуванням земель і модернізацією публічного адміністрування (Хорватія).

11. Запропоновано адаптивно-циклічну модель підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду – як поєднання нормативно-адаптаційного, інституційно-координаційного, цифрово-інтеграційного, процедурно-спрощувального, гарантійно-компенсаційного та відновлювально-резилієнтного блоків. Обґрунтовано, що ці блоки функціонують у мобілізаційно-підготовчому, воєнно-стабілізаційному та відновлювально-демобілізаційному режимах і спрямовані на забезпечення безперервності аграрного виробництва, правозахисної збалансованості адміністративного втручання та прискореного відновлення сільськогосподарської діяльності після зниження рівня безпекових загроз.

12. Запропоновано внести зміни та доповнення до:

- Земельного кодексу України: доповнити п. 27 розділу X нормою про обов'язкове внесення до Державного реєстру прав усіх речових прав, які були автоматично поновлені за пп. 1 п. 27, у визначений строк після припинення чи скасування воєнного стану протягом шести місяців; закріпити окремий статус «сільськогосподарська земельна ділянка, тимчасово виведена з обігу внаслідок бойових дій, мінної небезпеки або військових обмежень»; передбачити обов'язкову синхронізацію реєстру забруднених територій із кадастром і реєстром прав; додати норми про пріоритетність обстеження, розмінування, обстеження ґрунтів і відновлення меліоративної інфраструктури для таких земель;

- Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку»: доповнити новою статтею з визначеннями понять: «особливий період у аграрній сфері», «сільськогосподарська діяльність в умовах особливого періоду», «критично важливий сільськогосподарський товаровиробник», «безперервність аграрного виробництва», «аграрна стійкість», «відновлення аграрного виробництва на постраждалих територіях»; доповнити окремим розділом «Особливості державної аграрної політики в умовах особливого періоду», у якому закріпити принципи: пріоритет продовольчої

безпеки, безперервність аграрного виробництва, пропорційність обмежень для агровиробника, пріоритет відновлення і розмінування сільськогосподарських земель, спеціальна підтримка прифронтових і деокупованих територій, стійкість аграрної логістики, захист меліоративної та складської інфраструктури; передбачити розподіл повноважень між Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади у сфері аграрної політики, військовими адміністраціями та органами місцевого самоврядування щодо: формування регіональних планів аграрної стійкості; визначення переліку критично важливих аграрних підприємств; координації посівної та збиральної кампаній; організації зрошення, зберігання, евакуації продукції та відновлення інфраструктури з метою усунення компетенційної невизначеності між рамковою аграрною політикою та воєнним публічним управлінням та встановити обов'язок Кабінету Міністрів України затверджувати спеціальні плани повернення таких земель у господарський обіг; передбачити окремий пакет інструментів для особливого періоду: пільгові кредити на посівну і відновлення, державні гарантії для малих і середніх агровиробників, спеціальні програми страхування виробничих ризиків воєнного часу, компенсацію витрат на відновлення виробничих потужностей, меліорації, елеваторів та втрат від вимушеної зміни технологій виробництва; пріоритети доступу до державної підтримки для земель і виробників на деокупованих, замінованих, зрошуваних і прикордонних територіях

- Закону України «Про Державний земельний кадастр» варто внести норму про спеціальну позначку для земельних ділянок, що були сформовані за спрощеною процедурою в умовах воєнного стану, до моменту завершення їх повної кадастрової легалізації;

- ст.8 Закону України «Про оренду землі» та п. 27 розділу X Земельного кодексу України: визначити, що воєнна передача права землекористування без згоди власника є спеціальною тимчасовою конструкцією, яка не змінює загального правила ст. 8 Закону «Про оренду землі», а також запровадити обов'язкове електронне повідомлення власника не лише листом, а й через державні інформаційні системи, якщо власник ідентифікований у реєстрі;

- Закон України «Про фермерське господарство»: внести зміни до ст.9 та доповнити її ч.4 наступного змісту: «в умовах особливого періоду повинна надаватися пріоритетна державна підтримка фермерським господарствам, які здійснюють діяльність на деокупованих, прифронтових, замінованих або меліоративно вразливих територіях, а також фермерським господарствам, що зазнали втрат унаслідок бойових дій»; доповнити ч.2 ст.11 нормою наступного змісту: «Державна підтримка через Виплатну агенцію може надаватися на відновлення пошкоджених виробничих потужностей, придбання техніки замість втраченої, відновлення зрошення, зберігання продукції та компенсацію витрат на гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення»;

- Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» ст. 25 доповнити нормою, що передбачає встановлення спеціального порядку пріоритетного бронювання військовозобов'язаних працівників фермерських господарств, які визнані критично важливими для забезпечення продовольчої безпеки та безперервності сільськогосподарського виробництва в особливий період.

Список використаних джерел:

1. Скрипченко О. В. Загальна психологія : підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук [та ін.]. К. : Каравела, 2009. 464 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : Перун, 2011. 1836 с.
3. Енциклопедичний словник з державного управління / [укл. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.] ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.
4. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посіб. / П. А. М'ясоїд. К. : Вища шк., 2004. 234 с.
5. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. / С. Д. Максименко. Вид. 2-ге, переробл. та допов. К. : Центр навч. літ., 2004. 222 с.
6. Лукашевич М. П. Соціологія. Загальний курс : підручник / М. П. Лукашевич, М. В. Туленков. К. : Каравела, 2004. 456 с.
7. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 9 січня 2025 року № 4196-ІХ. Відомості Верховної Ради, 2025. №№ 28-29. Ст.94.
8. Гудима О. П. Правова природа сільськогосподарської діяльності як об'єкта адміністративно-правового регулювання. *Право та державне управління*. 2025. № 2. С. 447-452. DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.2.61>
9. Єрмоленко В. М. Категорія «сільськогосподарська діяльність» в аграрному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 4. С. 124–127.
10. Єрмоленко В. М. Сільськогосподарська про- дукція як аграрно-правова категорія. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 6. С. 58–61.
11. Федорович В. Правові основи створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні. 1998. 412 с.
12. Гафурова О.В. Сільськогосподарська діяльність (сільськогосподарське виробництво) як об'єкт аграрних правовідносин. *Підприємництво, господарство і право*, 2008, № 4, с. 56–59.

-
13. Гудима О. П. Поняття, ознаки та особливості сільськогосподарської діяльності як об'єкта адміністративно-правового регулювання. *Право і суспільство*. 2025. № 4. Том 2. С. 420-426. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.2.59>
14. Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку: Закон України від 24 червня 2004 року № 1877-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2004. № 49. Ст.527.
15. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21 липня 2020 року № 819-IX. *Відомості Верховної Ради*, 2020. № 52. Ст.497.
16. Про фермерське господарство: Закон України від 9 червня 2003 року № 973-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2003. № 45. Ст.363.
17. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15 травня 2003 року № 742-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2003. № 29. Ст.232.
18. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 41 (МСБО 41). Сільське господарство. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_027#Text
19. Долинська М. С., Заболотна Н. Я., Марич Х. М. Аграрне право: навчальний посібник. Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2020. 252 с.
20. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010: затв. Наказом Держспоживстандарту України 11.10.2010 р. № 457. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10#Text>
21. Курман Т. В. Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення : монографія. Харків : Юрайт, 2018. 376 с.
22. Апаров А. М. Поняття сільськогосподарської діяльності та її суб'єктів. *Правова держава*. 2016. № 23. С. 71–75.
23. Коваленко Т. О., Марченко С. І. Правове регулювання господарської діяльності в агропромисловому комплексі України : навч. посібник / Т. О. Коваленко, С. І. Марченко. К. : Юрінком Інтер, 2015. 296 с.

-
24. Аграрне право : підручник / [Т. В. Курман (керівниця авт. кол.), Ю. Ю. Бакай, В. І. Гордєєв та ін.] ; за ред. Т. В. Курман ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2024. 472 с.
25. Про бджільництво: Закон України від 22 лютого 2000 року № 1492-III. Відомості Верховної Ради України, 2000. № 21. Ст.157.
26. Кожура Л. О. Особливості правового регулювання сфери аквакультури в Україні. *Юридичний вісник*. 2021. № 1. С. 132–137. DOI: 10.32837/yuv.v0i1.2090.
27. Оверковська Т. К. Правові засади охорони водних біоресурсів у сфері аквакультури. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 122–126.
28. Статівка А. М. Сучасне аграрне право в контексті євроінтеграційних процесів. Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції: мат. круглого столу (м. Харків, 8 грудня 2017 р.). С.94-97.
29. Про аграрні ноти: Закон України від 22 лютого 2024 року № 3586-IX. Відомості Верховної Ради, 2024. № 12. Ст.65.
30. Про ветеринарну медицину та благополуччя тварин: Закон України від 4 лютого 2021 року № 1206-IX. Відомості Верховної Ради України, 2023. №№ 8-9. Ст.24.
31. Про карантин рослин: Закон України від 30 червня 1993 року № 3348-XII. Відомості Верховної Ради України, 1993. № 34. Ст.352.
32. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 року № 2059-VIII. Відомості Верховної Ради, 2017. № 29. Ст.315.
33. Водний кодекс України: Закон України від 6 червня 1995 року № 213/95-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1995. № 24. Ст.189. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/213/95-%D0%B2%D1%80?utm>
34. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 No 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
35. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII. URL: <http://surl.li/aqnkhy>

-
36. Марченко С.І. Правові засади державної аграрної політики України щодо санітарних та фітосанітарних заходів в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. №76. Т. 2. С. 24-28. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.3>
37. Гудима О. П. Види сільськогосподарської діяльності як передумова диференціації адміністративно-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 9. С. 468-471. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/101>
38. Коваленко Н. Поняття та ознаки адміністративно-правового режиму. Підприємство, господарство і право. 2020. С. 106-109. <https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/1/20.pdf> DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.1.19>
- 39 Чорна В. Г. Обмеження в адміністративному праві : дис. ... докт. юрид. наук зі спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право», 2019. Харків : Харк. ун-т вн. справ. 517 с.
40. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>
41. Прохоренко М. М., Хлань В. М. Сутність та зміст особливого періоду в Україні. *Юридичний вісник*, 2020. № 2 (55). С.62-67.
42. Ясиновський П. Особливий період (ст. 114–1 КК України). Підприємництво, господарство і право. 2018. № 1. С. 141–144. URL: <https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/1/31.pdf>
43. Гудима О. П. Вплив особливого режиму на трансформацію адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2025. № 6(74). С.155-161. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2025.6.23>
44. Питання проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 р. № 560. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF#Text>

45. Сухацький Р. П. Правові засади державного регулювання сільського господарства в ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 87. Ч. 2. С. 47–51. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.2.6>

46. Термін «Продовольча безпека». Термінологія законодавства. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/23922>

47. Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.07.2024 № 684-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/684-2024-%D1%80>

48. Інфляційний звіт. Січень 2025 року / Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2025-Q1.pdf?v=9

49. Інфляційний звіт. Квітень 2025 року / Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2025-Q2.pdf?v=13

50. Курман Т. В. Агробізнес та продовольча безпека: загрози та проблеми правового забезпечення в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 122–126. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.22>

51. Курман Т. В. Правові засади грантової підтримки агробізнесу як напряму державної аграрної політики України в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 219–223. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DO WNLOAD=1&Image_file_name=PDF%2Ffanpopr_2023_3_41.pdf&P21DBN=UJRN

52. Ігнатенко І. В., Кречик А. С., Перепелиця К. О. Продовольча безпека: правові проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. № 82. Ч. 2. С. 64–70. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.2.10>

53. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-20>

54. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2022 № 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/314-2022-%D0%BF>

55. Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану: Закон України від 12.05.2022 № 2246-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2246-20>

56. Коваленко Т. О., Заєць О. І. Обмеження земельних прав громадян в умовах воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 76. Ч. 1. С. 27–33. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/280701>

57. Про припинення заходів державного нагляду (контролю) в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2022 № 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/303-2022-%D0%BF>

58. Деякі питання проведення заходів державного контролю за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин, державного ветеринарно-санітарного контролю і ввезення вантажів на митну територію України у період воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.05.2022 № 537. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/537-2022-%D0%BF>

59. Деякі питання здійснення фітосанітарних заходів та процедур, заходів державного контролю у сферах ветеринарної медицини, безпечності та окремих показників якості харчових продуктів в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2022 № 398. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/398-2022-%D0%BF>

60. Нечипорук Л. Д. Правовий статус землі в Україні під час воєнного стану: особливості правового регулювання. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/338419>

61. Деякі питання реалізації положень Закону України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію” щодо бронювання військовозобов’язаних на період мобілізації та на воєнний час: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.2023 № 76. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/76-2023-%D0%BF>

62. Мельниченко В., Шаповалова К. Розмінування сільськогосподарських земель під час дії воєнного стану в Україні: мат. конф. МЦНД. 2024. URL: <https://archives.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/274>

63. Григор’єва Х. А. Аналіз розвитку агропротекційного законодавства України в умовах воєнного стану. Наукові праці Національного університету “Одеська юридична академія”. 2024. С.54-56. DOI: <https://doi.org/10.32782/npnuola.v34.2024.6>

64. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2136-20>

65. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення компенсації витрат за гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2024 № 284. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/284-2024-%D0%BF>

66. Busel, V.T. (E.d.). (2001). Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrainskoï movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Vocabulary. Kyiv ; Irpin. 1170 p.

67. Liutikov П. С., Kuzmenko О. В., & Chorna В. Г. (2023). Principles of Administrative and Legal Regulation of Notarial Activity. *Problems of Modern Transformations. Series: Law, Public Management and Administration*, (8). <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-8-01-04>

68. Skakun, O.F. (2005). Teoriia derzhavy i prava [Theory of the state and law] (2nd. ed.). Kharkiv: Konsum. 656 p.

69. Загальне адміністративне право України : підручник / за заг. ред.: акад. С. Ківалова і проф. Л. Білої-Тіунової ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. 792 с.

70. Мельник Р. Інститут принципів адміністративного права у системі Загального адміністративного права України. *Публічне право*. 2012. № 3(7). С. 51.

71. Максименцева Н. Співвідношення принципів адміністративного права та принципів державного управління. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5.

72. Пухтецька А. А. Про зміст та спрямованість принципів адміністративного права. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 3(9). Ювілейний.

73. Гудима О. П. Принципи адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду. *Modern Achievements in Legal Science and Practice (March 19–20, 2025 Riga, the Republic of Latvia) : International scientific conference*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. Р. 253-256. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-550-4-73>

74. Романескул С. Агропромисловий комплекс як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Актуальні проблеми правознавства*, 2025. №3 (43). С.57-63. DOI:10.35774/app2025.03.057

75. Котух К. А. Удосконалення принципів державного регулювання аграрної сфери. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2015. Вип. 3(9). Т. 2. С.40-43. URL: https://pjuv.nuoua.od.ua/v3-2_2015/11.pdf

76. Курман Т.В. Актуальні питання правового забезпечення продовольчої безпеки в умовах агроєкоциду. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2023. №5. С.293-297. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.52>

77. Пустовіт О. Ю. (2024). *Нормативно-правове забезпечення сталого розвитку виробництва сільськогосподарської продукції в умовах воєнного стану. Приватне та публічне право*, 2024. № 3. С. 8–11. DOI: 10.32782/2663-5666.2024.3.2.

-
78. Бакай Ю. Ю., Гончаренко Я. А. (2023). *Актуальні питання законодавчого забезпечення у сфері державної підтримки суб'єктів агробізнесу під час воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство*, 2023. № 1. С. 276–282. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.01.44.
79. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. Відомості Верховної Ради України, 2023. № 15. Ст.50.
80. Дзіковський М. Р. Зміст принципу пропорційності в адміністративному праві України. *Успіхи і досягнення у науці*, 2024. №10(10). С. 62–72. URL: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-10\(10\)-62-72](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-10(10)-62-72)
81. Галуцько В. В. Публічний інтерес в адміністративному праві. Форум права. 2010. № 4. С. 178–182.
82. Мельниченко Б. Б. Зміст та структура адміністративно-правового забезпечення публічного управління. Вісн. Нац. ун-ту "Львів. політехніка". 2019. Вип. 24. С.122-133. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/may/21473/20.pdf>
83. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України, 1996. № 30. Ст. 141.
84. Купчення Л. І. Забезпечення продовольчої безпеки в Україні в умовах воєнного стану: міжнародно-правовий аспект. Вісник Полтавського державного аграрного університету. Серія «Публічне управління та адміністрування», 2024. №1. С. 52–59. URL: <https://doi.org/10.32782/pdau.pma.2024.1>.
85. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 9 жовтня 2023 року «Про стан забезпечення продовольчої безпеки»: затв. Указом Президента України від 9 жовтня 2023 року № 681/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6812023-48589>
86. Кузьменко Г.О., Телендій А.А. Вплив війни на аграрний сектор України: виклики та роль державного управління у відновленні галузі. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2024. № 5. Том 35 (74). С.22-29. DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.5/04>

87. Деякі питання діяльності центральних органів виконавчої влади: затв. Постановою Кабнету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 124. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/124-2021-%D0%BF?utm>

88. Мельник О. М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності: автореф. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук. зі спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». К. НАНУ ім. В.М.Корецького, 2004. 19 с.

89. Загальна теорія держави і права: Підручник / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Х.: Право, 2002. 432 с.

90. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підруч.] / пер. з рос. Х. : Консум, 2001. 656 с.

91. Куракін О.М. Механізм правового регулювання: теоретико-правова модель: автореф. на здоб. наук. ступ. докт. юрид. наук зі спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Х. : ХНУВС, 2016. 42 с.

92. Гудима О. П. Поняття та особливості механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності. *Права людини та публічне врядування*: мат. VIII міжн. правн. Форуму (м. Чернівці, 30 травня 2025 р. Львів – Торунь) : Liha-Pres, 2025. С. 608-611.

93. Завгородній В.А. Механізм адміністративно-правового регулювання взаємодії органів внутрішніх справ і громадських організацій у протидії корупції. *Публічне право*. 2011. № 2. С. 119–127.

94. Струневич О.П. Адміністративно-правове забезпечення надання рекламних послуг в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Держ. ВНЗ Запоріж. нац. ун-т М-ва освіти і науки України. Запоріжжя, 2016. 205 с.

95. Шопіна І.М. Адміністративно-правове регулювання управління органами внутрішніх справ України: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.07 / Держ. НДІ М-ва внутр. справ України. Київ, 2012. 514 с.

96. Стеценко С.Г. Механізм адміністративно-правового регулювання: сучасні проблемні питання. *Актуальні проблеми держави і права*. С.31-34. URL: <http://www.apdp.in.ua/v35/07.pdf>

97. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : [навч. посіб.]. К. : Атіка, 2007. 624 с.

98. Голосніченко І.П., Стахурський М.Ф., Золотарьова Н.І. Адміністративне право України: основні поняття: навч. посіб. / за заг. ред. І.П. Голосніченка. Київ: ГАН, 2005. 232 с.

99. Загальна теорія держави і права: основні поняття, категорії, прав. конструкції та наук. концепції : [навч. посіб.] / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 400 с.

100. Надьон О. В. Адміністративно-правове забезпечення фінансової безпеки банків: поняття та необхідні ознаки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 39(2). С. 17-21.

101. Курс адміністративного права України : підруч. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 872 с.

102. Антонова Т.Л. Адміністративно-правове регулювання поведінки з відходами: дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. «12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2017. 244 с.

103. Погребняк М.М. Адміністративно-правове регулювання галузі ветеринарної медицини: дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. «12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана», Київ, 2020. 226 с.

104. Колбіна Н.Г. Адміністративно-правове регулювання виробництва та обігу дитячого харчування: дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. «12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана», Київ, 2024. 220 с.

105. Загальна теорія держави і права / за ред. В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 320 с.

-
106. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : посіб. для студ. спец. правознавство. 2-ге вид. Київ, 1994. 236 с.
107. Єщук О.М. Механізм адміністративно-правового регулювання охоронної діяльності. Держава і право. Серія: «Юридичні і політичні науки». 2010. Вип. 47. С. 255-258.
108. Федорова К.І. Адміністративно-правове регулювання приватної нотаріальної діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. аграрний ун-т. Київ, 2008. 17 с.
109. Ківалов С. В. Адміністративне право України : [навч.-метод. посіб.] / С. В. Ківалов, Л. Р. Біла. [2-ге вид., переробл. і допов.] Одеса : Юрид. л-ра, 2002. 312 с.
110. Адміністративне право України : [навч. посіб.] / Г. Ю. Гулевська, Т. О. Коломєць. Київ : Істина, 2008. 216 с.
111. Гудима О. П. Поняття нормативно-правових актів, якими регулюється сільськогосподарська діяльність в умовах особливого періоду. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права* : мат. XI міжн. наук.-практ. конф. (м. Кременчук, 5 грудня 2025 р.). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 218-224.
112. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. Відомості Верховної Ради України, 2002. № 3-4. Ст.27.
113. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: 1 липня 2004 року № 1952-IV. Відомості Верховної Ради України, 2004. № 51. Ст.553. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>
114. Про Державний земельний кадастр: Закон України від 7 липня 2011 року № 3613-VI. Відомості Верховної Ради України, 2012. № 8. Ст.61.
115. Про оренду землі: Закон України від 6 жовтня 1998 року № 161-XIV. Відомості Верховної Ради України, 1998. № 46-47. Ст.280.
116. Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві: Закон України від 4 листопада 2021 року № 1865-IX. Відомості Верховної Ради, 2022. № 6. Ст.42.

117. Про протимінну діяльність в Україні: Закон України від 6 грудня 2018 року № 2642-VIII. Відомості Верховної Ради, 2019. № 6. Ст.39.

118. Про зерно та ринок зерна в Україні: Закон України від 4 липня 2002 року № 37-IV. Відомості Верховної Ради України, 2002. № 35. Ст.258.

119. Про насіння і садивний матеріал: Закон України від 26 грудня 2002 року № 411-IV. Відомості Верховної Ради України, 2003. № 13. Ст.92.

120. Про пестициди і агрохімікати: Закон України від 2 березня 1995 року № 86/95-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1995. № 14. Ст.91.

121. Про стан забезпечення продовольчої безпеки: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 9 жовтня 2023 року введено в дію Указом Президента України від 9 жовтня 2023 року № 681/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0038525-23#n2>

122. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: затв. Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

123. Питання національних пріоритетів трансформації продовольчих систем в Україні: затв. Указом Президента України від 7 лютого 2022 року № 41/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/41/2022#Text>

124. Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 р. № 327-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2022-%D1%80#Text>

125. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам та іншим виробникам сільськогосподарської продукції: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 16 серпня 2022 р. № 918. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2022-%D0%BF#Text>

126. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання державної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам, які використовують меліоровані землі, та організаціям

водокористувачів: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2021 р. № 1070. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1070-2021-%D0%BF>

127. Про затвердження Порядку надання державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2021 р. № 1342.

128. Деякі питання функціонування інформаційно-комунікаційної системи “Державний аграрний реєстр”: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 13 травня 2025 р. № 549. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-2025-%D0%BF#n250>

129. Про затвердження Порядку та критеріїв визначення зон ризикованого землеробства: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2026 р. № 306.

130. Про затвердження Критеріїв, за якими здійснюється визначення підприємств, установ і організацій, які мають важливе значення для забезпечення потреб територіальних громад Київської області в особливий період: затв. Розпорядженням від 30.10.2025, №1579. URL: <https://koda.gov.ua/normdoc/pro-zatverdzhennya-kryteriyiv-za-yakymy-zdijsnyuyetsya-vyznachennya-pidpryyemstv-ustanov-i-organizacij-yaki-mayut-vazhlyve-znachennya-dlya-zabezpechennya-potreb-terytorialnyh-gromad-kyuyivskoyi-obl-3/>

131. Аграрний експорт України - ринок ЄС залишається ключовим, але географія поставок розширюється. URL: <https://surl.li/ciwxyz>

132. Битяк Ю.П. Адміністративне право України: Підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін.; За ред. Ю. П. Битяка. К.: Юрінком Інтер, 2005. 544 с.

133. Баркалов О.О., Зміст адміністративно-правових відносин у сфері надкористування. URL: https://lsej.org.ua/2_2024/154.pdf

134. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.

135. Голосніченко І. П. Адміністративне право України (основні категорії і поняття). Київ : МАУП, 1998. 52 с.

-
136. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
137. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у 2 т. Т. 1 : Загальна частина / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). Київ : Юрид. думка, 2004. 584 с.
138. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право : навчальний посібник / за ред. Р. С. Мельника. Київ : Ваїте, 2014. 376 с.
139. Чорна В.Г. Відносини адміністративно-правових обмежень. *Науковий вісник ужгородського Національного університету*. №51. 2018. С. 55-58.
140. Галунько В. В., Курило В. І., Короед С. О. та ін. Адміністративне право України. Т. 1. Загальне адміністративне право : навчальний посібник / за ред. В. В. Галунька. Херсон : Грінь Д. С., 2015. 272 с.
141. Макаренко А. В. Адміністративне право : навч.-метод. посіб. Київ : КНЕУ, 2008. 264 с.
142. Шевченко Е. О. Визначення поняття адміністративно-правових відносин з урахуванням пріоритетного значення та ролі в них суб'єкта адміністративного права (на прикладі адміністративного суду). *Форум права*. 2011. № 1. С. 1116–1122.
143. Харитонova О. І. Адміністративно-правові відносини (проблеми теорії) : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2004. 328 с.
144. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР.
145. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я тварин та благополуччя тварин : Закон України від 18.05.2017 № 2042-VIII.
146. Деякі питання Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2025 р. № 903. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2025-%D0%BF?utm>
147. Уряд розширив програму компенсації вартості української с/г техніки для аграріїв у прифронтових громадах. <https://surl.li/wxojdW>

148. Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією: затв. Наказом Міністерства розвитку громад та територій України від 28.02.2025 р. № 376.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z0380-25?utm>

149. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text>

150. Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р. № 15.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-2015-%D0%BF#Text>

151. Про затвердження Положення про Державне агентство України з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2015 р. № 895.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2015-%D0%BF#Text>

152. Про меліорацію земель: Закон України від 14 січня 2000 року № 1389-XIV. Відомості Верховної Ради України, 2000. № 11. Ст.90.

153. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 року № 586-XIV. Відомості Верховної Ради України, 1999. № 20-21. Ст.190.

154. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1997. № 24. Ст.170.

155. Демиденко Г.Г. Історія вчень про державу і право. Харків : Факт, 2001. 384 с.

156. Макушев П. В. Професійна правосвідомість і правова культура дільничного інспектора міліції (шляхи формування і удосконалювання): дис. на здоб. вчен. ступ. канд. юрид. наук зі спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень: НАВС, 2004. 230 с.

157. Федулов А.М. Громадські організації як суб'єкти радянського правотворчого процесу (загальнонаукове дослідження): Дис... канд. юрид. наук. Харків, 1990. 200 с.

-
158. Колодій А.М. та ін. Теорія держави і права : навч. посіб. ; за заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 368 с.
159. Бевз С. *Правосвідомість у правовому регулюванні державного управління у сфері господарської діяльності*. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 8. С.63-69. <https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/8/13.pdf>
160. Загальне адміністративне право України : підручник / за заг. ред.: акад. С. Ківалова і проф. Л. Білої-Тіунової ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. 792 с.
161. Курс адміністративного права України : підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.Д. Сущенко та ін. ; за ред. В.В. Коваленка. Київ: Юрінком Інтер, 2012.
162. Бровко Н.І. Правосвідомість людської особистості: історичні пам'ятки та наукова думка. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. № 3. С. 3-6.
163. Голосніченко І.П. Попередження корисливих проступків засобами адміністративного права : монографія. Київ: Вища школа, 1991. 207 с
164. Шахов С. В. *Вплив правосвідомості суб'єктів адміністративних правовідносин на ефективність дії норм адміністративного права*. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2019. Т. 30 (69). № 3. С.68-74.
165. Кравчук О.О. Управління державною власністю: адміністративно-правові засади : монографія. Київ: НТУУ «КПІ», 2013. 444 с.
166. Цимбалюк М.М. Формування правосвідомості громадян у процесі розбудови громадянського суспільства : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12. Київ, 2004. 20 с.
167. Сливка С.С. Правова культура працівника ОВС. Вісник Львівського держ. ун-ту. Сер. Юридична. Львів, 1991. Вип. 29. С. 95-97.
168. Білий П. Про правову культуру працівників ОВС. Право України. Київ, 1997. № 14. С. 40-41.

-
169. Чупринський Б. О. Формування професійної культури майбутніх юристів: філософсько-правове дослідження. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/829/1/Чупринський Б.О. дис.pdf>
170. Оксамитний В.В. Правове виховання важливий фактор формування соціальної особистості. К.: Наукова думка, 1979. 184 с.
171. Бандурка О. Крок до правової держави. Радянське право. К., 1993 № 3. С. 11-12.
172. Чорнолуцький Р. В. Міжнародний досвід нормопроєктування та його застосування в Україні: теоретично-прикладні проблеми. *Часопис Київського університету права*, 2024. №2. С.146-152. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2024.30
173. Pavliv O. International experience in regulating land relations and its adaptation in Ukraine. *Democratic Governance*, 2023. №16(2). P. 174-187. URL: <https://doi.org/10.23939/dg2023.02.172>
174. New Common Agricultural Policy: set for 1 January 2023. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_7639
175. Israel: A Global Leader in Water Management and Technology. URL: <https://surl.li/cutaeo>
176. The French ministry of Agriculture and Food. URL: <https://agriculture.gouv.fr/french-ministry-agriculture-and-food>
177. Code rural et de la pêche maritime. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071367/?utm
178. DGAL: a government department at the service of the citizen. URL: <https://agriculture.gouv.fr/dgal-government-department-service-citizen>
179. Poland – CAP Strategic Plan. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/cap-my-country/cap-strategic-plans/poland_en?utm
180. National Support Centre for Agriculture <https://www.gov.pl/web/national-support-centre-for-agriculture/basic-information?utm>
181. Sanctions for violations of the Agricultural System Act. URL: <https://codozasady.pl/en/p/sanctions-for-violations-of-the-agricultural-system-act?utm>

-
182. Common Agricultural Policy for food security. URL: <https://www.gov.pl/web/agriculture/common-agricultural-policy-for-food-security?utm>
183. Netherlands – CAP Strategic Plan. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/cap-my-country/cap-strategic-plans/netherlands_en?utm
184. The nitrogen strategy and the transformation of the rural areas. URL: <https://lnk.ua/ZgjOAyp4R>
185. Action Programme for Climate Adaptation in Agriculture. URL: <https://lnk.ua/OTqWskXZY>
186. Climate adaptation in agriculture. URL: <https://www.government.nl/topics/agriculture/climate-adaptation-in-agriculture>
187. Vision, Goals and Objectives of the Ministry of Agriculture and Food Security. URL: https://www.gov.il/en/pages/vision_goals_objectives_of_ministry_of_agriculture_2025?utm
188. Shimoni, E., & Tziperfal, S. *National Food Security – Israel 2050*. Samuel Neaman Institute for National Policy Research. URL: <https://www.neaman.org.il/en/project/national-food-security-israel-2050/>
189. Water Law, 5719-1959. URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/isrl321.pdf>
190. The Water Law, 1959, and its protocols. URL: https://www.gov.il/en/pages/water_law_1959?utm
191. Transforming resilience into progress implementation of the sustainable development goals. Voluntary National Review ISRAEL 2025. URL: <https://lnk.ua/iASCHBu4M>
192. Croatia – CAP Strategic Plan. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/cap-my-country/cap-strategic-plans/croatia_en
193. The Croatian Parliament. Decision promulgating the Agricultural Land Act. Zagreb, 27 March 2013. URL: <https://surl.li/mtnlts>

194. Request the extension of the transitional period during which the Republic of Croatia will maintain the existing restrictions on the acquisition of ownership over agricultural land for an additional three years, i.e. until 1 July 2023 URL: <https://lnk.ua/dipSfxvGa>

195. National Recovery and Resilience Plan 2021-2026. URL: <https://mpudt.gov.hr/national-recovery-and-resilience-plan-2021-2026/25470>

196. Тарахонич Т. І. Ефективність правового регулювання // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2004. Т. 26. С. 82–84.

197. Кантор Н. Ю. Ефективність механізму цілепокладання норм адміністративного права: поняття, сутність та значення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 80. Ч. 1. С.464-471.

198. Веселов М. Ю., Веселова Л. Ю. Ефективність адміністративно-правового регулювання: теоретично-прикладний вимір. Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ. Дніпро : Дніпровський державний університет внутрішніх справ, 2024. № 3, 2024. С. 69–78.

199. Городецька І. А. Чинники ефективності адміністративно-правового регулювання суспільних відносин (теоретичний аспект). Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2020. Т. 31 (70). Ч. 3. № 2. С. 89–93.

200. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 12 травня 2022 року № 2247-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text>

201. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель: Закон України від 19 жовтня 2022 року № 2698-IX. Відомості Верховної Ради України, 2023. № 28. Ст.97.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних (IndexCopernicus):

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Гудима О. П. Правова природа сільськогосподарської діяльності як об'єкта адміністративно-правового регулювання. *Право та державне управління*. 2025. № 2. С. 447-452. DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.2.61>

2. Гудима О. П. Поняття, ознаки та особливості сільськогосподарської діяльності як об'єкта адміністративно-правового регулювання. *Право і суспільство*. 2025. № 4. Том 2. С. 420-426. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.2.59>

3. Гудима О. П. Види сільськогосподарської діяльності як передумова диференціації адміністративно-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 9. С. 468-471. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/101>

Стаття у зарубіжному науковому виданні

4. Гудима О. П. Вплив особливого режиму на трансформацію адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2025. № 6(74). С.155-161. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2025.6.23>

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Гудима О. П. Принципи адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності в умовах особливого періоду. *Modern Achievements in Legal Science and Practice (March 19–20, 2025 Riga, the Republic of Latvia)* : International scientific conference. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. Р. 253-256. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-550-4-73>

6. Гудима О. П. Поняття та особливості механізму адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської діяльності. *Права людини та публічне врядування*: мат. VIII міжн. правн. Форуму (м. Чернівці, 30 травня 2025 р. Львів – Торунь) : Liha-Pres, 2025. С. 608-611.

7. Гудима О. П. Поняття нормативно-правових актів, якими регулюється сільськогосподарська діяльність в умовах особливого періоду. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права* : мат. XI міжн. наук.-практ. конф. (м. Кременчук, 5 грудня 2025 р.). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 218-224.